

ΙΔΡΥΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ
ΛΕΣΧΗ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΩΝ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΗΜΕΡΙΑΩΝ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1965

ISBN: 978-618-82148-2-8

Τὸ σχέδιο μὲ τὴν ἄγκυρα,
παραδοσιακὸ ἔμβλημα τοῦ Κόμματος τῶν Φιλελευθέρων,
ἀποτελεῖ προσφορά τοῦ ζωγράφου Σαράντη Καραβούζη (1938-2011).

Οἱ φωτογραφίες προέρχονται ἀπὸ:
Αρχεῖο Κωνσταντίνου Μητσοτάκη, Ἴδρυμα «Κωνσταντῖνος Κ. Μητσοτάκης»
Ιστορικὸ Αρχεῖο Ελευθερίου Βενιζέλου, Λέσχη Φιλελευθέρων
Αρχεῖο Γεώργιου Κ. Στεφαννάκη

ΙΔΡΥΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

ΛΕΣΧΗ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΩΝ

**ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΗΜΕΡΙΑΩΝ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1965**

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΦΙΛΑΝΔΡΟΣ

Β' ΕΚΔΟΣΗ

ΑΘΗΝΑΙ

2019

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το απόγευμα της 15^{ης} Ιουλίου 1965 ο πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου και ο βασιλιάς Κωνσταντίνος Β' συναντιούνται στ' Ανάκτορα σε μια ιδιαίτερα οξυμμένη ατμόσφαιρα. Το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας *Τα Νέα* εκείνης της ημέρας έγραφε: «Τερματίζεται εντός της ημέρας η πολιτική εκκρεμότητα. Δημοκρατία ή ανωμαλία. Κρίσιμη η σημερινή συνομιλία βασιλέως και πρωθυπουργού». Τις προηγούμενες ημέρες η ελληνική πολιτική περιστρεφόταν γύρω από τη δίνη, που είχε προκαλέσει μια σειρά γεγονότων: Η υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ, η εμπλοκή του Ανδρέα Παπανδρέου, η αξίωση του Γ. Παπανδρέου να αναλάβει το υπουργείο Εθνικής Αμύνης και η άρνηση του υπουργού Π. Γαρουφαλιά να παραιτηθεί, η διαγραφή του Π. Γαρουφαλιά από την κοινοβουλευτική ομάδα της Ένωσης Κέντρου, οι ανταγωνισμοί των «επίδοξων» στελεχών στο εσωτερικό του κυβερνητικού κόμματος, οι επιστολές βασιλιά και πρωθυπουργού.

Η συνάντηση διήρκεσε λίγα μόλις λεπτά. Στην ουσία επικυρώθηκε η ρήξη. Κορυφαίοι υπουργοί της κυβέρνησης είχαν αναλάβει πρωτοβουλίες για να αποτρέψουν τη διαφαινόμενη επιθυμία του πρωθυπουργού να συγκρουστεί με τον βασιλιά. Ο Γ. Παπανδρέου υπέβαλλε προφορικά την παραίτησή του από το αξίωμά του και ο ανώτατος άρχοντας, χωρίς καθυστέρηση, προέκρινε τον σχηματισμό νέας κυβέρνησης προερχόμενης από την Ένωση Κέντρου ορκίζοντας, το ίδιο βράδι, πρωθυπουργό τον ως τότε Πρόεδρο της Βουλής Γεώργιο Αθανασιάδη-Νόβα δίνοντάς του, ταυτόχρονα, την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης. Κεντρικός άξονας στη συλλογιστική του κ. Γ. Κ. Στεφαννάκη είναι πως ο Γ. Παπανδρέου εργαλειοποίησε την κρίση αποσκοπώντας να πετύχει ό,τι ο Κ. Καραμανλής στην κρίση της ΕΡΕ το 1958, δηλαδή να εξαναγκάσει τον ρυθμιστή του πολιτεύματος να του χορηγήσει εντολή διάλυσης της Βουλής προς διεξαγωγή εκλογών. Στόχος του αρχηγού της Ένωσης Κέντρου ήταν ο αποκλεισμός από τους συνδυασμούς των προσκείμενων στην *Ελευθερία* και τη δημιουργία ομογενούς κόμματος προσκείμενο στον ίδιο και στον γιο του Ανδρέα.

Η άμεση αντίδραση του βασιλιά έδωσε στο όλο εγχείρημα επίχρισμα συνωμοσίας κατά του εκλεγμένου πρωθυπουργού. Φάνηκε, μάλιστα, ως ο κύριος υπεύθυνος για την πολιτική κρίση και το δημοκρατικό αδιέξοδο με αποτέλεσμα το λαϊκό ξέσπασμα οργής να λάβει ευθύς αντιβασιλικό και αντικαθεστωτικό χαρακτήρα. Η *Καθημερινή* της 17^{ης} Ιουλίου 1965 έκανε λόγο για συγκρούσεις και «οχλοκρατικές» εκδηλώσεις στην Αθήνα και στα επαρχιακά κέντρα με τραυματισμούς αστυνομικών και πολιτών. Η Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση, ως Αξιωματική Αντιπολίτευση, παρακολουθούσε τις εξελίξεις. Η κοινοβουλευτική της ομάδα, σε συνεδρίασή της στις 16 Ιουλίου 1965, εξουσιοδότησε εν λευκώ τον αρχηγό της, Παναγιώτη Κανελλόπουλο να χειριστεί την πολιτική κρίση.

Η συνολική αμφισβήτηση της μετεμφυλιακής πατερναλιστικής εξουσίας γέννησε νέες μυθολογίες (ο «Γέρος» της Δημοκρατίας) και καθιέρωσε ορολογίες στο πολιτικό λεξιλόγιο (αποστάτες). Η νέα κυβέρνηση συμπληρώθηκε σταδιακά τις επόμενες μέρες, αλλά δεν κατάφερε να λάβει ψήφο εμπιστοσύνης, μολονότι στη σύνθεσή της συμπεριλαμβάνονταν πρωταγωνιστές του «ανένδοτου αγώνα» και κορυφαία στελέχη της Ένωσης Κέντρου. Η κρίση συνεχίστηκε όλο το καλοκαίρι, καθώς ούτε η δεύτερη απόπειρα σχηματισμού κυβέρνησης υπό τον Ηλία Τσιριμώκο πέτυχε να αποσπάσει την κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Η λύση, τελικά, δόθηκε στις 17 Σεπτεμβρίου 1965 με την κυβέρνηση του Στέφανου Στεφανόπουλου. Σ' όλο αυτό το διάστημα και ως την 21^η Απριλίου 1967 στο δημόσιο βίο κυριάρχησαν οι τακτικισμοί των δρώντων πολιτικών υποκειμένων. Ο λαϊκισμός όλων σε συνδυασμό με τις δυσκαμψίες του πολιτικού συστήματος διάβρωσαν εκ των έσω το μεταπολεμικό δημοκρατικό καθεστώς.

Η κατανόηση του παρελθόντος προϋποθέτει μια συνθετική πρόσληψη της ιστορίας πέρα από εξωραϊσμούς και μισαλλοδοξίες. Η πολιτική κρίση του 1965 εγγράφεται στα μείζονα γεγονότα της ελληνικής «μακράς» δεκαετίας του '60. Στην ιστοριογραφία καθιερώθηκε από την αρχή ο όρος «αποστασία» στην περιγραφή της κρίσης, ο οποίος φέρει αρνητική πολιτική φόρτιση και επιβάλλει ένα ερμηνευτικό σχήμα με ήρωες και συνωμότες. Η σχηματοποίηση αυτή αναπαράχθηκε ποικιλοτρόπως και στη Μεταπολίτευση και η μέχρι και σήμερα χρήση της στο δημόσιο λόγο καταδεικνύει την ανθεκτικότητα της.

Η πολιτική κρίση της 15^{ης} Ιουλίου 1965 ήταν απόρροια μιας δεκαετίας, η οποία είχε ένα κοινό χαρακτηριστικό διεθνώς: τη ριζοσπαστικότητα. Παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις και τα διαφορετικά αιτήματα, που αναδύθηκαν

από χώρα σε χώρα, στη δεκαετία του '60 σημειώθηκε μια στροφή από την ανάγκη της ανασυγκρότησης και της ανάπτυξης στην αμφισβήτηση του καπιταλισμού και στην κριτική του γραφειοκρατικού κομμουνισμού. Μια νέα γενιά, η οποία δεν είχε ζήσει τη δεκαετία του '40, ενηλικιώθηκε και απέκτησε ταυτότητα μέσα από την αμφισβήτηση των θεσμών και των νοοτροπιών της μεταπολεμικής κληρονομιάς. Οι επαναστάσεις στην Κούβα και στην Αλγερία, το 1959 και το 1962 αντίστοιχα, το κύμα απο-αποικιοποίησης, τα λαϊκά κινήματα άρχισαν να ξηλώνουν το κανονιστικό πλαίσιο της ψυχροπολεμικής τάξης. Διαπιστώνει κανείς πως είναι μια δεκαετία ανάδυσης μιας νέας συνείδησης για το πολιτικό, ενός νέου πολιτικού ρομαντισμού.

Η παρούσα εκδοτική πρωτοβουλία συνιστά τη β' έκδοση του τόμου, που εξέδωσε το Ίδρυμα Ιστορίας του Ελευθερίου Βενιζέλου, πριν από μερικούς μήνες, με τον τίτλο *Ανακοινώσεις ημερίδων για την πολιτική κρίση του 1965*. Όπως και η α' έκδοση, περιέχει τα απομαχνητοφωνημένα πρακτικά των τριών εκδηλώσεων, που φιλοξένησε το Ίδρυμα στην ιστορική αίθουσα της Λέσχης Φιλελευθέρων με θέμα την πολιτική κρίση του 1965, κατά τη διετία 2015-2017, συν τα πρακτικά της εκδήλωσης για τη β' έκδοση του βιβλίου του κ. Γ. Στεφανάκη *Αποστασίας Ανατομή: Κωνσταντίνου Μητσotάκη – Ιχνηλασία*, στις 10 Ιουνίου 2019. Η πρώτη εκδήλωση οργανώθηκε με την ευκαιρία της επετείου των πενήντα χρόνων στις 8 Δεκεμβρίου 2015. Ακολούθησαν δύο ακόμη, οι οποίες είχαν να κάνουν με παρουσιάσεις βιβλίων για το «1965»: το βιβλίο του δικηγόρου Γεωργίου Στεφανάκη, προέδρου του Ιδρύματος Ιστορίας του Ελευθερίου Βενιζέλου, *Αποστασίας Ανατομή*, στις 12 Μαΐου 2016 και το βιβλίο του ιστορικού – δημοσιογράφου Απόστολου Διαμαντή *Η Αποστασία του 1965*, στις 27 Μαρτίου 2017. Κυρίαρχος άξονας όλων των εκδηλώσεων ήταν ο πλουραλισμός των απόψεων και η κατάθεση μαρτυριών με βιωματικά στοιχεία, που φωτίζουν το παζλ του «1965». Ο τόμος κλείνει με την ανάλυση του κ. Γ. Στεφανάκη για την οικονομική εξέλιξη της χώρας από τη δεκαετία του 1960 ως σήμερα.

Τα κείμενα του παρόντος τόμου καταδεικνύουν στο αναγνωστικό κοινό την ιστοριογραφική ανάγκη της συνεχούς επανεκτίμησης της ιστορίας και της μνήμης.

ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΦΙΛΑΝΔΡΟΣ

Ιστορικός

15 Ιουλίου 2019

Θέρος 1964. Για τελευταία φορά η Ένωση Κέντρων περιοδεύει στην Κρήτη ενωμένη:
Π. Βαδινωγιάννης, Κ. Στεφανάνης, Γ. Παπαδόπου, Α. Παπαδόπου, Κ. Μητσοτάκης, Ι. Τσουδερός

Α΄. ΗΜΕΡΙΔΑ
ΓΙΑ ΤΑ ΠΕΝΗΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΣΤΑΣΙΑ
8 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2015

ΗΛΙΑΣ ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Ομότιμος καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

Ορχωμροσία βασιλιά Κωνσταντίνου, 6/3/1964

Ο θρίαμβος της Ένωσης Κέντρου (ΕΚ) στις 16 Φεβρουαρίου 1964, απόρροια ενός εντυπωσιακού εκλογικού ρεύματος το οποίο κατά τον Κ. Καραμανλή «δεν εξηγείται λογικώς», (επιστολή στον Π. Κανελλόπουλο, 2/3/1964) υπερέβαινε ως κοινωνική δυναμική το πλαίσιο μιας τυπικής κυβερνητικής εναλλαγής. Πρόκληση στην οποία όμως η κυβέρνηση που σχηματίστηκε δεν ήταν έτοιμη να ανταποκριθεί, ενώ ήδη από τους πρώτους μήνες παρουσίασε σημαντικά προβλήματα εσωκομματικής συνοχής, τόσο σε πολιτικό όσο και σε προσωπικό επίπεδο. Προβλήματα που είχαν τη ρίζα τους στον αμφίσημο χαρακτήρα της ΕΚ: εναλλακτικό «εθνικό» κόμμα ή έκφραση ανερχόμενων στρωμάτων και αποστασιοποίηση από την εμφυλιοπολεμική «εθνικοφροσύνη». Αλλά επίσης και στον τρόπο με τον οποίο συγκροτήθηκε το 1961, ως χαλαρή συνομοσπονδία κομμάτων και ομάδων που είχαν παραμείνει εκτός νυμφώνος μετά την άνοδο στην εξουσία της Δεξιάς το 1952. Επιπλέον ο αδόκητος θάνατος του Σοφοκλή Βενιζέλου και η είσοδος στην ενεργό πολιτική του Ανδρέα Παπανδρέου ήταν φυσικό να διαταράξουν τις, έτσι κι αλλιώς, εύθραυστες εσωκομματικές ισορροπίες.

Παρά τις εμφανείς όμως ενδοκυβερνητικές τριβές, όπως π.χ. η διαφοροποίηση ορισμένων βουλευτών κατά την εκλογή του Γ. Αθανασιάδη-Νόβα ως προέδρου της Βουλής και η πρόσκαιρη ανεξαρτητοποίηση των προερχόμενων από την ΕΠΕΚ τον Ιανουάριο του 1965, οργανωμένες μεθοδεύσεις για ανατροπή του Γ. Παπανδρέου δεν φαίνεται να είχαν πάρει συγκεκριμένη μορφή μέχρι τις αρχές του 1965, εκτός από κάποιες μεμονωμένες βολιδοσκοπήσεις βουλευτών. Η πρώτη καταγεγραμμένη μαρτυρία που φανερώνει την απόφαση του Κωνσταντίνου να ανατρέψει τον Γ. Παπανδρέου αναφέρεται σε έκθεση της CIA, στα μέσα Ιανουαρίου 1965, την οποία εντόπισε και δημοσίευσε το 2008 ο ερευνητής Σπ. Δράinas, ενώ την ίδια περίοδο, ο Γ. Γρίβας μετέδωσε «εμπιστευτικά» τις πρώτες πληροφορίες για τον ΑΣΠΙΔΑ, 4 μήνες πριν από τη δημοσιοποίηση του θέματος, ενοχοποιώντας άμεσα τον Α. Πα-

παπανδρέου (βλ. Μ. Παπακωνσταντίνου, *Η ταραγμένη εξαετία*, τόμ. 1, σελ. 264-265).

Σε συνομιλία του με υψηλόβαθμο στέλεχος της CIA στην Αθήνα στις 19 Ιανουαρίου ο Κωνσταντίνος φέρεται να δηλώνει ότι «η κίνηση της κυβέρνησης προς τα Αριστερά και η εμφανής άνοδος των αριστερών δραστηριοτήτων είναι επικίνδυνες εξελίξεις και ότι (μια) προληπτική ενέργεια πρέπει να ξεκινήσει τώρα. Ως διάδοχο του Παπανδρέου –η τελική επιλογή παρέμενε αδιαμόρφωτη– ο βασιλεύς φαίνεται ότι έχει αποφασίσει υπέρ του νυν αντιπροέδρου της κυβέρνησεως Στέφανου Στεφανόπουλου από τον οποίον εξήγησε να βολιδοσκοπήσει στελέχη της Ενώσεως Κέντρου και της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ενώσεως (ΕΡΕ) προκειμένου να εκτιμήσει το σύνολο των δυνάμεων που θα διέθετε για τον σχηματισμό κυβέρνησης». Όπως σημειώνεται στη σχετική έκθεση της CIA τα σχέδια του Κωνσταντίνου, ώστε να εξαναγκάσει σε παραίτηση τον Παπανδρέου περιλαμβάνουν σειρά επιθέσεων εναντίον του πρωθυπουργού και του υιού του Ανδρέα μέσω του Πάνου Κόκκα.

«Ο βασιλεύς θέλει να καταστρέψει την εικόνα του Παπανδρέου, με τις επιθέσεις αυτές, αλλά δεν επιθυμεί να αναμειχθεί ή να κατηγορηθεί, εάν οι επιθέσεις αποτύχουν».

Μια εβδομάδα αργότερα η *Ελευθερία* με οξύτατο κύριο άρθρο επιτίθεται στον Μακάριο και στον Α. Παπανδρέου, τον οποίο χαρακτηρίζει «ανευθυνούπευθυνο σπουδαρχήδη». Αμέσως μετά το δημοσίευμα της *Ελευθερίας* ο Αμερικανός πρέσβης Λαμπούιζ σπεύδει να επισκεφθεί στο Τατόι τον βασιλιά, ο οποίος του επαναλαμβάνει ότι σκοπεύει να ανατρέψει τον Γ. Παπανδρέου, προκαλώντας την έκπληξή του. Και τις δύο αυτές συναντήσεις ο Κωνσταντίνος ξεχνά να τις αναφέρει στο πρόσφατο βιβλίο του, παρόλο που υπόσχεται ότι «θα τα πω όλα».

Στις 5 Φεβρουαρίου η πλειοψηφία των βουλευτών της Ένωσης Κέντρου συντασσόμενη με την ΕΔΑ αποφασίζουν τη συγκρότηση προανακριτικής επιτροπής για να διερευνήσει τα «σκάνδαλα» της ΕΡΕ με κύριο κατηγορούμενο τον (ήδη ευρισκόμενο στο Παρίσι) Κωνσταντίνο Καραμανλή. Την αντίθεσή τους στη σύσταση προανακριτικής επιτροπής εξέφρασαν όμως σημαντικά στελέχη της ΕΚ, (το σύνολο σχεδόν της Πολιτικής Επιτροπής: Στ. Στεφανόπουλος, Γ. Νόβας, Στ. Κωστόπουλος, Π. Γαρουφαλιάς, Δ. Παπα-

σπύρου και Κ. Μητσοτάκης με την εξαίρεση του Η. Τσιριμώκου). Συνολικά την πρόταση καταψήφισαν 26 βουλευτές της ΕΚ, αριθμός που περιγράφει με σχετική ακρίβεια τον πυρήνα της επιρροής του Κ. Μητσοτάκη στην Κ.Ο. της ΕΚ, όπως αποτυπώθηκε και αργότερα στην ψήφο εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση Νόβα και ο οποίος απέχει πολύ από τις εκτιμήσεις που αναφέρονται σε 100 περίπου βουλευτές. Ο Κ. Καραμανλής, αντιδρώντας στην απόφαση της Βουλής, γράφει στον Κ. Τσάτσο στις 8 Φεβρουαρίου ότι σε περίπτωση αποπομπής του Παπανδρέου «ο βασιλεύς δύναται να στείλει εις την Βουλή δέκα κυβερνήσεις διαδοχικώς».

Παραμένει αδιευκρίνιστο ποιος ήταν ο πολιτικός στόχος που υπηρετούσε η πρόταση της ΕΔΑ για παραπομπή του Κ. Καραμανλή στο Ειδικό Δικαστήριο. Αν, δηλαδή, προσδοκούσε να συμπαρασύρει το σύνολο της ΕΚ σε μια υπό διαμόρφωση αντιδεξιά συμμαχία ή αν, αντίθετα, στόχευε να αναδείξει τις εσωτερικές αντιφάσεις της, διευκολύνοντας την αυτονόμηση μιας Κεντροαριστεράς. Και οι δύο στρατηγικές που αξιολογούσαν διαφορετικά την κυβερνητική πολιτική αλλά και το διακύβευμα της ενότητας για την ΕΚ, είχαν υποστηριχθεί στις ενδοκομματικές αντιπαράθεσεις τόσο στην ΕΔΑ όσο και στο ΚΚΕ.

Στις 19 Φεβρουαρίου ο πρόεδρος της ΕΡΕ Παναγιώτης Κανελλόπουλος μιλώντας σε συγκέντρωση του κόμματός του στην πλατεία Κλαυθμώνος δεσμεύεται να υποστηρίξει κυβέρνηση από στελέχη της Ένωσης Κέντρου, που θα ανέτρεπαν τον Γ. Παπανδρέου. Με κύριο άρθρο της η *Ελευθερία* στις 21 Φεβρουαρίου απορρίπτει την «προσφορά» που ερχόταν εκείνη τη στιγμή σε σύγκρουση με τους δικούς της σχεδιασμούς. Η προσωπική μάλιστα επίθεση στον Π. Κανελλόπουλο ήταν οξύτατη:

«Νέος εθρήνει εις κάποιον σονέτον του ότι τον επρόλαβεν ο Αλέξανδρος “στο δρόμο προς τον Γρανικό”, ότι τον επρόλαβεν “ένας άλλος πιο μεγάλος στο δρόμο προς τη Δαμασκό”. Εις το άθλιον γιδόστρατον που θα ωδήγει προς την διάσπασιν του Κέντρου τον έχουν προλάβει κάποιοι άλλοι πιο μικροί, οι κομμουνισταί και τα ενεργούμενά των».

Ο Γ. Παπανδρέου, αντιδρώντας στις επιθέσεις της ΕΡΕ, αποκαλύπτει στη Βουλή στις 23 Φεβρουαρίου το σχέδιο «Περικλής», που αφορούσε την άσκηση οργανωμένης βίας κατά τις εκλογές του 1961. Απευθυνόμενος στην ΕΡΕ, ολοκλήρωσε μάλιστα την αγόρευσή του με την επιγραμματική φράση «είσθε φασισμός».

Στις 5 Μαρτίου ο βασιλιάς δέχεται σε ακρόαση τον πρωθυπουργό και του ζητά να αποστρατεύσει τον αντιστράτηγο Λουκάκη, ο οποίος ήταν επικεφαλής της επιτροπής που διενήργησε την έρευνα και εντόπισε το σχέδιο «Περικλής». Ο Παπανδρέου αντιδρά έντονα. «Θα ήμουν άτιμος να αποστρατεύσω κάποιον αξιωματικό, επειδή υπάκουσε στη διαταγή του προϊσταμένου του υπουργού Άμυνας», φέρεται να απάντησε στον βασιλιά. Ο Κωνσταντίνος αρνείται σήμερα το γεγονός αυτό, αλλά υπάρχει η σχετική μαρτυρία ενός πολύ πιο αξιόπιστου ανθρώπου, του Μ. Παπακωνσταντίνου. Αυτή ήταν η τελευταία συνεργασία βασιλιά και πρωθυπουργού μέχρι την κρίση του Ιουλίου, όπως αναφέρει με έμφαση ο Κωνσταντίνος στην πρώτη επιστολή που έστειλε στις 8 Ιουλίου στον Γ. Παπανδρέου, σε προφανή αντίφαση με όσα επικαλείται σήμερα περί συχνής επικοινωνίας.

Στις 10 Μαρτίου ο βουλευτής της ΕΡΕ Αθ. Φροντιστής, πρώην αρχηγός ΓΕΕΘΑ και άμεσα εμπλεκόμενος στο σχέδιο «Περικλής», καταθέτει επερώτηση εναντίον του αντιστράτηγου Λουκάκη. Στην αποστράτευση του Λουκάκη επιμένει και ο Κωνσταντίνος, καλώντας διαδοχικά σε ακρόαση τον υπουργό Άμυνας Πέτρο Γαρουφαλιά (ο οποίος και αποδέχεται το αίτημα του βασιλιά) και τον υφυπουργό Άμυνας Μ. Παπακωνσταντίνου. Επιπλέον ο Κωνσταντίνος διευρύνει τις απαιτήσεις του ζητώντας να αποστρατευτούν όλα τα μέλη της επιτροπής που διερεύνησε το σχέδιο «Περικλής» και ιδιαίτερα ο υποδιοικητής της ΚΥΠ συνταγματάρχης Παπατέρπος. Και τις συναντήσεις αυτές ξεχνά επίσης ο Κωνσταντίνος στο πρόσφατο βιβλίο του.

Συνοψίζοντας τις εξελίξεις του προηγούμενου διμήνου αναλυτική έκθεση της αμερικανικής πρεσβείας στα τέλη Μαρτίου επαναλαμβάνει τις πληροφορίες για ανατροπή του Γ. Παπανδρέου και προβλέπει ως πιθανότερο διάδοχό του τον Στ. Στεφανόπουλο.

Με εμφανή και δεδομένη πλέον την όξυνση του πολιτικού κλίματος, ο Γ. Παπανδρέου, μιλώντας στις 12 Απριλίου σε γεύμα που του παρέθεσε η Νομαρχιακή Επιτροπή της ΕΚ στη Θεσσαλονίκη, απευθύνεται με έμμεσο, αλλά σαφή τρόπο στους διαφωνούντες: «Ούτε προδόται, ούτε μωροί υπάρχουν στην Ε.Κ.». Λίγες μέρες αργότερα ο Α. Παπανδρέου, προετοιμάζοντας την επάνοδό του στην κυβέρνηση, πραγματοποιεί αρχηγική περιοδεία στη Θεσσαλία, συνοδευόμενος από περίπου 40 βουλευτές. Μιλώντας στη Λάρισα, στις 18 Απριλίου τονίζει ότι «ο ανένδοτος αγών βρίσκεται εις νέαν φάσιν δημιουργίας», καλεί σε «ειρηνική επανάσταση» για την εδραίωση της οικονομικής και κοινωνικής δικαιοσύνης και προειδοποιεί για τις «σκοτεινές δυνάμεις» που επιδιώκουν να υπονομεύσουν τη νίκη της 16^{ης} Φεβρουαρίου. Ο λόγος της

Λάρισας θεωρείται ως το εναρκτήριο λάκτισμα για τη διαμόρφωση της κεντροαριστερής πτέρυγας της Ε.Κ. Απαντώντας στον λόγο της Λάρισας ο Κ. Μητσοτάκης δίνει εκτενή συνέντευξη στις 25 Απριλίου στην εφημερίδα του Ηρακλείου *Αλήθεια*, την οποία αναδημοσιεύει ως πρώτο θέμα η *Ελευθερία*. Χαρακτηρίζει τις πληροφορίες για συμμετοχή του σε «κεντροδεξιά» σχήματα ως κακοήθεια, και αποκαλεί «μωρίες» τις κινήσεις για «κεντροαριστερά» σχήματα. Στις 29 Απριλίου ο Ανδρέας Παπανδρέου επανέρχεται στην κυβέρνηση ως αναπληρωτής υπουργός Συντονισμού.

Ως έμμεση απάντηση στην εκ νέου υπουργοποίηση του Α. Παπανδρέου ο αρχηγός της Ανωτάτης Στρατιωτικής Διοικήσεως Κύπρου Γεώργιος Γρίβας στέλνει την πρώτη επίσημη έκθεση στον Γαρουφαλιά, σχετικά με τον ΑΣΠΙΔΑ, στην οποία εμμέσως πλην σαφώς εμπλέκει και τον Ανδρέα Παπανδρέου. Μετά από λίγες μέρες οι πληροφορίες περί ΑΣΠΙΔΑ, με αιχμές για τον Α. Παπανδρέου, δημοσιεύονται στην εφημερίδα της Λάρισας *Ημερήσιος Κήρυξ*, η οποία πρόκειται στον πρώην πρόεδρο της Βουλής Κ. Ροδόπουλο, τον πλέον σκληροπυρηνικό (μαζί με τον Π. Πιπινέλη) από τους επιτελείς της ΕΡΕ. Η κυβέρνηση αναθέτει τη διενέργεια ανακρίσεων στον αντιστράτηγο Ι. Σίμο.

Αμέσως μετά την αποκάλυψη της υπόθεσης ΑΣΠΙΔΑ, ο στρατηγός ε.α. Γ. Ιορδανίδης δημοσιεύει στο *Βήμα* άρθρο με τον εύγλωττο τίτλο «Η Χούντα». Ήταν η πρώτη φορά που ο όρος εισήχθη στο τρέχον ελληνικό πολιτικό λεξιλόγιο αντικαθιστώντας τις συνήθειες στο παρελθόν αναφορές στον ΙΔΕΑ. «Αι πλέον πρόσφατοι ενδείξεις πείθουν ότι μια χούντα, η ίδια ή κάποια άλλη, απέκτησεν ελευθερίαν ενεργείας και παρασκειεύει με ευρυτάτους ελιγμούς επίθεσιν κατά της Δημοκρατίας». Από την υπαινικτική αναφορά του Ιορδανίδη διαφαίνεται η υποψία του πως η συνωμοτική ομάδα Παπαδόπουλου-Ιωαννίδη είχε πλέον αυτονομηθεί από την παραδοσιακή ηγεσία του ΙΔΕΑ.

Το πρώτο ανακριτικό πόρισμα για την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ αποδέχεται την ύπαρξη της οργάνωσης, αλλά υποβαθμίζει τη σημασία της και προτείνει κυρίως πειθαρχικές ποινές, και μόνο για τέσσερις λοχαγούς την παραπομπή στο ανακριτικό συμβούλιο με το ερώτημα της απόταξης. Σημειώνει επίσης πως «δεν απεδείχθη ότι η κίνησις αὕτη είχε πολιτικές επιδιώξεις ή σύνδεσμον τινά με πολιτικά πρόσωπα». Η κυβέρνηση, υπό την πίεση της ΕΡΕ και των Ανακτόρων, αποφασίζει να παραπέμψει στη στρατιωτική Δικαιοσύνη την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ, αλλά και την υπόθεση με το σχέδιο «Περικλής».

Στις 10 Ιουνίου εφημερίδες της Δεξιάς δημοσιεύουν «πληροφορίες» για σαμποτάζ από κομμουνιστές στρατιώτες σε μονάδα πυροβολικού του Έβρου. Οι «πληροφορίες» προέρχονται από αναφορά του διοικητή της μονάδας Γ.

Παπαδόπουλου, ο οποίος έχει συλλάβει και βασανίσει δύο στρατιώτες ώστε να αποσπάσει («ομολογίες»). Με βάση τις ομολογίες αυτές, δύο ημέρες αργότερα, αστυνομικές δυνάμεις συλλαμβάνουν στην Αθήνα δέκα άτομα.

Με την πολιτική κρίση να οξύνεται συνέχεια η κυβέρνηση θέτει θέμα εμπιστοσύνης στη Βουλή στις 21 Ιουνίου. Κατά τη σχετική συζήτηση ο Ηλ. Ηλιού αναφερόμενος στη σκευωρία του Έβρου τονίζει προφητικά:

«Ο αντισυνταγματάρχης Παπαδόπουλος, ο υπ' αριθμόν 817760 πραξικοπηματίας του σχεδίου «Περικλής», η δεξιά χειρ του Νάτσινα, σκηνοθετεί δολιοφθοράν εις τον Έβρον (...) συντάσσει εν πόρισμα (...) κινητοποιεί πίσω από την πλάτη της κυβερνήσεως αστυνομικόν μηχανισμόν και συλλαμβάνει δεκάδα πολιτών. (...) Και εάν αύριον με ένα νέον πόρισμα κατονομάσωμεν όχι 10, αλλά 500, 1,000, 10,000 πολίτας (...) είναι δυνατόν με αυτόν τον τρόπον να ξαναεγκαθιδρυθή το βασίλειον του φόβου εις αυτόν τον τόπον επί τη βάση οιασδήποτε αυθαιρέτου, κακοβούλου ενεργείας οιοδήποτε κ. Παπαδόπουλου;». Αντίστοιχη προειδοποίηση διατυπώνει και *Το Βήμα*, δύο μέρες αργότερα, με τον κύριο πρωτοσέλιδο τίτλο του: «Ένας επικίνδυνος άνθρωπος σε μιαν νευραλγικήν θέσιν. Ο Α/χης Παπαδόπουλος χαλκεύει “συννομωσίας”».

Κλείνοντας τη συζήτηση στη Βουλή για την ψήφο εμπιστοσύνης ο Γ. Παπανδρέου προειδοποιεί τον βασιλιά και τον Γαρουφαλιά:

«Η έννοια της Βασιλευομένης Δημοκρατίας είναι ότι ο λαός είναι κυρίαρχος και η Κυβέρνησις της εμπιστοσύνης του ασκεί πλήρη εξουσίαν και αναλαμβάνει πλήρη ευθύνην. (...) Και αν συμβή να υπάρξουν υπουργοί οι οποίοι επιθυμούν να έχουν υπουργικήν πολιτικήν και να μη συμμορφούνται προς την κυβερνητικήν πολιτικήν, οι υπουργοί αυτοί παραιτούνται και η παραίτησις των γίνεται δεκτή...».

Συνοψίζοντας τις εξελίξεις αλλά και τις πληροφορίες του ο επιτετραμμένος της αμερικανικής πρεσβείας Άνσους με αναλυτική έκθεση στις 30 Ιουνίου προβλέπει την επικείμενη σύγκρουση βασιλιά-πρωθυπουργού. Ως πιθανότερος διάδοχος του Γ. Παπανδρέου θεωρείται ακόμη ο Στ. Στεφανόπουλος, διατυπώνονται όμως αμφιβολίες αν θα εξασφαλίσει τους απαραίτητους 50

έως 60 βουλευτές της ΕΚ. Διατυπώνεται επίσης η πρόβλεψη πως, αν πραγματοποιηθούν νέες εκλογές ο Γ. Παπανδρέου, θα αναδειχτεί νικητής με αντίστοιχη ή και μεγαλύτερη πλειοψηφία. Γι' αυτό και υπογραμμίζεται ότι η στιγμή «δεν είναι κατάλληλη» για αντιπαράθεση με τον πρωθυπουργό, κάτι που θα ήταν ίσως προτιμότερο να συμβεί το φθινόπωρο.

Την 1^η Ιουλίου ο Γ. Παπανδρέου ζητά την παραίτηση του Γαρουφαλιά και ανακοινώνει ότι προτίθεται να αναλάβει προσωπικά το υπουργείο Εθνικής Άμυνας. Απαντώντας εμμέσως στις επιλογές του πρωθυπουργού η *Ελευθερία* σε κύριο άρθρο της με τίτλο «Ενώπιον του χάους» χαρακτηρίζει τον Ανδρέα Παπανδρέου «αχίλλειον πτέρνα» και καλεί τον πρωθυπουργό να τον απομακρύνει από την κυβέρνηση (μαζί με τον Π. Γαρουφαλιά). Στις 7 Ιουλίου ο Α. Παπανδρέου καλείται και παρουσιάζεται στον ανακριτή για την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ.

Στο ήδη φορτισμένο αυτό κλίμα ο Γ. Παπανδρέου παραλαμβάνει στο Καστρί το βράδυ της 8^{ης} Ιουλίου την πρώτη υβριστική επιστολή του βασιλιά. «Σας απευθύνω έκκλησιν να σταματήσετε πάσαν δραστηριότητα καταλυτικήν θεμελιωδών κανόνων λειτουργίας του πολιτεύματος», η οποία είχε μάλιστα και μορφή τελεσιγράφου: «η προειδοποίησίς μου αύτη είναι η τελευταία». Η ρήξη ήταν πλέον οριστική. «Εύχομαι όπως μη αποβεί μοιραία δια το έθνος» θα απαντήσει ο πρωθυπουργός.

Το βασικό συμπέρασμα που προκύπτει από τη συνοπτική ανασκόπηση των όσων προηγήθηκαν της ρήξης, είναι η εμμονή του Κωνσταντίνου, ήδη από τον Ιανουάριο, στην αποπομπή του Γ. Παπανδρέου. Σε αντίθεση με την άποψη που έχει διατυπώσει ο πρώην πρωθυπουργός και εκ των πρωταγωνιστών των γεγονότων Κ. Μητσοτάκης, ότι δηλαδή ο Γ. Παπανδρέου επιθυμούσε τη ρήξη ενώ ο Κωνσταντίνος ταλαντευόταν, η αλληλουχία των γεγονότων αποδεικνύει το αντίστροφο: ο Κωνσταντίνος ωθούσε συνεχώς προς τη ρήξη ενώ ο Γ. Παπανδρέου ταλαντευόταν.

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΒΙΡΒΙΔΑΚΗΣ

Διοικητικός Σύμβουλος του Ιδρύματος

Γ. Παπανδρέου και Κ. Μητσοτάκης στη Βουλή

Δεν πρόκειται απόψε να σας μιλήσω για την Αποστασία, θα σας μιλήσω όμως για τα «Βουλιανά». Θεωρώ τη διάκριση αυτή επιβεβλημένη για δύο λόγους: Κατ' αρχήν ο τίτλος «Αποστασία», με ή χωρίς εισαγωγικά, μεταθέτει το κέντρο βάρους της έρευνας, για ένα κρίσιμο πολιτικό γεγονός, από το επίπεδο των βασιικών πρωταγωνιστών, (βασιλεύς – πρωθυπουργός), στο επίπεδο των προσώπων που εμφανίζονται στην εικόνα αμέσως μετά. Η αντιστροφή αυτή, σαφώς επηρεασμένη από πολιτικές σκοπιμότητες εκείνης της εποχής, δημιούργησε στη συνέχεια συγκεκριμένες πολιτικές πραγματικότητες που, ακόμη και πενήντα χρόνια μετά, τροφοδοτούν την πολιτική επιχειρηματολογία.

Ο όρος «Αποστασία», εκ των προτέρων φορτισμένος αρνητικά, χρησιμοποιείται, αποκλειστικά και «προνομιακά», για τα γεγονότα του Ιουλίου του 1965. Οι όποιες άλλες αποστασίες ή αποσκιρτήσεις ή μετακινήσεις που προηγήθηκαν ή ακολούθησαν μέχρι και τις μέρες μας, προσεγγίζονται νηφάλια χωρίς ενοχοποιήσεις και χωρίς στίγματα. Ο όρος αυτός, τελικά, συνιστά μια εκ των προτέρων ερμηνεία των γεγονότων, και υπολείπεται της πραγματικότητας κατά το μέτρο που η ιστορική έρευνα, αξιοποιώντας τεκμήρια και μαρτυρίες, συνεχίζει την πορεία της. Δεν πρόκειται, εκ των προτέρων, να δώσω τη δική μου ερμηνεία των γεγονότων, ελπίζω να μου δοθούν ευκαιρίες γι' αυτό, στη συζήτηση που θα ακολουθήσει. Θα παρουσιάσω όμως τις πολιτικές εκτιμήσεις στελεχών της Αριστεράς. Και τούτο όχι για το, υποτιθέμενο, ηθικό πλεονέκτημα που της αποδίδεται, αλλά κυρίως γιατί, οι κινητοποιήσεις της Αριστεράς προκάλεσαν την εκρηκτική αντιπαράθεση του λαού με τις συντηρητικές πολιτικές δυνάμεις έτσι ώστε η 15^η Ιουλίου να λάβει διαστάσεις μείζονος πολιτικής κρίσεως.

Από την περίοδο της Κατοχής μέχρι την επτάχρονη Δικτατορία η Αριστερά υπήρξε καθοριστικός παράγων των κεντρικών πολιτικών εξελίξεων. Αυτό πάυει να συμβαίνει μετά το 1974, όπου, παρά την νομιμοποίηση του ΚΚΕ, περιθωριοποιείται. Το αποτέλεσμα της δράσης της καταγράφεται απο-

σπασματικά και είναι ουσιαστικά αισθητό μόνο σε επιμέρους μαζικούς χώρους, όπως η παιδεία και ο συνδικαλισμός. Όσο κι αν φαίνεται παράδοξο, όσο προχωρεί η δημοκρατική νομιμοποίηση της Αριστεράς τόσο μειώνεται η ιδεολογική της ηγεμονία, αλλά και η επιρροή των πολιτικών της πρακτικών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η σημερινή συγκυρία, όπου το πολιτικό παράδοξο φτάνει στην κορύφωσή του, όταν για να μπορέσει να κυβερνήσει, για πρώτη φορά η Αριστερά, απεμπολεί τον ιδεολογικό της χαρακτήρα ακολουθώντας με ευλάβεια συντηρητικές πολιτικές. Από την άποψη αυτή, η περίοδος της ιουλιανής κρίσεως αποτελεί και το κύκνειο άσμα της ουσιαστικής επιρροής της Αριστεράς, ως Αριστεράς, σε επίπεδο κεντρικών πολιτικών εξελίξεων.

Για την υπόλοιπη διαδρομή, για την ιστορική ανασύνθεση της περιόδου, μέσω τεκμηρίων και μαρτυριών, νομίζω πως είναι απαραίτητο να παρακολουθήσει κανείς, μέρα με την ημέρα, ώρα με την ώρα, όσο γίνεται από πιο κοντά, το πολιτικό θρίλερ του 1965, όπως εξελίχθηκε τα πρώτα 24ωρα της κρίσης. Με την ελπίδα πως η ανάκληση στις μνήμες μας αυτών που ήδη γνωρίζουμε, αλλά και η αποκάλυψη όσων δεν ήλθαν ακόμη στο φως, θα προκαλέσουν τα αντανάκλαστικά μας για ένα γόνιμο διάλογο, από τον οποίο θα προκύψουν χρήσιμες πληροφορίες, απόψεις και συμπεράσματα.

Ενάμιση χρόνο πριν, στις εκλογές της 16^{ης} Φεβρουαρίου 1964, η Ένωση Κέντρου πετυχαίνει μια εκλογική νίκη, σταθμό, με το πρωτοφανές 53%. Έχουν προηγηθεί οι εκλογές της «βίας και νοθείας», στις 29 Οκτωβρίου 1961, που υπήρξαν και η αφορμή για την κήρυξη του «ανένδοτου αγώνα της Δημοκρατίας». Τη σημαία του «ανένδοτου αγώνα» κράτησαν ψηλά ο Γ. Παπανδρέου και η «παρέα» της εφημερίδας *Ελευθερία*. Πριν από τις εκλογές του 1963, στις 22/5/1963, έχουμε το δραματικό γεγονός της δολοφονίας του βουλευτή της ΕΔΑ Γρηγόρη Λαμπράκη. Ακολουθεί η διαφωνία του Κωνσταντίνου Καραμανλή με το Παλάτι, η αναχώρησή του από την Ελλάδα και η οριστική αποχώρησή του από την πολιτική, μετά τις εκλογές της 3^{ης} Νοεμβρίου 1963, που η ΕΡΕ ηττήθηκε. Όλα τα παραπάνω δημιουργούν τις προϋποθέσεις για τον εκλογικό θρίαμβο του Κέντρου, τον Φεβρουάριο του 1964. Οι οιωνοί είναι άριστοι για το ξεκίνημα μιας πανίσχυρης κεντρικής κυβέρνησης που, αν τα πράγματα εξελίσσονταν ομαλά, θα μπορούσε να λυθούν, πολιτικά, κοινωνικά και εθνικά προβλήματα, τα οποία η κρίση του 1965, κράτησε σε εκκρεμότητα. Πώς όμως από τον θρίαμβο της δημοκρατίας φτάσαμε στο «ατέλειωτο καλοκαίρι του 1965»; Έχουν ειπωθεί και έχουν γραφτεί πολλά. Επειδή όμως στο δημοκρατικό εκείνο ξέσπασμα του λαού επενδύθηκαν πολιτικά συμφέροντα, καριέρες, δημιουργίες πολιτικών σχηματισμών, έχει την αίσθηση, μέχρι και

σήμερα, πενήντα χρόνια μετά, μιας μεγάλης εκκρεμότητας σε σχέση με το ξεκαθάρισμα των λογαριασμών του Έθνους με την Ιστορία.

Γι' αυτό ας ξεκινήσουμε από την αρχή. Ας προσπαθήσουμε να μεταφέρουμε την ατμόσφαιρα της εποχής, σ' αυτήν την αίθουσα, που η σχέση της με τα γεγονότα είναι προνομιακή. Στην αίθουσα αυτή, αλλά και έξω από αυτήν, στο οδόστρωμα της Χρήστου Λαδά διαδραματίστηκαν, πολλά από τα κρίσιμα γεγονότα της περιόδου. Στο χώρο αυτό συγκαλούσε ο αρχηγός της Ένωσης Κέντρου την Κοινοβουλευτική του Ομάδα. Στην αίθουσα αυτή, δυο μέρες πριν από την παραίτηση του Γεωργίου Παπανδρέου, ομόφωνα η Κοινοβουλευτική Ομάδα διέγραψε τον Πέτρο Γαρουφαλιά, τον τότε υπουργό Εθνικής Αμύνης, που, όπως είναι γνωστό, η άρνησή του να παραιτηθεί οδήγησε στη σύγκρουση τους δύο κορυφαίους πολιτειακούς παράγοντες. Αλλά ας ξεκινήσουμε την αφήγηση των γεγονότων από την ημέρα που ο Κωνσταντίνος έκανε το, κατά τη δική του ομολογία, πρώτο μοιραίο σφάλμα, όταν εξέπεμψε την πρώτη επιστολή.

«Εν Κερκίρα, 8 Ιουλίου 1965:

Κύριε πρωθυπουργέ... ευρισκόμενος δια τους λόγους ους καλούς γνωρίζετε, ες Κέρκυρα, αισθάνομαι ότι αποτελεί καθήκον μου να σας εκφράσω δια της παρούσης τας σκέψεις μου επί της καταστάσεως της χώρας. Είναι αυτή ανώμαλος και ανησυχητική καθιστώσα επείγουσα, κατά την γνώμην μου, την λήψην ριζικών και αδιαβλήτων από πάσης πλευράς μέτρων αποκαταστάσεως του σοβαρώς κλονισθέντος κράτους δικαίου...»

Εδώ ο Κωνσταντίνος, από την Κέρκυρα όπου ευρίσκεται, αναμένοντας τον τοκετό της Άννας-Μαρίας, εκφράζει την ανησυχία του για τις αποκαλύψεις για τον ΑΣΠΙΔΑ, παραστρατιωτική οργάνωση με ενδεχόμενη συμμετοχή του Ανδρέα Παπανδρέου. Εκφράζει όμως και τη δυσφορία του για την πρωτοβουλία του πρωθυπουργού να αποκαλύψει και να κινήσει τις διαδικασίες για το σχέδιο «Περικλής», στο οποίο βασίστηκε το αποτέλεσμα των εκλογών της «βίας και της νοθείας». Και οι δύο υποθέσεις έχουν ήδη παραπεμφθεί σε τακτική ανάκριση από τις 7 Ιουνίου.

Για να κλείσει ο Βασιλεύς στον ίδιο οξύ τόνο:

«η προειδοποίησίς μου αυτή είναι η τελευταία... Εις ημάς, όμως, προσωπικώς, απόκειται..., να ενεργήσετε αδιστάκτως όσα σας εξήγησα και εξήτησα ανωτέρω, ώστε να προκύψουν συνθήκαι πρόσφοροι δια την δη-

μιουργικήν αντιμετώπισην των σοβαρών εκκρεμών προβλημάτων της χώρας».

Η απάντηση του πρωθυπουργού, την επομένη, 9 Ιουλίου, στον ίδιο τόνο:

«Μεγαλειότατε, με κατάπληξιν και βαθυτάτην οδύνην ανέγνωσα την χθεςινήν επιστολήν της Υμετέρας Μεγαλειότητος. Είναι προφανές ότι αύτη αποτελεί έργο ολεθρίων συμβούλων. Και εύχομαι όπως μη αποβεί μοιραία δια το έθνος».

Για να σημειώσει στη συνέχεια:

«Ο Βασιλεύς συμβουλεύει, αλλά η Κυβέρνησις αποφασίζει. Εντούτοις, από την τελευταίαν διπλήν άρνησιν Υμών, συνάγεται ότι δεν συμφωνείτε με αυτήν την έννοιαν του Πολιτεύματος. Διεκδικείτε το δικαίωμα όπως ορίζετε Υμείς και τον Υπουργόν Εθνικής Αμύνης και την Ηγεσίαν των Ενόπλων Δυνάμεων, έστω και κατ' αντίθεσιν προς την απόφασιν της υπευθύνου Κυβερνήσεως. Αλλά τούτο δεν είναι σύμφωνον προς το Πολίτευμα».

Έτσι, οι συντάκτες των βασιλικών επιστολών, οι οποίοι ακόμη ζητούνται, έχουν ήδη υπονομεύσει το κλίμα ανάμεσα στον ανώτατο άρχοντα και τον πρωθυπουργό. Και από εκεί και πέρα τα γεγονότα προχωρούν με κινηματογραφική ταχύτητα και σε ατμόσφαιρα πολιτικού θρίλερ.

Στα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων της 8^{ης} και 9^{ης} Ιουλίου κυριαρχεί η είδηση ότι επίκειται μια συνάντηση του Βασιλέως και του πρωθυπουργού στην Κέρκυρα. Αναφορά στις δύο επιστολές γίνεται στο φύλλο της 10^{ης} Ιουλίου, όχι όμως σε επίπεδο τίτλων, αλλά σε επίπεδο «διακριτικού» ρεπορτάζ, χωρίς αποκάλυψη του περιεχομένου τους. Την ίδια μέρα, αποστέλλεται στον πρωθυπουργό η δεύτερη επιστολή του βασιλέως, μακροσκελέστατη και σε οξύτερο τόνο. Η συνάντηση των δύο ανδρών τελικά ορίστηκε για την Κυριακή 11^η Ιουλίου.

Η 11^η Ιουλίου, ξημερώνει, στην Κέρκυρα, με την αναγγελία του χαρμόσυνου γεγονότος, της γέννησης της διαδόχου Αλεξίας. Τούτο όμως γίνεται σ' ένα κλίμα έντονης ανησυχίας για τις επικείμενες πολιτικές εξελίξεις. Η συνάντηση πραγματοποιείται στις 10 το πρωί και την επομένη, 12 Ιουλίου, η εφημερίδα *Τα Νέα*, ανακουφισμένη, θριαμβολογεί για την, συμφωνημένη πια, απομάκρυνση του Γαρουφαλιά:

«Ιστορικόν σταθμόν δια την πολιτικήν ιστορίαν απετέλεσεν η χθεσινή συνεργασία του Βασιλέως μετά του πρωθυπουργού Γεωργίου Παπανδρέου. Η επαπειλούμενη επί δεκαπενθήμερον πολιτική κρίσις, η οποία θα μπορούσεν να είχε συνεπείας πολύ βαρυτέρας μιας κυβερνητικής κρίσεως, απετράπη».

Τι ελέχθη άραγε στη συνάντηση αυτή; Πόση αξία έχει η δήλωση του πρωθυπουργού κατά την αναχώρησή του από το ανάκτορο «Μον Ρεπό» ότι «διεπιστώθη πλήρης αρμονία απόψεων επί του θέματος της λειτουργίας του Πολιτεύματος»; Πόση σχέση έχουν τα αισιόδοξα ρεπορτάζ και οι δηλώσεις με το περιεχόμενο των επιστολών;

Την επομένη ακολουθεί η διαγραφή του Πέτρου Γαρουφαλιά, σε κλίμα αγωνιστικό και ενωτικό. Μετά όμως τι; Γιατί ο Βασιλεύς στέλνει και την τρίτη, μοιραία, επιστολή, που, πέραν του ότι είναι περισσότερο οξεία, είναι και ιδιαίτερα προσβλητική προς το πρόσωπο του πρωθυπουργού; Γιατί όμως και ο έμπειρος Γεώργιος Παπανδρέου, αντί να αποφύγει τον πειρασμό της σύγκρουσης, «σήκωσε το γάντι» και απέστειλε τη δική του απάντηση, στο όνομα «της προσωπικής του τιμής και της τιμής της Δημοκρατίας»; Στο όνομα αυτής της τιμής έχουμε πια την οριστική, πανηγυρική διαπίστωση του αδιεξόδου.

Έτσι, στη συνάντηση της επομένης, στις 7 η ώρα, απόγευμα της 15^{ης} Ιουλίου, δεν χρειάστηκαν παρά λίγα λεπτά για να ανακοινώσει ο πρωθυπουργός την παραίτησή του. Η δε ατυχής ιδέα του Κωνσταντίνου να ορκίσει αμέσως μετά, πρωθυπουργό, τον Γεώργιο Αθανασιάδη-Νόβα έδωσε την εντύπωση μιας συνωμοσίας σε βάρος του Γ. Παπανδρέου. Το παιχνίδι έχει πια χαθεί, έχουν ανοίξει οι ασκοί του Αιόλου και εδώ αρχίζουν τα κρίσιμα ερωτήματα:

- Ποιος συνεβούλευσε τον Κωνσταντίνο να αποστείλει τις διαβόητες επιστολές; Ποιοι είναι οι συντάκτες τους;
- Η άκαμπτη στάση του Γεωργίου Παπανδρέου έγινε για λόγους ευαισθησίας ή είχε σχέση με τα σοβαρά προβλήματα που αντιμετώπιζε η κυβέρνησή του;
- Η αψυχολόγητη σπουδή του Κωνσταντίνου να αποδεχθεί αμέσως την προφορική παραίτηση του πρωθυπουργού και να ορκίσει αντικαταστάτη του ήταν μόνο αποτέλεσμα της απειρίας του;
- Οι θιασώτες της ασυμβίβαστης στάσης σε ποια προοπτική οδηγούσαν τον λαό, όταν τον εξωθούσαν σε ρήξη με το πανίσχυρο κατεστημένο;

- Μήπως ένας τακτικός συμβιβασμός εξυπηρετούσε καλύτερα, μια ασυμβίβαστη στάση σε θέματα ουσίας, από μια εύθραυστη αδιαλλαξία;
- Πόσο ήταν ειλικρινής, σημαντική μερίδα του πολιτικού κόσμου, όταν εξόριζε την προοπτική μιας συνταγματικής εκτροπής;
- Πώς τεκμηριώνεται η κατηγορία για συνωμοτική ανατροπή του Γεωργίου Παπανδρέου, όταν οι υποτιθέμενοι συνωμότες, προσπαθούσαν, αποδεδειγμένα να αποτρέψουν την παραίτησή του;
- Σε σχέση με την κυβέρνηση Στεφανόπουλου που πήρε ψήφο εμπιστοσύνη τον Σεπτέμβριο του 1965, γιατί αυτή ανετράπη, την 20^ή Δεκεμβρίου 1966, με μυστική συμφωνία του Κωνσταντίνου και του Γεωργίου Παπανδρέου, με την «ευγενική» συμβολή του Παναγιώτη Κανελλόπουλου.
- Τι πιθανότητες είχε αυτή η κυβέρνηση να οδηγήσει τη χώρα σε εκλογές;
- Τι ώθησε την Αριστερά να αποτελέσει το βασικό μοχλό των κινητοποιήσεων, τη στιγμή που και η ίδια γνώριζε καλά, ότι προετοιμαζόταν κάποιας μορφής δικτατορία;

Ερωτήματα που όχι μόνο δεν έχουν απαντηθεί, αλλά που δεν έχουν καν τεθεί, διότι η συνταγματική εκτροπή της 21^{ης} Απριλίου 1967, μετέθεσε το πολιτικό ζητούμενο στον υπέρτατο στόχο της αποκατάστασης της δημοκρατίας και πάγωσε την εικόνα της πολιτικής μας πραγματικότητας, στις μαυρόασπρες αποχρώσεις ενός παρελθόντος, που ποτέ δεν φωτίστηκε. Παρήλθε μισός αιώνας, έχουν γίνει προσπάθειες, έχουν κατατεθεί μαρτυρίες, έχουν αναδειχθεί ντοκουμέντα, έχουν γίνει αποκαλύψεις, με ελλοχέουσα όμως πάντοτε την πολιτική ιδιοτέλεια. Ο πολιτικός μας λόγος και η ιστορική ανάλυση που τον τεκμηριώνει δεν μπόρεσε να απαλλαγεί από πρωτόγονα ερμηνευτικά εργαλεία, όπως το καλό και το κακό, την αθωότητα και την ενοχή. Οι πολιτικές θέσεις που διαμορφώθηκαν με αυτόν τον τρόπο έμειναν για πολλά χρόνια ανέγγιχτες και αναλλοίωτες και άρχισαν, χωρίς να πληρούν τις προϋποθέσεις, να αναδεικνύονται σε σταθερές πολιτικές αξίες και να αποκτούν αξιωματική ισχύ και δύναμη ιστορικού τεκμηρίου.

Για την υπέρβαση των παραπάνω, το σκηνικό πρέπει να ξαναστηθεί, έτσι ώστε η ιστορική ανασύνθεση της περιόδου να οδηγήσει στην ανάγνωση της από την αρχή. Θα πρέπει, με όση ανθρωπίνως δυνατή αντικειμενικότητα, να επανεξεταστεί ο ρόλος των προσώπων, με προτεραιότητα στους βασικούς πρωταγωνιστές, όχι για την μετατροπή της ιστορικής έρευνας σε εφετείο

μιας πρωτόδικης συνοπτικής διαδικασίας, αλλά γιατί η δικαιοσύνη διασφαλίζει την προαπαιτούμενη ακρίβεια. Θα πρέπει να αξιοποιηθούν οι πηγές και τα στοιχεία, στη βάση μιας συμφωνίας που θα επιτρέπει, συνεκτικά, να συγκλίνουν σε τεκμηριωμένα συμπεράσματα αντί να αποκλίνουν σε άχρηστες ιδιοτέλειες.

Στη διαδικασία των προσωπικών μαρτυριών ιδιαίτερη αξία έχει η διάσταση του αναστοχασμού. Φτάνει ο αναστοχασμός αυτός να είναι γενναίος και ανοιχτός και όχι φοβισμένος και άτολμος. Δεν εντάσσω, στις κατηγορίες αυτές, τα δύο παραδείγματα που θα παραθέσω. Νομίζω όμως πως είναι χρήσιμο να τις αναφέρω. Πρόκειται για τις εξομολογήσεις του Κωνσταντίνου και τον αναστοχασμό του Λεωνίδα Κύρκου. Το ενδιαφέρον με τις πρώτες είναι ότι, εδώ και αρκετά χρόνια, το δημοσιογραφικό συγκρότημα που βρίσκεται απέναντι μας και που βρέθηκε την περίοδο των Ιουλιανών απέναντι στον Κωνσταντίνο τα τελευταία χρόνια του προσφέρει κατ' επανάληψη ασυνήθιστα μεγάλη άνεση για να κάνει τον απολογισμό του. Ως προς τον αναστοχασμό του Λεωνίδα Κύρκου, θα δανειστώ ένα κομμάτι από άρθρο του Στάθη Καλύβα από την εφημερίδα *Καθημερινή*, στις 4 Σεπτεμβρίου 2011:

«Αντίθετα από πολλούς που προσκολλώνται σε έναν ψευδεπίγραφο νεανικό ρομαντισμό, ο Κύρκος απέδειξε πως είχε ένα σπάνιο χάρισμα: την ικανότητα να αντικρίζει το χάρισμά του κριτικά και να εξελίσσεται».

Ευτυχώς για την Ιστορία, που ο αναστοχασμός του Λεωνίδα Κύρκου, σε ό,τι αφορά στο δικό μας ιστορικό παράδειγμα των Ιουλιανών, διευρύνθηκε σε αναστοχασμό της όλης Αριστεράς, για την οποία μιλήσαμε προηγουμένως. Παραθέτω λίγα, χαρακτηριστικά αποσπάσματα από τα πολλά σχετικά κείμενα σημαντικών στελεχών της.

Λεωνίδας Κύρκος, *Κομμουνιστική Θεωρία και Πολιτική*, Μάρτης-Απρίλης 1977

«...στη σύλληψη εκείνης της εποχής, μια προσέγγιση Κέντρου προς τις δυνάμεις της Δεξιάς, θα αποτελούσε ας πούμε μια εξέλιξη αρνητική. Εγώ προσωπικά που έγραψα εκείνο το άρθρο, ελέγχω τώρα τον εαυτό μου γιατί μια τέτοια προσέγγιση μπορούσε να δώσει μια διέξοδο. Με αρνητικά βέβαια για τον τόπο, αλλά με ένα μεγάλο θετικό: ότι θα ήταν ίσως δυνατό ν' αποτραπεί η δικτατορία».

Μανώλης Γλέζος, *Το '74*, 9 Νοεμβρίου 1974

«Η ηγεσία της Αριστεράς, μολονότι είχε λάβει γνώση όλων αυτών των στοιχείων, δεν απέτρεψε τον Γ. Παπανδρέου από τη μοιραία ρήξη του με τον βασιλιά. Προσκολλημένη στη δογματική αντίληψη ότι η χρεοκοπία των αστικών θεσμών «επιταχύνει» τη σοσιαλιστική επανάσταση, δεν έβλεπε ότι, ακριβώς, αυτή η χρεοκοπία των θεσμών, εκείνη την περίοδο, ευνοούσε τη δικτατορική συνωμοσία».

Μίκης Θεοδωράκης, *Οι μνηστήρες της Πηνελόπης*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1976

«Εμείς έπρεπε να είμαστε πιο ξεκάθαροι, να μείνουμε έξω από τους οικογενειακούς καυγάδες του Κέντρου και να προσέξουμε περισσότερο το συμφέρον του λαού, που δεν συνέπιπτε αναγκαστικά με τα προβλήματα που είχε ο Γεώργιος Παπανδρέου με κείνους που αποσκίρτησαν από το κόμμα του».

Αντώνης Μπριλλάκης, *Το ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα. Ιστορική διαδρομή, κρίση, προοπτικές*, Εξάντας, Αθήνα, 1980

«Οι εξελίξεις έδειξαν ότι, από μια στιγμή και πέρα, η λύση της κεντροδεξιάς κυβέρνησης αποτελούσε τη μόνη, στο γενικό πολιτικό πεδίο, που θα επέτρεπε, ίσως, να αποφευχθεί η κατολίσθηση προς τη δικτατορική εκτροπή».

Πότης Παρασκευόπουλος, *Μαρτυρία 1963-1967. Πώς φτάσαμε στη Δικτατορία*, Διάλογος, Αθήνα, 1974

«Αλλά οι ηγεσίες της ΕΚ και της Αριστεράς κατηύθυναν αυτές τις μεγάλειώδεις λαϊκές εκδηλώσεις σε στόχους μη εφικτούς. Αποκλειστική επιδίωξή τους ήταν να ασκήσουν λαϊκή πίεση για να μην εξασφαλίσει η κυβέρνηση των «αποστατών» κοινοβουλευτική στήριξη. [...] μόνο η πολιτική μυωπία μπορούσε να υπαγορεύσει αυτούς τους πολιτικούς στόχους. Και μόνο η πολιτική μωρία μπορούσε να πιστέψει ότι ήταν δυνατό να πραγματοποιηθούν. Δυστυχώς από την πολιτική της ΕΚ και της Αριστεράς εκείνη την περίοδο δεν έλειψαν ούτε το ένα ούτε το άλλο».

Ήταν άραγε το '65 μια επαναστατική στιγμή; Ήταν μια στιγμή σύμπτυξης της Ιστορίας στον ενεστώτα χρόνο εκεί δηλαδή, που κατά τον Walter Benjamin (*Θέσεις για την φιλοσοφία της Ιστορίας*), «κάθε δευτερόλεπτο είναι η μικρή θύρα που μπορεί να μπει ο Μεσσίας»;

Ο Μεσσίας, πάντως, μπήκε λίγο αργότερα. Μόνο που το πρόσωπό του δεν ήταν αγγελικό.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ

Πρόεδρος του Ιδρύματος

Ο Γ. Παπαδόπουλος επιθεωρεί στρατιωτικό άγημα. Στο βάθος ο Μ. Παπακωνσταντίνου

Εγώ περίπου συμπεράσματα θα διατυπώσω. Θα ξεκινήσω από την εύστοχη παρατήρηση του πρώτου αγορητού, κ. Ηλ. Νικολακόπουλου, αλλά δε θα συμφωνήσω με την κατάληξή του. Μας είπε ότι υπήρχε ένα αδιέξοδο. Περιέγραψε μία Ένωση Κέντρου, η οποία προσπαθούσε να βρει τον εαυτό της και δεν τον έβρισκε. Μας μίλησε για την κρίση στην εκλογή προέδρου της Βουλής. Μας ανέφερε την κρίση του Ιανουαρίου των «επεκικλών». Προχώρησε παράπέρα στη θριαμβευτική πορεία του Ανδρέα Παπανδρέου στη Λάρισα, όταν είχε παραιτηθεί από την δεύτερη υπουργία. Μας εξήγησε όλα αυτά και καταλήγει ότι δεν πιστεύει πως ο Γεώργιος Παπανδρέου ήθελε τη ρήξη. Διαφωνώ.

Η ρήξη ήταν ο μόνος τρόπος ώστε να μπορέσει ο Γεώργιος Παπανδρέου να φτιάξει κόμμα ομοιογενές και πιστό στον ίδιο και στον Ανδρέα. Την άποψη αυτή τη στήριξε αποτελεσματικά ο Παντελής Βιρβιδάκης αναφερόμενος στη στάση της Αριστεράς, η οποία σε μεγάλο βαθμό ήταν κι εκείνη πολιτικά αναλφάβητη και χωρίς συγκεκριμένη κατεύθυνση. Ήταν διαρκώς κριτική, διαλυτική, χωρίς θέσεις προοπτικής. Και θα εξάρω ένα ακόμη στοιχείο. Αυτό που καθιέρωσε τον Καραμανλή στην ΕΡΕ. Η ρήξη του με το εκεί κατεστημένο, με τα τζάκια της Νότιας Ελλάδας που σημειώθηκε τον Μάρτιο του 1958, τον έφερε νικητή και τροπαιούχο την 11^η Μαΐου ιδίου έτους: για δεύτερη φορά πρωθυπουργό μετά από εκλογές, το 1956 και το 1958.

Για μένα είναι αδιανόητο ότι ο Γ. Παπανδρέου επεδίωκε να αποφύγει τη ρήξη. Δεν είχε άλλη διέξοδο. Τίποτα δεν πήγαινε πια στον τόπο, ούτε η παρέα με την Αριστερά πήγαινε ούτε ομοιογένεια υπήρχε στο κόμμα. Την κατάσταση επιδείνωσε εκρηκτικά η αποκάλυψη συνωμοτικής οργάνωσης στο στράτευμα. Πρόκειται για τον Α.Σ.Π.Ι.Δ.Α. Τα αρχικά αντιστοιχούν στο παράγγελλμα **Αξιωματικοί, Σώσατε, Πατρίδα, Ιδέα, Δημοκρατία Αξιοκρατία**. Η όλως διόλου αστεία αυτή υπόθεση αφήκε τελικά ίχνος ανεξίτηλο στην ιστορία του τόπου.

Ο υπουργός Εθνικής Αμύνης Πέτρος Γαρουφαλιάς συγκροήθηκε με τον Πρωθυπουργό και το κόμμα. Διεγράφη από την Ε.Κ. την 13^η Ιουλίου 1965. Ο Γαρουφαλιάς, αν και διαγράφηκε, δεν παραιτείτο. Ο Γ. Παπανδρέου αξιοποίησε το περιστατικό ως εξής: ζήτησε ν' αναλάβει ο ίδιος το υπουργείο. Ο Κωνσταντίνος δέχθηκε ν' αναλάβει το υπουργείο οιοδήποτε στέλεχος της Ε.Κ., αλλ' όχι ο Παπανδρέου. Η κρατούσα γνώμη θέλει: τον Γ. Παπανδρέου να επιμένει όπως αυτός – προσωπικώς – εγκατασταθεί στο ΥΠΕΝ, παράλληλα τον Κωνσταντίνο πεισματικά να το αρνείται.

Ψύχραιμη εκτίμηση των δεδομένων άγει στο συμπέρασμα πως ό,τι η κρατούσα γνώμη πιστεύει αποκλείεται να έχει συμβεί. Και ιδού γιατί: Α) Είναι λογικώς αδύνατον ο Γεώργιος Παπανδρέου να επιθυμούσε πράγματι το υπουργείο «Εθνικής Αμύνης». Τέτοια αξίωση δεν θα είχε νόημα. Ο ίδιος – τεχνικά – δεν ήταν σε θέση να επιτελέσει τους όποιους επιθυμητούς χειρισμούς. Ήδη δε στο υπουργείο αυτό διέθετε, ως υφυπουργό, τεχνοκράτη της εμπιστοσύνης του, τον ευφύεστατο Μιχ. Παπακωνσταντίνου, δικηγόρο τότε, μαχόμενο, μάλιστα δε και ποινικολόγο, ο οποίος θα του παρείχε κάθε τεχνική συνδρομή. Αλλά και αν χρειαζόταν (και) κάτι επιπλέον, εύκολο ήταν να ορισθεί υπουργός φερ'επειν ο Ν. Μπακόπουλος. Άνθρωπος κύρους και αφοσιωμένος στον Παπανδρέου.

Άρα η αξίωση υπήρξε πρόσχημα και το ζητούμενο ήταν η ρήξη.

Β) Το θέρος του 1965 ο Παπανδρέου βρισκόταν σε άκρως δυσχερή θέση. Το κόμμα της Ε.Κ. κατακρινόταν από την κοινή γνώμη ως ανακόλουθο προς τις προσδοκίες που είχε θάλψει κατά την επιδίωξη της εξουσίας. Το κύρος του αρχηγού δοκιμαζόταν (και) από την αρθρογραφία της *Ελευθερίας*. Έφθασε στο σημείο να τον κατηγορεί διότι «εγήρασε πρην ωριμάσει...». Τον Ανδρέα η εφημερίδα χαρακτηρίζει «ανευθυνούπεύθυνο» και το υπουργείο του «λαχαναγορά».

Γ) Ο Παπανδρέου αντέδρασε στην αρνητική συγκυρία με ηρωική έξοδο. Δηλαδή, δημιούργησε (ή εκμεταλλεύτηκε) αιτία ρήξης με το Στέμμα. Έτσι ώστε: α) να αναβαπτισθεί στην επιλογή ιδίως της κεντροαριστερής πτέρυγας του κόμματος, β) με τη δυναμική αυτή να επιτύχει εντολής διεξαγωγής εκλογών και γ) να ξεφορτωθεί τους ενοχλητικούς για να κυριαρχήσει στο κόμμα.

Δ) Προφανώς ο Παπανδρέου απέβλεπε να πετύχει ό,τι και ο Καραμανλής το 1958, όταν και εκείνος ανετράπη εκ των ένδον. Αλλά ο Καραμανλής κατάφερε να ανακτήσει την πλειοψηφία της Βουλής και να επιβληθεί στον Παύλο.

Αντιθέτως, ο Παπανδρέου ουδέποτε ανέκτησε τέτοια πλειοψηφία.

Ε) Ουσιαστικός αντίπαλος του Παπανδρέου υπήρξε ο Κ. Μητσοτάκης. Στον τελευταίο δεν είναι η ικανότητα που λείπει. Είναι όμως το ελάττωμα που περισσεύει. Και δη κυρίως η υπερτίμηση του εαυτού του, η υποτίμηση των άλλων, όπως και των δυσχερειών, με αποτέλεσμα να λαμβάνει αποφάσεις επιπόλαιες, άρα και συχνά εσφαλμένες. Έτσι έγινε και στην Αποστασία. Πίστεψε ο Μητσοτάκης ότι η εντολή σχηματισμού κυβέρνησης σε άλλον κεντρώο θα εξουθένωνε τον Παπανδρέου. Ότι τα πράγματα θα κυλούσαν κάπως όπως την 5.10.1955, όταν ο Συναγερμός φυλλορρόφησε από τον Στ. Στεφανόπουλο προς τον Κ. Καραμανλή ευθύς ως αυτός έλαβε από τον Παύλο εντολή σχηματισμού κυβέρνησης. Αλλά το 1965 η ψυχολογία των κεντρώων ήταν διαφορετική. Μετά τριετία «Ανευδότου Αγώνος» ήταν μαχητική και διεκδικητική. Έτσι ο Μητσοτάκης εξοστράκισε εαυτόν από τον χώρο της πολιτικής του καταγωγής. **Έσβησε τις λαμπρές ελπίδες που είχε γεννήσει η κάθοδός του στην πολιτική είκοσι χρόνια πρωτότερα.** Υπήρξε τυχερός που χρησιμοποιήθηκε από τον Καραμανλή. Έγινε αρχηγός της ΝΔ και πρωθυπουργός. Με έργο όμως ιστορικά αδιόρατο και πάντως αναντίστοιχο προς ό,τι θα μπορούσε να έχει επιτελέσει αν ομαλά διαδεχόταν τον Γ. Παπανδρέου. Αλλά και του τελευταίου η επιτυχία υπήρξε πικρή. Κατάφερε να παγιεύσει τον Μητσοτάκη, να εξοβελίσει από το κόμμα τους μη πιστούς σε αυτόν, υπερεκτίμησε όμως την αντοχή του πολιτεύματος. Η δημοκρατία κατέρρευσε υπό τις ερπύστριες των τεθωρακισμένων στις 21.4.67.

- Σε σχέση ήδη με την εκτροπή το ενδιαφέρον μου κέντρισε επιστολή του Νίκου Φαρμάκη, δημοσιευμένη στην *Εστία* της 8/5/2008. Αναφέρεται εκεί το Β.Δ. υπ' αριθμόν 311/20.4.67, το οποίο έχει έναν τίτλο κάπως περίεργο: περί αντικατάστασης κάποιων άρθρων για τον στρατιωτικό οργανισμό των φρουρίων και φυλακίων. Ταυτόχρονα παρέχεται, με αυτό, στις Ένοπλες Δυνάμεις η δυνατότητα να κηρύξουν τη χώρα σε κατάσταση πολιορκίας με ονομαστική αναφορά του νόμου ΔΞΘ' του 1912. Έχει την υπογραφή των Κωνσταντίνου, Παπαληγούρα, Ράλλη και Κεφαλογιάννη.

Το διάταγμα δημοσιεύθηκε στις 6/6/1967, αλλά για την κινητοποίηση των Ενόπλων Δυνάμεων σημασία δεν έχει η δημοσίευση, αλλά η έκδοση και η εκτέλεση (!!!). Η κυρία Δημακοπούλου, που μας τίμησε με την προσοχή της στην εκδήλωση, έγραφε προ καιρού ότι και του Παπάγου ο διορισμός στην αρχιστρατηγία το 1940 από κάποια παράλειψη ουδέποτε δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι δεν ανέλαβε καθήκοντα και δεν διοίκησε, μάλιστα κατά τρόπο νικηφόρο, τον Ελληνικό Στρατό.

Μετά, το διάταγμα αυτό, που ήταν τότε αδημοσίευτο, άρα και νομικά άγνωστο, δημιουργήθηκε θέμα εσωτερικό αναγόμενο στην οργάνωση του κράτους. Έπρεπε κάπως να θεμελιωθεί η τυπική νομιμότης. Ζήτησαν λοιπόν οι ασκούντες την εξουσία από τον Κωνσταντίνο να εκδώσει διάταγμα για την καθιέρωση του καθεστώτος των εκτάκτων μέτρων. **Εκεί είναι που δημιουργείται η σύγχυση.** Ο Κωνσταντίνος, πράγματι, αυτό δεν το εξέδωσε. Εμφανίστηκε όμως ο Κόλλιας, ο οποίος, ως εννοιοκράτης νομικός, αξιούσε έρεισμα νομιμότητας, έστω τυπικής. Ο Κωνσταντίνος είχε στηλώσει τα πόδια και δεν υπέγραφε. Τότε ο Κόλλιας συνέλαβε τη φόρμουλα της επαναστατικής πράξης εν καιρώ κινδύνου. Μ' αυτή τη φόρμουλα θεμελίωσε τη διοικητική νομιμότητα της κυβέρνησής του.

Ο Κωνσταντίνος δεν υπέγραψε μετά την 21^η Απριλίου. Και στις συνευτεύξεις που έδωσε στο Βήμα το 2008, αυτό το ζήτημα το αφήνει σε σκόπιμη ασάφεια. Και στον Φαρμάκη απάντησε στις 2/6/2008. Η απάντηση είναι δημοσιευμένη υπό ίδια ημερομηνία (2.6.2008) στην *Εστία*. Την υπογραφή στο διάταγμα, που κήρυξε τη χώρα σε κατάσταση πολιορκίας, την **αρνήθηκε**. Ουδέποτε, όμως, την προσέλαβε ως **πλαστή**. Και η υπογραφή **υπάρχει**.

• Ήδη το κρισιμώτερο: πέραν του διατάγματος (311/20.4.67) άλλη πράξη κινητοποίησης των ενόπλων δυνάμεων δεν έχει εμφανισθεί. Και οι ένοπλες δυνάμεις κινήθηκαν. Και κατέλαβαν την χώρα. Και κήρυξαν έκπτωτο (και) τον Κωνσταντίνο, τελικά.

Β'. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Κ. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗ *ΑΠΟΣΤΑΣΙΑΣ ΑΝΑΤΟΜΗ*
12 ΜΑΪΟΥ 2016

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΒΙΡΒΙΔΑΚΗΣ

Διοικητικός Σύμβουλος του Ιδρύματος

Προεκλογική ομιλία Π. Κανελλόπουλου στη Θεσσαλονίκη, 1964

Ένα ακόμη βιβλίο για τα Ιουλιανά; Αρκεί η επετειακή αφορμή των πενήντα ετών από το 1965 για να νομιμοποιήσει το συγγραφικό εγχείρημα του Γιώργου Στεφανάκη;

Πιστεύω πως στη ζωή και στην Ιστορία μεγαλύτερη σημασία από τις απαντήσεις έχουν τα ερωτήματα. Και πως το κεφάλαιο των Ιουλιανών, ως ιστορική περίοδος και ως πολιτικό εγχείρημα πάσχει ακριβώς από τη σιγουριά των βιαστικών απαντήσεων που δόθηκαν χωρίς να προηγηθούν οι ερωτήσεις. Η φλεγόμενη τότε Αθήνα, ως «εικόνα» και ως θερμό αλλά «παγωμένο» συναίσθημα υποκατέστησε οποιαδήποτε κίνηση του νου για την ερμηνεία των γεγονότων. Στη συνέχεια η Δικτατορία μετέθεσε, όπως ήταν φυσικό, το πολιτικό ζητούμενο στην αποκατάσταση της δημοκρατίας αναβάλλοντας συνεχώς μια σημαντική συζήτηση εις το διηνεκές.

Επομένως, όποιος έχει κάτι να πει, έχει, όχι μόνο το δικαίωμα, αλλά και την υποχρέωση να το καταθέσει. Πολύ περισσότερο, όταν πρόκειται για κάποιον που και βιωματική σχέση έχει με τα γεγονότα, αλλά και βαθειά γνώση της Ιστορίας, τόλμη και καθαρότητα στη διατύπωση των απόψεων του. Προσωπικά, θα μου αρκούσε για να γραφτεί ένα τέτοιο βιβλίο, η ιδέα και το περιεχόμενο της αφιέρωσης στη μνήμη του Κώστα Στεφανάκη, του διακεκριμένου ποινικολόγου και πολιτικού, του πατέρα του Γιώργου. Είναι ο λειτουργικός κρίκος που τον συνδέει βιωματικά με τα γεγονότα, είναι όμως και η ζεστή πατρική ανάμνηση που του παρακινεί το συναίσθημα για να γράψει. Ας επιτρέψει ο Γιώργος και σε μένα, μια μικρή αναφορά, προσωπική κατάθεση στη μνήμη του. Ο Κωνσταντίνος Στεφανάκης, πέραν της αδιαμφισβήτητης αξίας και του υψηλού ηθικού του αναστήματος, συνδύαζε, κατά τρόπο μοναδικό, τη φυσική ευγένεια με τη βαθύτερη ουσιαστική ευγένεια της ανθρώπινης ψυχής.

Στο βιβλίο, όπως είναι φυσικό, καλύπτεται και η ιστορική πορεία προς τα Ιουλιανά. Επιλέγω να σταθώ όμως στα γεγονότα του κεντρικού διαστή-

ματος. Πέραν της εξιστόρησης, στην οποία υπάρχει, σε σημαντικό βαθμό, το στοιχείο της προσωπικής αφήγησης, συνάγονται σημαντικά πολιτικά συμπεράσματα, τα οποία θεωρώ σκόπιμο να επισημάνω.

Ο Στεφανάκης έχει άποψη. Και άποψη ολοκληρωμένη. Και την καταθέτει με παρρησία και με σαφήνεια. Συγκεκριμένα, καταλογίζει μεγάλες ευθύνες στους βασικούς πρωταγωνιστές: τον βασιλέα Κωνσταντίνο, τον Γεώργιο Παπανδρέου και δευτερευόντως τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο. Ιδιαίτερα εύστοχη η ανάλυση για την αυτοκαταστροφική λειτουργία του Παλατιού, η οποία δεν περιορίζεται στο χρονικό διάστημα της κρίσεως, αλλά είναι διαχρονική. Εκεί, η καθαρότητα του συλλογισμού του συγγραφέα παραπέμπει στην ιδιότητά του ως νομικού. Αναφέρει:

«Ο κληρονομικός άρχων ασκούσε πολιτική. Δεν είχε συνειδητοποιήσει ότι εκείνος αποτυγχάνων καθίσταται έκπτωτος. Αυτό, αντιθέτως προς τους – κυρίως – πολιτικούς που διατηρούν απεριόριστο δικαίωμα επανόδου».

Δηλαδή, από τη στιγμή που ο ανεύθυνος άρχων με τις παρεμβάσεις του αναλαμβάνει πολιτικές ευθύνες αναμετράται με υπέρτερο αντίπαλο, που είναι οι πολιτικοί, οι οποίοι εν αντιθέσει προς τον έκπτωτο βασιλέα έχουν το πλεονέκτημα της δυνατότητας επανεκλογής τους.

Δεν χαρίζεται όμως και στον Γεώργιο Παπανδρέου στον οποίο, ορθώς κατά την άποψή μου, αποδίδει την πρωτοβουλία για τη ρήξη. Του αποδίδει επιθυμία επιστροφής στον ρόλο που του ταίριαζε καλύτερα, εκείνου της αντιπολίτευσης.

Υπαινίσσεται και άλλους παράγοντες που επηρέασαν αρνητικά τις εξελίξεις. Αφανείς, αλλά πολύ γνωστούς και δεδομένους, παράλληλους πρωταγωνιστές, όπως το φάντασμα του Κωνσταντίνου Καραμανλή για τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο και την ψυχολογική βία του Ανδρέα Παπανδρέου προς τον πατέρα του, Γεώργιο Παπανδρέου. Είναι όμως και οι πανίσχυροι εκδότες που, όπως πάντοτε συμβαίνει, υποτάσσουν τη νόμιμη πολιτική διαμάχη στον αθέμιτο ανταγωνισμό τους.

Ο Γιώργος Στεφανάκης αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στο «Μνημόνιον της Συνωμοσίας». Το συνδέει άμεσα με την αποκαλυφθείσα, κατ' ομολογία του Δημήτρη Μπίτσιου, στο βιβλίο του «Στο όριο των καιρών», μυστική συμφωνία Παλατιού, ΕΚ και ΕΡΕ για την ανατροπή της κυβερνήσεως Στεφανοπούλου. Αναφερόμενος στις συνθήκες σχηματισμού της προεξοφλεί ότι η κυβέρνηση θα είναι βραχύβια. Εδώ θα καταθέσω τη διαφωνία μου.

Κατά την άποψή μου, η πτώση της κυβερνήσεως Στεφανοπούλου όχι μόνο δεν ήταν αναγκαστικά αναμενόμενη, αλλά υπήρξε και το τελευταίο μοιραίο λάθος. Η κυβέρνηση αυτή ήταν η μόνη που μπορούσε να οδηγήσει τη χώρα σε εκλογές. Ανεξάρτητα από την απήχηση στο λαό, στη φάση εκείνη, των πολιτικών που διαφώνησαν με τον Γεώργιο Παπανδρέου, η πολιτική κατάσταση είχε ισορροπήσει, η οικονομία, βάσει στοιχείων, είχε σταθεροποιηθεί και το κρίσιμο εθνικό θέμα της Κύπρου ήταν σε φάση μυστικών διαπραγματεύσεων που, πολύ πιθανόν, να οδηγούσε σε λύση με βάση την Ένωση. Επιπλέον η διάρκεια του βίου της κυβερνήσεως πέραν του ενός έτους (Σεπτέμβριος 1965-Δεκέμβριος 1966) σε συνδυασμό με την κρισιμότητα των εξελίξεων, νομιμοποιεί τις προσδοκίες του αναγνώστη για περισσότερες αναφορές για τη σημασία και το έργο της. Πολύ περισσότερο, όταν η παρασκηνιακή ανατροπή της δρομολόγησε το σχηματισμό μιας εύθραυστης υπηρεσιακής προεκλογικής κυβέρνησης και τελικά την ανάθεση της εντολής σε μια κυβέρνηση μειοψηφίας της ΕΡΕ, που, όπως φαίνεται από τα ντοκουμέντα του βιβλίου, σχηματίστηκε όχι για να γίνουν οι εκλογές, αλλά για το αντίθετο.

Από πουθενά δεν προκύπτει ότι δεν μπορούσε να δικαιωθεί το πολιτικό σκεπτικό των ηγετικών στελεχών της Ενώσεως Κέντρου που διεφώνησαν με τον Γεώργιο Παπανδρέου, αφού ήλθε σε ρήξη με τον βασιλέα. Πρέπει όμως να κάνει κανείς τη διάκριση που κάνει ο Πότης Παρασκευόπουλος στο βιβλίο του «Μαρτυρία 1963-1967. Πώς φθάσαμε στη Δικτατορία» (εκδόσεις Διάλογος, Αθήνα 1974):

«Εδώ αποσκιρτήσανε βασιικά στελέχη της Ενώσεως Κέντρου. Επιτελικά στελέχη της κυβερνήσεως που κατείχαν τα πιο σημαντικά υπουργεία, δεν εγκαταλείπουν τις θέσεις τους και δεν παραδίδουν τον εαυτό τους στη γενική κατακραυγή και στον λαϊκό στιγματισμό για τα «τριάκοντα αργύρια». Η αποσκίρτησή τους από το κόμμα της Ενώσεως Κέντρου ήταν **πολιτική πράξη** και σαν τέτοια πρέπει να κριθεί».

Η κρυστάλλινη αυτή θέση αυτού του ξεχωριστού ανθρώπου, δημοσιογράφου και στελέχους της Αριστεράς, στο πλαίσιο της αυτοκριτικής της Αριστεράς, στο σύνολό της, για τη στάση που κράτησε στα Ιουλιανά, οριοθετεί αυστηρά τα πράγματα, στα όρια μιας πολιτικής προσέγγισης. Όπως ταιριάζει, άλλωστε, σ' ένα κρίσιμο πολιτικό ζήτημα που καθόρισε από και πέρα τις εξελίξεις. Η στρέβλωση που προέκυψε από την ηθικολογική υπεραπλούστευση και την αστυνομική ερμηνεία των γεγονότων είχε σαν αποτέλεσμα να μας

διαφύγει η **κρισιμότητα της ιστορικής στιγμής**. Περιορίσαμε το αποτέλεσμα της πολιτικής στο να προικίσουμε, όπως εύστοχα σημείωσε ο Μίκης Θεοδωράκης, με το δώρο της «Αποστασίας» τον Ανδρέα Παπανδρέου και το ΠΑΣΟΚ. Η πορεία θα ήταν ασφαλώς διαφορετική, όχι χωρίς την αποσκήρτηση των διαφωνούντων, αλλά εφόσον, εγκαίρως και όχι εκ των υστέρων, συνειδητοποιούσε η Αριστερά τη σοβαρότητα της ιστορικής στιγμής.

Στη δεκαετία του 1960 έχουμε για πρώτη φορά την ανατροπή των παγιωμένων σχέσεων της μετεμφυλιακής κυριαρχίας της εθνικοφροσύνης και της, κατ' αντιστοιχία, παρηγορητικής, ιδεολογικής ηγεμονίας της Αριστεράς. Ιστορικές κατακτήσεις για να τις θυσιάσει κανείς στο βωμό του λαϊκισμού και της συλλογικής ευφορίας που προκαλεί η συγκυριακή συνειδητοποίηση της ισχύος του λαού. Μέχρι τότε, οι ρυθμιστικές σχέσεις της εν γένει κοινωνικής συμβίωσης ήταν κατ' ουσία προ-πολιτικές. Στη δεκαετία του 1960, συγκροτείται το πολιτικό όχημα, προορισμός του οποίου είναι ο επαναπροσδιορισμός της έννοιας του λαού και, κατ' επέκταση, της κυριαρχίας και της αντιπροσώπευσής του. Η κρίση του 1965, με την ανάδυση της υποκειμενικότητας του λαού, θα μπορούσε να λειτουργήσει ως γενεσιουργός αιτία άλλων πολιτικών ποιτήτων.

Τι έγινε όμως τελικά; Τι απαντάμε σήμερα στην, μέχρι το τέλος του, αγωνιώδη αμφιβολία του Κωνσταντίνου Στεφανάκη, για το επιβεβλημένο της επιλογής του;

Με πολύ σεβασμό, υπενθυμίζω τις σκέψεις του που περιέχονται σε άρθρο του στον *Κήρυκα* των Χανίων, την εφημερίδα του Ελευθερίου Βενιζέλου και του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη.

12/9/1965, λίγο πριν το σχηματισμό της κυβέρνησης Στεφανόπουλου, της οποίας υπήρξε υπουργός:

«Ένοχοι και έναντι του λαού και έναντι της Ιστορίας είναι όσοι σιωπούν εις τας κρίσιμους στιγμάς ή καιροσκοπούν. Όταν αι περιστάσεις είναι κρίσιμοι είναι όχι καθήκον, αλλά επιταγή ηθικής συνειδήσεως, οι δημόσιοι άνδρες να αναλαμβάνουν τας ευθύνas των και να αντιμετωπίζουν την κατάστασιν με περίσκεψιν, αλλά και θάρρος αδιαφορούντες δια την δημοτικότητά των έχοντας μόνον ως οδηγόν τον χρέος των. Και από της πλευράς αυτής νομίζω ότι εξεπληρώσαμε εις το ακέραιον το Εθνικόν και Δημοκρατικόν χρέος μας».

Και συμπληρώνω με το εισαγωγικό σχόλιο στο βιβλίο του Γιώργου, πια,

Στεφανάκη αφετηρία των σελίδων που ακολουθούν, έναυσμα για τη σημερινή μας συζήτηση, αλλά ακόμη και για τις περαιτέρω συζητήσεις που θα προκαλέσει το σημερινό εκδοτικό γεγονός:

«Η ιστορική αλήθεια ως αξιολογική κρίση, απόλυτη, δεν ανήκει στον παρόντα κόσμο. Κάθε ανθρώπινη εκδοχή της Ιστορίας υπόκειται – διαρκώς – σε αναθεώρηση. Νέα στοιχεία, αλλά και διαφορετική αξιολόγηση παλαιών, οδηγούν σε διαφορετικό συμπέρασμα».

Με άλλα λόγια, οι απαντήσεις που περιμένουμε βρίσκονται πάντοτε μέσα στις ίδιες τις ερωτήσεις.

ΝΙΚΟΣ ΓΕΡΑΚΑΡΗΣ

Δημοσιογράφος

Γ. Παπανδρέου, Π. Κανελλόπουλος και Γ. Αθανασιάδης-Νόβας στη Μητρόπολη Αθηνών

Ο συγγραφέας του βιβλίου Γεώργιος Κ. Στεφαννάκης δεν είναι συγγραφέας: δικηγόρος είναι, διακεκριμένος, δημοσιολόγος, ιστορικός αναλυτής. Εκτός απ' όλα τα άλλα, διαθέτει και ρητορική δεινότητα. Στον μισό αιώνα της γνωριμίας μας τον έχω θαυμάσει ομιλώντα πολλές φορές. Σήμερα θα μιλήσω κι εγώ για το βιβλίο *Αποστασίας Ανατομή*, που εγώ ως δημοσιογράφος, ήμουν αρχισυντάκτης σε μία ευρείας κυκλοφορίας εφημερίδα, θα έβαζα τον τίτλο «βιβλίο θησαυρός», γιατί εμπεριέχει στοιχεία άφθονα: παραπομπές, ντοκουμέντα, δεν είναι δυνατόν να αμφισβητηθούν, είναι μερικά λησμονημένα. Ίσως οι παραπομπές οι πολλές, τα πολλά στοιχεία κουράσουν ορισμένους. Εμένα όχι. Ακριβώς το αντίθετο.

Πρόκειται για ένα πόνημα συναρπαστικό, σοβαρό. Θα έλεγα ότι σημεία του βιβλίου θυμίζουν θρίλερ, αστυνομικό μυθιστόρημα, στο οποίο εμπλέκονται όμως πρωταγωνιστές ζητημάτων σοβαρότατων για τη χώρα, όπως αποδείχθηκε στη συνέχεια. Παρατίθενται λάθη που έκαναν πολλοί, Παλάτι και πολιτικοί. Ο Κωνσταντίνος έχασε τον θρόνο του, ο Παπανδρέου την πρωθυπουργία και η Ένωση Κέντρου, κόμμα του 53% διαλύθηκε και ουδέποτε επανασυστάθηκε ουσιαστικά. Η Κύπρος έχασε το 38% του εδάφους της και ο ελληνισμός υπέστη πλήγμα μέγα, το μεγαλύτερο ίσως μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή.

Βάλλει κατά πάντων ο Γιώργος Στεφαννάκης: κατά του Κωνσταντίνου, κατά του Κ. Τσάτσου, προέδρου της Δημοκρατίας, κατά Γεωργίου και Ανδρέα Παπανδρέου, αλλά και κατά Κωνσταντίνου Μητσοτάκη και Παναγιώτη Κανελλόπουλου, αλλά και κατά της τότε μυωπικής, όπως τη χαρακτηρίζει, Αριστεράς, χωρίς να παραλείπει πάντως να επισημάνει και τα προσόντα που διέθεταν ορισμένοι απ' αυτούς υπό τις δεδομένες κρίσιμες ώρες. Αρκετές φορές γέλασα απολαμβάνοντας και το χιούμορ του συγγραφέα. Αναφερόμενος στον ΑΣΠΙΔΑ τον χαρακτηρίζει ολωσδιόλου αστεία υπόθεση. Αποδέχεται ότι ο Κωνσταντίνος στη χαρτυγή της 21^{ης} Απριλίου ήταν πρακτικά αβοήθητος, αλλά προσέζητε, διαβάζω:

«Όλο το σύστημα είχε ευθύνη για το κατάντημα που οδήγησε στην εκτροπή και ο βασιλιάς ασφαλώς. Η ασήμαντη αυτή ιστορία έδωσε επίσης πρόσχημα κατάλυσης του κοινοβουλευτισμού, που δε θα γινόταν, αν ο Κωνσταντίνος είχε αρνηθεί την ορκωμοσία της δικτατορικής κυβέρνησης».

Από την ορκωμοσία και μόνον, γράφει ο Γιώργος Στεφανάκης, οι επίορκοι οικειοποιήθηκαν τον κρατικό μηχανισμό και έκτοτε απέκτησαν εξουσία αποτελεσματικής διοίκησης. Ο βασιλιάς είχε επιλογή να μείνει ακίνητος, να μην αντιδράσει δυναμικά, αλλά και να μην τους αποδεχθεί. Στις 22, 23 ή 24 Απριλίου 1967 οι στασιαστές θα ήταν περικυκλωμένοι απ' όλη την υπόλοιπη Ελλάδα, δε θα είχαν δυνατότητα ανεφοδιασμού των τμημάτων τους, θα στερούνταν ακόμη και τροφίμων. Με την απραξία λοιπόν του Κωνσταντίνου θα κατέρρεαν. Κίνημα επ' ονόματι του βασιλιά, επισημαίνει ο συγγραφέας, δε στέκεται χωρίς το βασιλιά. Όποιος φοβάται να χάσει, δεν κερδίζει ποτέ. Η νίκη δεν πέφτει από τον ουρανό, προϋποθέτει αγώνα και κατακτάται με ανάληψη ευθύνης, δηλαδή κινδύνου.

Στις 13 Δεκεμβρίου 1967, επίσης, ο Κωνσταντίνος ήταν ακόμη κυρίαρχος των Ενόπλων Δυνάμεων, δεν θα τολμούσαν να τον συλλάβουν, υποστηρίζει ο συγγραφέας. Αν συνέβαινε το αντίθετο, θα μοιραζόταν την τύχη των φίλων του, θα δοξάζονταν ως γενναίος. Λάθη επί λαθών, λοιπόν, απ' όλους. Οι μεν τα ρίχνουν στους δε, όμως ο συγγραφέας του βιβλίου κονιορτοποιεί τους ισχυρισμούς τους με δύο πράξεις:

«Τα λάθη τους οι δικηγόροι τα αποδίδουν στους δικαστές, τα λάθη των γιατρών τα σκεπάζει η γη, τα λάθη των πολιτικών όμως τα πληρώνουν οι λαοί».

Ο γιος του αείμνηστου φίλου μου Κωνσταντίνου Στεφανάκη, εξαιρετικού, ειρήσθω εν παρόδω, δικηγόρου, που με τιμούσε με τη φιλία του, την εμπιστοσύνη και την αγάπη του, γράφει απροσωπόληπτα. Ανέφερα νωρίτερα ότι βάλλει κατά πάντων. Πρόθεση όμως μείωσης των βαλλόμενων δεν έχει. Κριτική κάνει ο συγγραφέας. Αυστηρότατη ναι, δριμύτατη ναι. Κριτική που σκιαγραφεί και στιγματίζει την τότε χάκιστη πολιτική κατάσταση, χωρίς όμως στόχο τα πρόσωπα.

Θα προσθέσω την εύστοχη φράση «παράπλευρες απώλειες», όπως συμβαίνει στην προκειμένη περίπτωση με τα πρόσωπα αυτά. Τελειώνοντας

πρέπει να αναφέρω ότι ο αείμνηστος Κωνσταντίνος Στεφανάκης ως υπουργός Δικαιοσύνης το 1965 είχε απελευθερώσει πολιτικούς κρατούμενους με τη σιωπηρή συναίνεση του τότε αρχηγού της ΕΡΕ Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Επίσης ο ίδιος εισηγήθηκε στο υπουργικό συμβούλιο, είχε βεβαίως προηγηθεί συνεννόηση με τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, για μετατροπή σε ισόβια κάθειρξη της θανατικής ποινής που είχε επιβληθεί στους πρωταίτιους της 21^{ης} Απριλίου Γεώργιο Παπαδόπουλου, Στυλιανό Παττακό και Νικόλαο Μακαρέζο, μια απόφαση κατά τη δική μου γνώμη ορθή, ορθότατη.

ΠΑΥΛΟΣ ΤΣΙΜΑΣ

Δημοσιογράφος

Κοβέρνηση Σ. Στεφανόπουλου, 1965

Πρώτα-πρώτα πρέπει να ευχαριστήσω τον κ. Στεφανάκη για την τιμή που μου έκανε να με περιλάβει στην παρέα των εκλεκτών φίλων σήμερα, για την ευκαιρία που μου έδωσε να βρεθώ σ' αυτόν τον ιστορικό χώρο, που είναι πραγματικά συγκινητικό να βρίσκεται κανείς εδώ. Ένας παλιός μου φίλος, ο Μίμης Ανδρουλάκης κάποτε είχε χαρακτηριστεί βενιζελοκομμουνιστής, γιατί είχε τη διπλή ιδιότητα να είναι μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος, αλλά και να είναι οπαδός του Ελευθέριου Βενιζέλου. Δεν είμαι της δικής του περιοπής, αλλά έχω μεγαλώσει κι εγώ σε μια οικογένεια, όπου οι γονείς μου ήταν με τον Βενιζέλο και, συνεπώς, νιώθω τη συγκίνηση σ' αυτόν τον χώρο.

Και, τέλος, θέλω να τον ευχαριστήσω για το βιβλίο το ίδιο. Τις αρετές της συγγραφής θα τις διαπιστώσετε όσοι το διαβάσετε. Είναι ένα βιβλίο γραμμένο φανταστικά, με χιούμορ, με τεκμηρίωση, ένα βιβλίο που δεν είναι απλώς χρήσιμο και πολύτιμο στον αναγνώστη, είναι και εξαιρετικά ευχάριστο στην ανάγνωση, είναι απολαυστικό να το διαβάζει κανείς.

Κυρίως, θέλω να τον ευχαριστήσω, γιατί επέλεξε να επιστρέψει σ' αυτό το θέμα σήμερα. Εκείνος, ενδεχομένως, το κάνει σε αναζήτηση της ιστορικής αλήθειας, αλλά εγώ θα ήθελα να σημειώσω πως βρίσκω και μια πολιτική επικαιρότητα στην επιστροφή σ' εκείνες τις μέρες. Όχι με την μηχανιστική μεταφορά των εποχών, που δεν επαναλαμβάνονται, αλλά αυτή η δραματική εμπειρία, η κατάρρευση της δημοκρατίας εκείνη την περίοδο από τον Ιούλιο του 1965 μέχρι τον Απρίλιο του 1967, το τέλος ενός εύθραυστου κοινοβουλευτισμού, μιας εύθραυστης ισορροπίας, που είχε αποκατασταθεί στην Ελλάδα μετά το 1949, ένας άλλος φίλος μου, ο Ηλίας Νικολακόπουλος, έχει βαφτίσει εκείνη την περίοδο «περίοδο της καχεκτικής δημοκρατίας».

Οι δραματικές συνθήκες του τέλους της μεταπολεμικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, το 1965-1967, ήταν στην πραγματικότητα η βάση και η τροφή για τη συναίνεση, που διαμορφώθηκε στο ελληνικό πολιτικό σύστημα μετά το 1974, για την καινούργια ισορροπία που φτιάχτηκε μετεμφυλιακά.

Όλες οι συζητήσεις για το νέο Σύνταγμα το 1975, για τη νέα θέσπιση της ελληνικής κοινωνίας και της πολιτείας, για τις σχέσεις ανάμεσα στις πολιτικές δυνάμεις, εκείνα τα πρώτα 10-15 χρόνια της Μεταπολίτευσης τρεφόταν από την τραυματική εμπειρία του 1965. Και αποδείχτηκε εκ των πραγμάτων, από την πρακτική τους εφαρμογή ότι καλά το μάθανε το μάθημα. Αποτέλεσμα, αυτή η μεταδικτατορική θεσμική και πολιτική ισορροπία άντεξε τέσσερις δεκαετίες, άντεξε και τα τελευταία χρόνια της κρίσης. Αμφισβητήθηκε, αλλά άντεξε. Είναι πάντα χρήσιμο και αναγκαίο ιδιαίτερα σε τέτοιες περιόδους να ξαναγυρίζουμε στην αρχή, εκεί δηλαδή στην πηγή, όπου διαμορφώθηκε η μεταπολιτευτική συναίνεση για να ξανασκεφτούμε τί την προκάλεσε και ενδεχομένως να προλάβουμε τις αδυναμίες της. Το λέει πολύ ωραία ο Γιώργος Στεφανάκης ότι, όπως όλα τα ανθρώπινα, έτσι και το δημοκρατικό πολίτευμα υπόκειται στην αρχή του ορίου και, όταν το υπερβαίνει κανείς, καταστρέφει αυτό που έχει.

Από την ανάγνωση του βιβλίου εγώ κράτησα κυρίως όσα είπα, αλλά και άλλα δύο. Φαίνεται πολύ καθαρά, ίσως καθαρότερα απ' ό,τι εγώ έχω διαβάσει τουλάχιστον, στη δική μου περιορισμένη εποπτεία, το ερώτημα, γιατί αυτά που συνέβησαν τον Ιούλιο του 1965 είχαν τόσο δραματικές επιπτώσεις ενώ δεν είχαν καμία πρωτοτυπία. Είχαν συμβεί πάρα πολλές φορές στον ελληνικό πολιτικό βίο. Μπορώ να πω ότι το να αναμιγνύεται ο βασιλιάς στα εσωτερικά των πολιτικών κομμάτων ή στη λειτουργία του πολιτεύματος ή ν' αποστατούν οι βουλευτές ενός κόμματος και να μεταφέρονται από ψηφοδέλτιο σε ψηφοδέλτιο και από αρχηγό σε αρχηγό ήταν "business as usual" στην ελληνική πολιτική ζωή στη δεκαετία του '60. Γιατί όλες τις υπόλοιπες φορές πέρασε ως "business as usual" και το 1965 έγινε δράμα και τραγωδία; Δηλαδή, το να ανακατεύεται ο βασιλιάς το είχε ξανακάνει το 1955, το 1958, το 1963. Γιατί, μια φορά που το έκανε ακόμη, το 1965, άνοιξαν οι ουρανοί; Το να τσακώνονται οι βουλευτές, το να διαφωνούν με τον αρχηγό τους και το να μετατοπίζονται είχε ξανασυμβεί, το έκαναν και στον Καραμανλή το 1958. Γιατί αυτή τη φορά έγινε αυτό που έγινε;

Μια απάντηση που βρίσκει κανείς στο βιβλίο είναι η ποιότητα των πρωταγωνιστών εκείνου του δράματος, που ήταν διαφορετική από την ποιότητα των πρωταγωνιστών των άλλων δραμάτων και, κυρίως, του κύριου πρωταγωνιστή, που είναι ο Κωνσταντίνος. Διότι ενώ ο πατέρας του είχε χειριστεί παρόμοιες κρίσεις, σχεδόν ταυτόσημες μ' έναν ορισμένο τρόπο, απέτρεπε στο τέλος την ακραία λύση, εκείνος δεν την απέκρουσε. Την πλειοδότησε, την πολλαπλασίασε και την έφερε σε σημείο εκτός ελέγχου. Μια

δεύτερη εξήγηση που δεν περιλαμβάνεται στο βιβλίο, αλλά τη θέτω ως «τροφή για σκέψη»: η Ελλάδα το 1965 είναι άλλη από το 1958. Είχε μεσολαβήσει μια δεκαπενταετία ταχύρρυθμης οικονομικής ανάπτυξης, η χώρα το 1965 δεν ήταν η Ελλάδα του 1955. Ήταν μια χώρα, στην οποία η νέα γενιά, οι άνθρωποι που μπαίνουν πια στο πανεπιστήμιο το 1965, που ήταν 18 χρονών, δε θυμόντουσαν την Ελλάδα του Εμφυλίου, δεν ήταν γεννημένοι στην Κατοχή, δε θυμόντουσαν καν, γιατί ήταν πολύ μικροί, τα πρώτα χρόνια της πείνας. Μέχρι το 1952-1954, που αρχίζει η γρήγορη ανάκαμψη και γι' αυτούς τους ανθρώπους η μετεμφυλιακή ισορροπία, αυτή η καχεκτική, σιδηρόφρακτη καινοβουλευτική δημοκρατία, που είχε εγκατασταθεί, δεν ήταν πια ανεκτή. Και με αυτήν την αφορμή της κρίσης του 1965 προέκυψε αυτή η συνολική αμφισβήτηση της μετεμφυλιακής ισορροπίας με πάρα πολύ έντονο, βίαιο, μαζικό και λαϊκό τρόπο. Είναι μια δεύτερη πιθανή απάντηση στο ίδιο ερώτημα.

Ένα δεύτερο και τελευταίο που επισημαίνω από το βιβλίο είναι το ότι επιστρέφει στο ερώτημα που το συζητάω εγώ με τα παιδιά μου, που είναι γεννημένα μετά τη Μεταπολίτευση: Πώς ήταν δυνατόν μια δικτατορία μιας ομάδας μεσαίων, μετρίων και ελαφρώς γελοίων αξιωματικών να καταφέρει να υπαρπάξει τη χώρα και να την έχει επτά χρόνια υπό τον ζυγό της; Στο ερώτημα αυτό έχουν δοθεί πολλές διαφορετικές απαντήσεις. Το βιβλίο φωτίζει αρκετά την απάντηση σ' αυτό επισημαίνοντας ως καθοριστικό πρόσωπο το πρόσωπο του βασιλιά. Δεν μπορεί εύκολα να διαφωνήσει κανείς μαζί του. Δεν χρειαζόταν να κινηθεί εκείνο το βράδι ο βασιλιάς, αρκούσε να μείνει ακίνητος.

Προσθέτω μια μαρτυρία, που την άκουσα πρόσφατα από τον ιστορικό, καθηγητή Γ. Δερτιλή, ο οποίος την έχει γράψει σε ένα βιβλίο με αναμνήσεις της ζωής του. Εκείνο το βράδι του πραξικοπήματος παίζανε σκάκι ή χαρτιά στο σπίτι μαζί με δύο άλλους φίλους, εκ των οποίων ο ένας ήταν στη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων, ήταν ανθυποπλοίαρχος. Το διαλύουν. Οι πρώτοι που πάνε να φύγουν, ήταν δίπλα στο σπίτι του Παναγιώτη Κανελλόπουλου και βλέπει ο ένας από τους τρεις τη σκηνή της σύλληψης. Γυρίζουν πίσω αλαφιασμένοι, παίρνουν ένα αυτοκίνητο και αρχίζουν να τρέχουν με σκοπό να ειδοποιήσουν τον αρχηγό του Ναυτικού, τον ναύαρχο Εγκολφόπουλο ότι συνέλαβαν τον πρωθυπουργό. Και με διάφορες περιπέτειες εν πάση περιπτώσει, τελικά, οδηγούνται στο σπίτι του αρχηγού της Αεροπορίας. Και διηγείται ο Δερτιλής ότι, όταν του είπαν ότι υπάρχουν τανκς στους δρόμους και είδαν να συλλαμβάνουν τον Π. Κανελλόπουλο, η απάντηση του αρχηγού ήταν: «ο βασιλιάς το ξέρει»; Επιβεβαιώνει, νομίζω, αυτή η ανθρωπολογική μαρτυρία ότι, αν ο βασιλιάς έμενε ακίνητος εκείνο το βράδι, η δικτατορία δε θα είχε γίνει.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ

Πρόεδρος του Ιδρύματος

«Πέραν του διατάγματος (311/20.4.67) άλλη πρόξη κινητοποίησης των ενόπλων δυνάμεων δεν έχει εμφανισθεί.
Και οι ένοπλες δυνάμεις κινήθηκαν»

Οι κύριοι εισηγητές μου έκαναν την τιμή ν' ασχοληθούν πολύ κολακευτικά για μένα. Νομίζω υπερέβησαν την πραγματικότητα. Μ' άρεσε όμως που τους άκουγα. Θα σας απασχολήσω ελάχιστα θέτοντας ό,τι πιστεύω ότι αποτελεί κεντρικό ζήτημα και, από εκεί και πέρα, θα ακολουθήσει συζήτηση με ερωτήματα όσων θέλουν και για όποιο αντικείμενο θέλουν.

Η υπεροχή της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας έναντι των άλλων συστημάτων διακυβέρνησης δεν έχει θεϊκή προέλευση. Είναι καθαρά πρακτική. Είναι η πρακτική της διεξαγωγής εκλογών από τις οποίες αποκαθαίρεται το σύστημα απ' τη φθορά που συνειπέρχεται η άσκηση εξουσίας. Πρακτικά, βοηθάει η αντικατάσταση των προσώπων στην απορρόφηση των κραδασμών, ώστε να μη θίγονται οι θεσμοί του κοινοβουλευτικού συστήματος. Είναι αυτό που έλεγε ο Σόλων, ότι η τυραννία ουκ έχει απόβασιν. Η δημοκρατία, ο κοινοβουλευτισμός έχει απόβαση. Όλα τα πολιτεύματα έχουν κυβέρνηση, αντιπολίτευση έχει όμως μόνο ο κοινοβουλευτισμός. Αλλά, το κρίσιμο τώρα, κι αυτή η ελαστικότητα δεν είναι άνευ ορίου. Το πολίτευμα απευθύνεται σε αποδέκτες ώριμους, σε αποδέκτες που είναι σε θέση να επιδείξουν πολιτικό, κοινοβουλευτικό δηλαδή ήθος.

Και μπαίνω στα πρακτικά. 3 Νοεμβρίου 1963: ήλθε πρώτη η Ένωση Κέντρου, αλλά με 138 βουλευτές, 132 είχε η ΕΡΕ. Προσπάθησε ο Γεώργιος Παπανδρέου σε κοινοβουλευτικές διαβουλεύσεις να ενισχυθεί, δεν το πέτυχε. Γύρισε στ' Ανάκτορα και πήρε την εντολή, αλλά και αποσκευές δύο τοποτηρητών υπουργών: Παπανικολόπουλος στην Άμυνα και άλλος ένας στρατηγός στη Δημόσια Τάξη. Ενάμιση χρόνο μετά ήλθε σε ρήξη με τον Κωνσταντίνο. Όταν ο Κωνσταντίνος του ζήτησε να ελέγχει τον στρατό, αντιφατικά με την μέχρι τότε πρακτική του, του λέει «όχι για την τιμή της δημοκρατίας». Ποια τιμή της δημοκρατίας; Εσύ δέχτηκες να μοιράσεις την εξουσία. Διότι προσέξτε κάτι, το οποίο σας το λέω και ως νομικός: το πολίτευμα δεν είναι ποτέ αυτό που γράφει το βιβλίο. Πολίτευμα είναι πάντα αυτό που εφαρμόζεται

στην πράξη. Βλέπετε λοιπόν μια πρώτη αδυναμία του συστήματος, για την οποία έκανε επισήμανση συστηματική και ο κ. Τσίμας, ότι δηλαδή αυτό που λειτουργούσε ήταν φύσει ελαττωματικό.

Και πάμε τώρα στον Κωνσταντίνο, στον άλλο πόλο. Εκθέτω επί λέξει ένα απομνημονευτικό σημείο των επιστολών του Δημήτρη Μπίτσιου, διευθυντή του πολιτικού γραφείου του βασιλιά. Αρχηγό τον έλεγαν τότε και βλέπετε πώς και κατά ποιον τρόπο τοποθετούσε τα κόμματα στην πολιτική σκακιέρα, τα άλλαζε και προχωρούσε. Είναι δηλαδή ο ανεύθυνος άρχοντας βαθύτατα αναμειγμένος και με κριτικές παρατηρήσεις του τύπου ότι απέτυχαν οι αποστάτες να εξασθενήσουν τον Γεώργιο Παπανδρέου. Αποφάσισε ο βασιλιάς να αναζητήσει τη μέθοδο του κατευνασμού. Πλήρης δηλαδή και ανιστόρητη ανάμιξη υπό την έννοια ότι ο πολιτικός αποτυγχάνων επιστρέφει, ο ανεύθυνος άρχων όμως αποτυγχάνων γίνεται έκπτωτος, φεύγει. Και υπό τις συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί στο τέλος του εικοστού αιώνα, όποιος φεύγει δεν ξανάρχεται. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ό,τι συνέβη μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης. Παλιές βασιλείες αποκαταστάθηκαν κοινοβουλευτικώς, στο θρόνο ουδείς επέστρεψε. Ο Συμεών στη Βουλγαρία εξελέγη πρωθυπουργός.

Και πάμε στον επόμενο πόλο. Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ΕΡΕ. Αναλαμβάνει στις 3 Απριλίου 1967 να σχηματίσει κυβέρνηση. Τι κυβέρνηση; Ο ίδιος ο Τσάτσος έχει χαρακτηρίσει την προσπάθεια ως πραξικόπημα, διότι δεν μπορεί να λάβει ψήφο εμπιστοσύνης, δεν βγαίνουν τα νούμερα, δεν ορίζει υπηρεσιακή κυβέρνηση, παραβιάζει έθιμο συνταγματικό, δηλαδή βάση του πολιτεύματος. Και προχωρεί πού; Προχωρεί σε αυτό το οποίο γνωρίσαμε ως δικτατορία του 1967.

Κλείνω επισημαίνοντας τούτο το ιστορικά βέβαιο, ότι δηλαδή ανέκαθεν οι κρίσεις είναι ισχυρότερες από τις ρυθμίσεις. Όταν ήλθε το πλήρωμα του χρόνου εξαφανίστηκαν οι Ρομανώφ μετά από κυριαρχία χιλίων ετών και, όταν ήλθε πάλι το πλήρωμα του χρόνου, κατέρρευσε εκ των έδων η Σοβιετική Ένωση. Καμία νομική ρύθμιση δεν απέτρεψε τη διαμόρφωση των συνθηκών της εξέλιξης.

Γ'. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΔΙΑΜΑΝΤΗ *Η ΑΠΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ 1965*

27 ΜΑΡΤΙΟΥ 2017

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ

Πρόεδρος του Ιδρύματος

Σ. Στεφανόπουλος, Γ. Αθανασιάδης-Νόβας και Σ. Μαροζίνης στη Βουλή

Με μεγάλη χαρά σας καλωσορίζω ως πρόεδρος του Ιδρύματος στις ιστορικές εγκαταστάσεις του παλαιότερου πολιτικού οργανισμού με συνεχή λειτουργία τα τελευταία εκατό χρόνια. Η Λέσχη Φιλελευθέρων ιδρύθηκε το 1917, όταν οι Φιλελεύθεροι εν όψει της διάστασης που υπήρχε μεταξύ Βενιζέλου και Κωνσταντίνου εγκατέλειψαν την Αθηναϊκή Λέσχη. Έκτοτε, η Λέσχη, αλλά και το Ίδρυμα συνεχίζουν να αποτελούν φορείς πολιτικής και ιστορικής σκέψης και αντίστοιχου προβληματισμού. Με πάρα πολύ ενδιαφέρον παρουσιάζουμε σήμερα το βιβλίο του κ. Απόστολου Διαμαντή για την Αποστασία.

Έχουμε υποστηρίξει και παρουσιάζει πολλές απόψεις και τονίζω ότι καθετί, το οποίο μπορεί ιστορικά και επιστημονικά να θεμελιωθεί αποτελεί αντικείμενο του ενδιαφέροντός μας. Πιστεύω ότι σε κάθε βιβλίο πολιτικού προβληματισμού, σε κάθε ιστορικό βιβλίο γενικότερα, ενυπάρχει ένα κεντρικό ζήτημα αναγόμενο στην έννοια της πολιτικής. Τι είναι δηλαδή πολιτική; Μία ενδιαφέρουσα απασχόληση για εκείνους που πολιτεύονται και ταυτόχρονα μια ευκαιρία ανάδειξης ικανοτήτων; Άρα, η πολιτική είναι σκοπός; Ή, αντιθέτως, η πολιτική είναι μέσο αναγόμενο στην εξυπηρέτηση κοινωνικών συμφερόντων και, κυρίως, στην ανάδειξη του καλύτερου και, ταυτόχρονα, στον φρονηματισμό όλων των άλλων από την ευγενή άμιλλα, ώστε να γίνουν καλύτεροι;

Τα λέω αυτά, γιατί η περίοδος της Αποστασίας υπήρξε χαρακτηριστικά μια φάση ιστορική ενός αφόρητου τακτικισμού. Πρωταγωνιστής της περιόδου ο Γεώργιος Παπανδρέου. Ο Γ. Παπανδρέου επεβλήθη ευρύτερα των δυνάμεων του Κέντρου με την ίδρυση του αντίστοιχου κόμματος, δηλαδή της Ένωσης Κέντρου, ένα μήνα προ των εκλογών. Θυμίζω το κρίσιμο. Προήδρευε του κόμματος πλαισιούμενος από διοικητικό συμβούλιο κομματικό, οκταμελές, αποφασιστικής σημασίας. Η ανάδειξη του «ανένδοτου αγώνα», η εκ των πραγμάτων επιτυχία, καθιέρωσε τον Παπανδρέου ως ηγέτη με σημαντικό ρόλο του τον Πάνο Κόκκα κι έτσι απηλλάγη από την ανάγκη υπηρεσίας προς το συμβούλιο που τον περιέβαλλε. Θυμηθείτε ποια ήταν η ουσία του «ανένδοτου

αγώνα». Ήταν μια αντιπαράθεση με τον βασιλέα, που στόχο είχε να εγκαταλείψει την υποστήριξη προς τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, ούτως ώστε να υπάρξει μια δίκαια και τιμιά εκλογική εκπροσώπηση των δυνάμεων που υποτίθεται ότι η ευνοιοκρατία τότε είχε καθηλώσει. Ένα ήταν το αίτημα του Γεωργίου Παπανδρέου: αποκατάσταση της αληθούς δημοκρατίας. Δεν μετέσχε των εκδηλώσεων για την κήρυξη της Βουλής που προέκυψε από τις εκλογές της 29^{ης} Οκτωβρίου 1961, όχι στα χίλια χρόνια του Αγίου Όρους, όχι στα εξήντα χρόνια από τα γενέθλια του βασιλέως Παύλου, σε όλα όχι. Όχι στην προίκα της Σοφίας, η Σοφία τότε παντρεύτηκε τον Juan Carlos, οι οικογένειες τότε είχαν συμφωνήσει για μία προίκα τριακοσίων χιλιάδων δολαρίων. Μάλιστα ο Γ. Παπανδρέου με τη γνωστή διαρκή ευφυολογία του έλεγε και το εξής: «η προίξ είναι μορφή δουλοπαροικίας ενώ, αντιθέτως, το δώρο παρουσιάζει τη χάρη της αξιοπρέπειας». Βέβαια, μετά, όλ' αυτά τα ξέχασε.

Πού πήγε αυτή η διαρκής αναμέτρηση; Στο αποτέλεσμα των εκλογών της 3^{ης} Νοεμβρίου 1963. Στις εκλογές αυτές η Ένωση Κέντρου ήταν πρώτο κόμμα, χωρίς όμως κοινοβουλευτική αυτοδυναμία. Είχε 138 βουλευτές. Τότε, ο Γεώργιος Παπανδρέου ζήτησε και πέτυχε από τον Παύλο, που είχε αποκάμνει από τη διαρκή επιθετική συμπεριφορά του, πέτυχε λοιπόν να πάρει την πρωθυπουργία, αλλά και, ταυτόχρονα, δικαίωμα διάλυσης της Βουλής. Προσέξτε αυτό το δικαίωμα διάλυσης της Βουλής, γιατί θα το δούμε, μετά, στην Αποστασία. Αυτό τι σήμαινε λοιπόν; Ότι μια κυβέρνηση μειοψηφίας ασκεί την εξουσία και, επειδή η κυβέρνηση ήταν μειοψηφίας, ο Κωνσταντίνος ζήτησε και έλαβε τον στρατηγό Παπανικολόπουλο για να διευθύνει την εθνική άμυνα και τον στρατηγό Παναγιωτόπουλο για να κρατάει τη δημόσια ασφάλεια. Ο μέγας «ανένδοτος αγών» για την αποκατάσταση της ελευθερίας πού κατέληξε; Σε συμφωνία μεταξύ Γεωργίου Παπανδρέου και Ανακτόρων. Ό,τι δηλαδή η περίφημη νίκη της 3^{ης} Νοεμβρίου 1963 δεν μπόρεσε να το εξασφαλίσει από τη Βουλή, το εξασφάλισε από τα Ανάκτορα. Αυτό το παιχνίδι υπήρξε μια διαρκής διελκυστίνδα μέχρι τέλους.

Ένας άλλος σπουδαίος κεντρώος, ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης. Όσο ζούσε ο Σοφοκλής Βενιζέλος και είχε τη δεξιά πλευρά του Κέντρου, ο Μητσοτάκης ήταν προς την αριστερά. Στην περίπτωση της προίικας της Σοφίας, «όχι, δε δίνουμε τίποτα», μαζί με τον Γιώργο Μπακατσέλο. Εν συνεχεία, όταν ήταν υπουργός των Οικονομικών στην κυβέρνηση που προέρχεται από τις εκλογές της 3^{ης} Νοεμβρίου, εγκρίθηκε αμέσως δαπάνη 2,5 εκατομμυρίων δολαρίων, δηλαδή επτά φορές παραπάνω για να πάρει η βασιλική οικογένεια αεροπλάνο. Και δεν κλείνει ασφαλώς ο κατάλογος των τακτικισμών εκεί.

Για να προχωρήσουμε λίγο παρακάτω. Πάμε τώρα στην Αποστασία. Λάβετε υπόψη σας ότι ένα από τα σπουδαία επιχειρήματα του Γ. Παπανδρέου στον «ανένδοτο αγώνα» ήταν ότι ο βασιλιάς ναι μεν δεν ασκεί πολιτική, ναι μεν δεν είναι ισότιμος με τον πρωθυπουργό, αλλά, το παπανδρεϊκό ευφυολόγημα, είναι εθνικός σύμβουλος του νομίμου συμβούλου του. Και, επομένως, όταν διαπιστώνει ότι υπάρχει διάσταση, οφείλει να διαλύει τη Βουλή, να καταρρίπτει τη νόθο κυβέρνηση, θεωρείται νόθος κυβέρνηση η ΕΡΕ, και να αποκαθιστά τη δημοκρατική νομιμότητα. Αυτό το κατάπιε βεβαίως στις 15 Ιουλίου 1965.

Αλλά πριν φτάσουμε εκεί έχουμε ένα άλλο φαινόμενο που ταλαιπώρησε τον πολιτικό κόσμο. Το φαινόμενο Ανδρέας Παπανδρέου. Ο Ανδρέας Παπανδρέου μεσούντος του «ανενδότου αγώνα», τον Οκτώβριο του 1963, είχε μεταβεί στην Αμερική. Επιστρέφοντας λοιπόν από την Αμερική οι δημοσιογράφοι έθεσαν το ερώτημα:

«Κύριε Παπανδρέου, πήγατε στην Αμερική για να διευκολύνετε τον πατέρα σας, για να ζητήσετε από τις αμερικανικές δυνάμεις την υποστήριξη του «ανενδότου αγώνα», για την αποκατάσταση της δημοκρατίας που λέει ότι παραβιάστηκε, για την ανάδειξη των ελευθέρων θεσμών που ταλαιπωρούνται»;

Απάντηση Ανδρέα Παπανδρέου:

«Όχι, εγώ πήγα για να μετάσχω σε ένα οικονομικό συνέδριο που οργάνωσε εκεί η Οικονομική Εταιρία. Δεν ασχολούμαι εγώ με τα πολιτικά πράγματα».

Δεν μετέχει ούτε των εκλογών του Νοεμβρίου. Ο Ανδρέας ήταν διαρκώς μισθοδοτούμενος από την ΕΡΕ και πολύ καλά μισθοδοτούμενος, απ' ό,τι δηλαδή ο πατέρας του και η Ένωση Κέντρου θεωρούσαν ότι είναι έκνομο. Βέβαια, το 1963 δεν μετέσχε, ήταν ακόμη αμφίβολο το πράγμα. Το 1964, όμως, όταν είδε ότι πλέον είναι θριαμβευτική η πορεία του κόμματος του πατέρα του, ανακάλυψε την πολιτική και μετά από λίγο ανακάλυψε και την Αριστερά.

Πάμε τώρα στην κρίσιμη φάση, 15^η Ιουλίου 1965. Ο Γεώργιος Παπανδρέου από τις 10 Ιουλίου 1965 δέχεται επιστολές. Οι επιστολές είναι ταπεινωτικές, γιατί ένας πολύ νέος άνθρωπος, βασιλιάς βέβαια, πολύ νέος όμως, απευθύνεται σε έναν ηλικιωμένο και με τα μέτρα της εποχής εκείνης πολύ

ηλικιωμένο πρωθυπουργό. Προσέξτε τώρα τον χειρισμό του Παπανδρέου. Δε βγαίνει να του πει ότι η διακυβέρνηση του τόπου ανήκει στην κυβέρνηση, που εξέλεξε ο ελληνικός λαός. Δεν τηρεί την τακτική, που τηρούσε επί Παύλου στον οποίο έλεγε «ταυτίζεσαι με την παράνομο κυβέρνηση» και ο Παύλος ανησυχούσε για τη δυναστεία. Του στέλνει μια επιστολή απαντητική, την πρώτη, και τον καλεί σε περαιτέρω διάλογο. Ο έμπειρος, ο πολύπειρος γέρος Παπανδρέου μαζεύει στοιχεία και ο αφελής Κωνσταντίνος τα δίνει. Και ακολουθεί αυτή η ιστορία των στοιχείων.

Και φτάνουμε στην 15^η Ιουλίου και προσέξτε το αποκορύφωμα του τακτικισμού. Την τελευταία επιστολή ο Γεώργιος Παπανδρέου δεν την έστειλε στ' Ανάκτορα. Την κρατούσε στην τσέπη του και την έδωσε εκεί που επήλθε η ρήξη. Δεν μπαίνω στο τεχνικό ζήτημα του ποιος έδωσε τον άλλον για λόγους προφανείς. Κρατάει την επιστολή και τη δίνει σε μια στιγμή που δε θα διαβαστεί. Ποιος θα τη διαβάσει αυτήν την επιστολή; Έχει τελειώσει η ιστορία, έληξε η υπόθεση, επήλθε ρήξη. Ποιος φταίει, ποιος δε φταίει, όφειλε να δώσει την παραίτηση την άλλη μέρα. Κατά τούτο είναι δευτερεύον. Του επιδίδει επιστολή. Για ποιον την επιδίδει; Γι' αυτόν που δε θα τη διαβάσει; Όχι. Την επιδίδει για την Ιστορία. Την επιδίδει για να την επικαλείται.

Και το προφανές λογικό σφάλμα: ο επιστολογράφος επικαλείται επιστολή που ο αποδέκτης δεν έχει διαβάσει. Τί προσπαθεί να κάνει; Προσπαθεί να επαναλάβει ό,τι έκανε ο Καραμανλής το 1958 και ό,τι πέτυχε ο ίδιος στον «ανένδοτο», δηλαδή να εκβιάσει τα πράγματα, ώστε να πάρει εντολή διεξαγωγής εκλογών, να φτιάξει τους συνδυασμούς, όπως ήθελε, να αποκεφαλίσει τον κύκλο της Ελευθερίας, Μητσοτάκη και λοιπούς και επιπλέον να καταστήσει το κόμμα πειθήνιο στον εαυτό του και στο γιο του. Και όλα αυτά με το φόντο της δημοκρατίας που υποφέρει.

Έχουμε κι άλλους παράγοντες. Έχουμε τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο. Ο Π. Κανελλόπουλος είναι τραγική φυσιογνωμία εκείνη την εποχή, διότι προσπαθεί να μιλήσει στο κόμμα του και γίνεται δεκτός με την ιαχή «έρχεται». Δηλαδή δε χρειαζόταν τίποτα περισσότερο, ώστε να υποβαθμίζεται ο αρχηγός σε τοποτηρητή. Ο Π. Κανελλόπουλος έχει και μια δυσκολία ιστορική, διότι γράφει. Αλλά αλλιώς γράφει, όταν είναι στα δεξιά και αλλιώς γράφει, όταν είναι στ' αριστερά. Τότε, λοιπόν, ο Κανελλόπουλος υποστήριξε τα σχήματα της Αποστασίας. Η Αποστασία ουσιαστικά κατέλυσε το πολίτευμα, κατέλυσε τη βασιλευόμενη δημοκρατία, συμπάραλιασε τα κόμματα του Κέντρου, έχασαν την αυτοδυναμία τους απ' αυτήν την άτυχη πολιτική πρωτοβουλία. Λέει ο Κανελλόπουλος ότι, «αν εγνώριζα τα μέσα που χρησιμοποιή-

θηκαν, θα είχα φύγει από την αίθουσα και δε θα υπέγραφα ποτέ ό,τι συνέβη». Σε κάθε προσθήκη βουλευτή στην ομάδα των αποστατών οι ακραίοι των παπανδρεϊκών φώναζαν «πόσα, πόσα». Αυτό δεν το άκουγες; Το λέω για να δείτε, δηλαδή, σε ποιο βαθμό ο τακτικισμός επηρέασε και την ηθική διάσταση των πρωταγωνιστών.

Φτάνουμε στη δική του κυβέρνηση το 1967. Τι κυβέρνηση μπορούσε να είναι αυτή; Ήταν μια κυβέρνηση, η οποία κινήθηκε από την αρχή ανωμάλως. Η *Ελευθερία* στις 1/1/1967 κατήγγειλε τη συμφωνία. Ο Κανελλόπουλος τότε με την Ελένη Βλάχου έκανε μήνυση για συκοφαντία. Λίγες μέρες μετά, όταν σχηματίστηκε η κυβέρνηση Παρασκευόπουλου, δέχθηκε ότι κατόπιν πρωτοβουλίας του Γ. Παπανδρέου είχε γίνει προσέγγιση. Βλέπει κανένας ότι οι κορυφαίοι του πολιτεύματος ουσιαστικά και ηθικά αυτοανακρίνονται με συμπεριφορές αντιφατικές, παράνομες, αλλά και ποινικά ελέγξιμες. Και πάμε στην κυβέρνηση τώρα των αρχών του Απριλίου του 1967. Ορκίζει κυβέρνηση προς επιδίωξη εκλογών. Δεν έχει πλειοψηφία. Επαναλαμβάνεται ό,τι έγινε το 1963. Είναι κυβέρνηση μειοψηφίας. Είναι η μόνη κυβέρνηση μειοψηφίας μεταπολεμικά, που προσπαθεί να κάνει εκλογές η ίδια χωρίς υπηρεσιακή κυβέρνηση. Χωρίς υπηρεσιακή κυβέρνηση σημαίνει παράβαση ενός συνταγματικού εθίμου. Σε καμία εκλογική αναμέτρηση μετά τον πόλεμο, πλην εκείνης του Φεβρουαρίου του 1956, δεν είχαμε διεξαγωγή εκλογών από κυβέρνηση που, ταυτόχρονα, επιδίωκε την εξουσία. Και τονίζω ότι ήταν τόσο οξυμμένη η κατάσταση, που κι αν δεν υπήρχαν οι υπηρεσιακές κυβερνήσεις, εν όψει αυτής της έντασης που κυριαρχούσε την περίοδο του 1967, έπρεπε να εφευρεθεί. Βεβαίως τα αποτελέσματα είναι γνωστά.

Ποιος την έκανε την δικτατορία; Η τελευταία πράξη κινητοποίησης Ενόπλων Δυνάμεων φέρει υπογραφές Παπαληγούρα, Ράλλη και Κεφαλογιάννη. Άλλη κινητοποίηση Ενόπλων Δυνάμεων, πλην εκείνης η οποία είναι την 20^ή Απριλίου δεν υπάρχει. Τώρα πώς κατέληξε η εξουσία στον Παπαδόπουλο είναι, όπως ο καλιάνθρωπος υπουργός που στέλνει τον οδηγό του να πάρει το δώρο και εκείνος το οικειοποιείται. Και είναι με πολλή ένταση και οξυδέρκεια αυτά από τον πρώτο πρωθυπουργό της δικτατορίας, τον Κόλλια, ο οποίος ακριβώς αυτό λέει: ότι, αν τη δικτατορία την έκαναν οι στρατηγοί, Σπαντιδάκης δηλαδή, δε θα απολάμβαναν των ηθικών και υλικών πλεονεκτημάτων, ξεκίνησαν οι ίδιοι και εν συνεχεία οικειοποιήθηκαν το αποτέλεσμα.

Τελευταίο σημείο. Κωνσταντίνος. Πριν γράψω το βιβλίο μου, τον είδα. Συγκεχυμένα μου τα είπε. Κάποια στιγμή εμφανίζονται οι τρεις κινηματίες ενώπιόν του. Ο Κωνσταντίνος λέει ότι δεν μπορούσε ν' αντιδράσει. Προσέξτε

τούτο. Αν δεν έκανε τίποτα, «δεν μπορώ να σας καταργήσω, δεν μπορώ να σας αντιμετωπίσω ενόπλως, σηκώνω τα χέρια, δεν ορκίζω κυβέρνηση, δεν κάνω τίποτε». Πόσο καιρό θα είχε κρατήσει το σχήμα Παπαδόπουλου; 22 Απριλίου; 23 Απριλίου; 24 Απριλίου; Θα ήταν οι ίδιοι περικυκλωμένοι από όλη την υπόλοιπη Ελλάδα. Πραγματική διοίκηση δεν μπορούσαν ν' ασκήσουν από τα τεθωρακισμένα που είχαν σε επίλεκτα σημεία. Δηλαδή το υπουργείο Εμπορίου, το υπουργείο Οικονομικών δε λειτουργούσαν, επειδή αυτοί είχαν κάπου τεθωρακισμένα. Πραγματική διοίκηση οι κινηματίες μπόρεσαν να ασκήσουν και άσκησαν από και δια της ορκωμοσίας. Χωρίς ορκωμοσία τίποτα δε γινόταν. Σας θυμίζω το προηγούμενο των ταξιαρχών, οι οποίοι στις 30 Μαΐου 1951 προσπάθησαν ν' αποτρέψουν την έξοδο του Παπάγου.

Αυτά είναι τα ζητήματα, τα οποία ήθελα να θίξω, τα οποία είναι ενδιαφέροντα.

ΜΑΝΩΛΗΣ ΚΟΤΤΑΚΗΣ

Δημοσιογράφος

Ο αρχηγός της Ένωσης Κέντρου Γ. Παπανδρέου

Το βιβλίο του Απόστολου Διαμαντή έρχεται ως προέκταση του βιβλίου του Γιώργου Στεφανάκη. Θα κάνω μια μικρή εισαγωγή για να μπούμε στο θέμα. Πιστεύω ότι τρία είναι τα ζητήματα, τα οποία θίγει ο Α. Διαμαντής με το βιβλίο του.

Το πρώτο, το οποίο μας απασχολεί μέχρι σήμερα, είναι τα όρια της ελευθερίας του βουλευτή. Μέχρι πού μπορεί να κινηθεί, τί υπαγορεύει η συνείδησή του, ποια είναι τα όρια της κομματικής πειθαρχίας, ποια είναι τα όρια της ελευθερίας; Ερχόμενος εδώ διάβαζα ένα δελτίο, το οποίο εκδίδει μηνιαίως το «Δίκτυο για τη Μεταρρύθμιση» της Άννας Διαμαντοπούλου και σήμερα, συμπτωματικά, έχει ιδιαίτερη αναφορά στην Αποστασία. Βεβαίως έκανε αναφορά στην Αποστασία, επειδή το ΠΑΣΟΚ κάνει μεταγραφές βουλευτών από το Ποτάμι, χωρίς να μεσολαβήσουν εκλογές και χωρίς να ακολουθηθεί το παράδειγμα του 1977. Λέει το δελτίο αυτό ότι, επειδή είχε μια γονιδιακή ο Ανδρέας Παπανδρέου φόρτιση για την Αποστασία δε δέχτηκε, το 1977, βουλευτές που εξελέγησαν το 1974 με την Ένωση Κέντρου.

Ωστόσο, υπάρχουν κι άλλα πιο πρόσφατα παραδείγματα: η στάση των βουλευτών στις ψηφοφορίες για τα μνημόνια, που θέτουν επιτακτικά το ζήτημα ποια είναι τα όρια της ελευθερίας του βουλευτή. Στην πραγματικότητα ο συγγραφέας δίνει απάντηση. Περιορίζομαι να πω μόνο εισαγωγικά ότι ο ίδιος αναφέρει παραδείγματα με βάση τα οποία ο Γεώργιος Παπανδρέου είχε χάσει την εμπιστοσύνη της κοινοβουλευτικής του ομάδας από τη στιγμή που και ο ίδιος έθεσε ζήτημα ψηφοφορίας εμπιστοσύνης στο πρόσωπό του κατά την οποία μόνο 52 βουλευτές αυθορμήτως είχαν ψηφίσει ναι. Οι υπόλοιποι είχαν πάει να ψηφίσουν απρόθυμα εκείνη την ημέρα.

Το δεύτερο θέμα, το οποίο θίγει ο συγγραφέας, είναι τα όρια της ρήξης την οποία μπορεί να κάνει ένας πρωθυπουργός σε πολύ κρίσιμες περιόδους. Νομίζω ότι όσα συνέβησαν τότε στη ρήξη μεταξύ του πρωθυπουργού και το βασιλιά αποτυπώθηκαν μεταγενέστερα και στο Σύνταγμά μας. Ήταν παρά-

δειγμα προς αποφυγή ό,τι συνέβη. Άλλωστε ό,τι συνέβαινε τότε στους κόλπους της Ένωσης Κέντρου, δηλαδή οι οπαδοί της ρήξης με τον Ανδρέα Παπανδρέου, οι οποίοι ήθελαν να ανατρέψουν τον τότε συσχετισμό των δυνάμεων με το Παλάτι και οι οπαδοί των ήπιων μεταρρυθμίσεων με επικεφαλής των Κωνσταντίνο Μητσοτάκη με ό,τι αυτό σημαίνει και συνέβη στη διάρκεια της κρίσης του 1965, νομίζω ότι μπορεί να μας οδηγήσει σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα.

Το τρίτο θέμα το οποίο θίγει ο Διαμαντής είναι ποιος φταίει για τη Δικτατορία. Επειδή έχει επικρατήσει η ανάγνωση, η οποία έγινε από ένα κουφάρι, το οποίο βρίσκεται εδώ απέναντι. Μετά από τις εξελίξεις εκείνες η ανάγνωση που επικράτησε ανέφερε ότι την ευθύνη για τη Δικτατορία την έχουν οι Αποστάτες, την έχει ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης και δεν έχει καμία ευθύνη η οικογένεια Παπανδρέου. Μολονότι ο εκδότης ενεπλάκη σε εκείνες τις διεργασίες, παρά τούτα μεταπολιτευτικά, όταν ο Κ. Μητσοτάκης το 1984 έγινε αρχηγός της Νέας Δημοκρατίας, το συγκρότημα Λαμπράκη, γιατί σε αυτό αναφέρομαι, πρωτοστάτησε μαζί με τον Ανδρέα Παπανδρέου στο να αποδίδει ευθύνες στον Κ. Μητσοτάκη και να προσπαθεί να γράψει την ιστορία στα μέτρα τα πολιτικά της εποχής.

Νομίζω απάντηση, για το αν ευθύνη για τη Δικτατορία έχει η Αποστασία, δίνει ένας εντελώς αντικειμενικός παρατηρητής. Από τη στιγμή που κυκλοφόρησε το βιβλίο του Α. Διαμαντή, τον Ιούνιο του 2016 μέχρι σήμερα που το παρουσιάζουμε, κυκλοφόρησαν οι θέσεις του Κομμουνιστικού Κόμματος για την 21^η Απριλίου εν όψει του συνεδρίου που αρχίζει μεθαύριο, στις οποίες περιγράφεται ωμά, ξερά, αντικειμενικά, στεγνά ότι η Αποστασία δεν ήταν η γενεσιουργός αιτία της Δικτατορίας.

Αυτά είναι τα τρία θέματα, τα οποία θίγει το βιβλίο και νομίζω ότι αξίζει τον κόπο να τα συζητήσουμε.

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΒΙΡΒΙΔΑΚΗΣ

Διοικητικός Σύμβουλος του Ιδρύματος

Ο Κ. Μητσοτάκης στο βήμα της Βουλής, 1965

Με το κλείσιμο των πενήντα χρόνων από το 1965 το Ίδρυμα Ιστορίας του Ελευθερίου Βενιζέλου οργάνωσε στα γραφεία του μια συζήτηση για τα Ιουλιανά. Αργότερα, στον ίδιο χώρο παρουσιάστηκε το βιβλίο του Γ. Στεφαννάκη με τίτλο «Αποστασίας ανατομή». Σήμερα, είναι το βιβλίο το Απόστολου Διαμαντή, που μας φέρνει πάλι εδώ. Το φάντασμα των Ιουλιανών συνεχίζει να πλανάται πάνω από τη Χρήστου Λαδά. Ο χώρος αυτός, νομίμως, διεκδικεί ένα τέτοιο προνόμιο, μια που εδώ μέσα, αλλά και απ' έξω, στους δρόμους και στα πεζοδρόμια διαδραματίστηκαν σε μεγάλο βαθμό τα γεγονότα που συνέθεσαν το πολιτικό θρίλερ του 1965.

Η μνήμη, ως ανάκληση του παρελθόντος, δεν είναι παρά ένα εμπειρικό γεγονός, ουσιαστικά καταδικασμένο στην ανυπαρξία, χωρίς τη μετατροπή της σε ανάμνηση. Η ανάμνηση είναι εκείνη που ως μορφοποιούσα δύναμη, ως *vis formandi*, μεταβάλλει το γεγονός σε ιδέα, έτσι ώστε να μπορέσει να δράσει στη μοναδική υπαρκτή διάσταση, που είναι το μέλλον. Η κυοφορία όμως της της ιδέας, ως κυοφορία, προϋποθέτει αναγκαστικά την παρέλευση χρόνου.

Υπό το πρίσμα αυτής της προσέγγισης, η περίπτωση του 1965 πιστεύω πως διαφέρει χαρακτηριστικά από άλλα μείζονα πολιτικά γεγονότα. Η ιδέα της Αποστασίας γεννήθηκε ταυτόχρονα με το γεγονός. Το εμπειρικό γεγονός ταυτίστηκε αυτόματα με την ιδέα της ανάμνησής του κι έτσι στοίχειωσε. Έτσι στοιχειωμένο συνεχίζει να πλανάται.

Γνωρίζοντας καλά τον συγγραφέα κι έχοντας συζητήσει πολύ μαζί του ήμουν βέβαιος, κυρίως, για ένα πράγμα: ότι στην προσέγγισή του σ' ένα τόσο πολύπλοκο θέμα θ' αξιοποιούσε με τον καλύτερο τρόπο τη διπλή του ιδιότητα, τόσο του ιστορικού όσο και του δημοσιογράφου. Το αποτέλεσμα των δικαίωνει. Για τις συζητήσεις μας που ευγενικά αναφέρει στον πρόλογό του και που, όπως αναφέρει, άλλοτε συνέκλιναν και άλλοτε όχι, θα ήθελα να πω πως για μένα οι πιο ωφέλιμες ήταν οι δεύτερες.

Ας ρίξουμε όμως μια ματιά στα επί μέρους του βιβλίου. Σε μια ιδιαίτερα περιεκτική εισαγωγή αναδεικνύονται οι έντονες κοινωνικές και οικονομικές ανακατατάξεις της μετεμφυλιακής περιόδου και τα αντίστοιχα αποτελέσματα στο πολιτικό εποικοδόμημα με τη δυναμική εμφάνιση ενός νέου παίκτη της πολιτικής, του πλήθους. Το δεδομένο αυτό οδήγησε στο κρίσιμο πολιτικό δίλημμα που είχε ν' αντιμετωπίσει τότε η Ελλάδα, δηλαδή να εκσυγχρονίσει το κράτος αποκαθιστώντας τις δημοκρατικές ελευθερίες ή να προχωρήσει σ' έναν ελεγχόμενο εκσυγχρονισμό, χωρίς συγκρούσεις με τους θεσμούς. Ήταν όμως και το δίλημμα μιας οριζόντιας διαχωριστικής γραμμής, που χώριζε όλους τους παίκτες του πολιτικού παιχνιδιού σε θιασώτες του συμβιβασμού ή της ρήξης. Έτσι, μέσα στην Ένωση Κέντρου είχαμε τους διαλλακτικούς και τους αδιαλλακτους και μέσα στη Δεξιά είχαμε τους μετριοπαθείς και εκείνους που υπαγόρευαν τις βασιλικές επιστολές και λειτουργούσαν ως συνιστώσες του Στέμματος. Όπως εύστοχα σημειώνεται, πάνω στο δίλημμα αυτό δόθηκαν οι μάχες κι έγιναν οι συγκρούσεις. Καθοριστικός για τις εξελίξεις ήταν ο τρόπος που η Αριστερά αντιμετώπισε κι εκείνη το δίλημμα κι χωρίστηκε ανάμεσα σ' εκείνους που ανησυχούσαν για την τύχη της δημοκρατίας κι εκείνους που έβλεπαν την επερχόμενη κρίση σαν μια ευκαιρία για μια ελληνική Οκτωβριανή Επανάσταση.

Αξιοσημείωτες οι επισημάνσεις για το ζήτημα της συνταγματικής νομιμότητας των χειρισμών του ανώτατου άρχοντα τόσο στο θέμα του υπουργού Εθνικής Αμύνης όσο και στο ζήτημα της ορκωμοσίας του προέδρου της Βουλής, αμέσως μετά την προφορική παραίτηση του πρωθυπουργού. Πολύ ενδιαφέρουσα μεθοδολογικά η διάκριση ανάμεσα στην πολιτική και νομική προσέγγιση του προβλήματος. Εδώ τίθεται ένα ουσιώδες ερώτημα. Μήπως, παρά τα αντιθέτως λεγόμενα, δεν παραβιάστηκε το Σύνταγμα του 1952; Μήπως, παρά το γεγονός ότι οι βασιλικές επιστολές ήταν απειλητικές και είχαν τη μορφή εξώδικου, ο βασιλιάς νομίμως ενήργησε; Μήπως ο πρωθυπουργός έπρεπε να λάβει σοβαρά υπ' όψη του τη ρητή διατύπωση του Συντάγματος ότι ο βασιλεύς διορίζει και παύει τους υπουργούς του; Μήπως ο Γεώργιος Παπανδρέου έπρεπε να θυμηθεί το περιεχόμενο δικής του επιστολής, την οποία απηύθυνε την 18^η Μαρτίου 1963 προς τον βασιλιά Παύλο και αναφέρεται στις συνταγματικές αρμοδιότητες του βασιλιά; Μήπως η ευθύνη για την εξεύρεση λύσης στη βάση της αρχής της συνεργασίας βαρύνει εκείνον που έχει θεσμικά τη δυνατότητα να επιλέξει ανάμεσα στην παραίτηση και στον συμβιβασμό και όχι εκείνον που ο θεσμικός του ρόλος τον καθιστά ανελαστικό στις πρωτοβουλίες του; Μήπως, εντέλει, ο πρωθυπουργός είχε

εκ του Συντάγματος μεγαλύτερη ευθύνη για την επιδίωξη συμφωνίας με τον βασιλιά; Ασφαλώς, τα νομικά επιχειρήματα τίθενται προς συζήτηση εφόσον δε θίγουν καίρια τα πολιτικά. Η πολιτική όμως έχει εξ ορισμού την υποχρέωση της ευελιξίας για την αποφυγή μιας μετωπικής σύγκρουσης, φτάνει να υπάρχει βούληση άρσης του αδιεξόδου και όχι μια προσχηματική προσήλωση σε αρχές.

Ήταν ο βασιλιάς που φοβούμενος τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής μετεμφυλιακής κοινωνίας παγίδευσε τον πρωθυπουργό και τον εξώθησε σε παραίτηση ή ήταν ο Γ. Παπανδρέου, που για να ξεπεράσει τις εσωκομματικές δυσχέρειες και για να αποφύγει κυβερνητικά προβλήματα επέλεξε την τακτική της ηρωικής εξόδου εκμεταλλευόμενος την απειρία του Κωνσταντίνου;

Συμπερασματικά, η μοναδική δυνατότητα της Ένωσης Κέντρου ήταν ο συμβιβασμός με το Παλάτι. Ένας συμβιβασμός που δεν έγινε. Ένας συμβιβασμός, γενικότερα, που δεν έγινε ποτέ. Δεν έχει γίνει ακόμη και σήμερα. Εάν είχε γίνει, δε θα μιλάγαμε ακόμα για το 1965 πολιτικά. Θα μιλάγαμε ιστορικά. Η πολιτική άποψη του αναγκάιου συμβιβασμού έχει πολλές φορές αποτυπωθεί σε κείμενα αυτοκριτικής επωνύμων στελεχών της Αριστεράς, αλλά και κείμενα των κομματικών της οργάνων. Όμως, ενώ υπάρχει μια αυτοκριτική διάθεση, συγχρόνως υπάρχει και μια επιφύλαξη κι ένας φραστικός εξωραϊσμός για την προστασία από τη μομφή της δεξιάς απόκλισης. Ο πρώτος, που με παρρησία, καθαρά και ξάστερα μίλησε για το μοιραίο λάθος της Αριστεράς, ήταν ο Πότης Παρασκευόπουλος στο βιβλίο του (Μαρτυρία 1963-1967. Πώς φτάσαμε στη Δικτατορία). Έχω την αίσθηση ότι ο Απόστολος Διαμαντής με το βιβλίο αυτό παραλαμβάνει τη σκυτάλη από τον Π. Παρασκευόπουλο διατυπώνοντας θαρραλέα και καθαρά την άποψη του, την οποία συμπυκνώνει στον υπότιτλο του βιβλίου: «Η Αριστερά ως συνιστώσα του Κέντρου και η αντίδραση του ΚΚΕ».

Στο σχετικό κεφάλαιο με τίτλο «Η αμέριμνη ΕΔΑ και το ανήσυχο ΚΚΕ» ο συγγραφέας, μετά από ενδελεχή έρευνα στα ΑΣΚΙ, διαπιστώνει ότι, ενώ η ηγεσία του ΚΚΕ προειδοποιούσε για τον κίνδυνο πραξικοπήματος, η ΕΔΑ διαφωνούσε αποδίδοντας τις σχετικές προειδοποιήσεις στον σεκταρισμό της ηγεσίας στο εξωτερικό. Έχουν ήδη δρομολογηθεί οι αντιθέσεις που οδήγησαν το ΚΚΕ στην ιστορική του διάσπαση, το 1968. Τα στελέχη της Αριστεράς στην Ελλάδα παρασυρμένα από τα δημαγωγικά συνθήματα του Ανδρέα Παπανδρέου επιμένουν στην πλάνη τους τόσο για να πείσουν για την επαναστατικότητά τους όσο και για να διαφοροποιηθούν από την σεκταριστική τους ηγεσία. Οι οιωνοί δεν μπορούσαν να είναι χειρότεροι. Η ασυλλό-

γιστη δημιουργημένη αισιοδοξία της ΕΔΑ αποτυπώνεται σε χαρακτηριστικό συμβάν, που δανείζεται το βιβλίο από αφήγηση του Μίκη Θεοδωράκη σε συνέντευξή του στον Γιώργο Μαλούχο, που εκδόθηκε από τις εκδόσεις Λιβάνη με τίτλο «Άξιος εστί». Εκεί, αναφέρεται πως στο πρωτοσέλιδο της *Αυγής*, που θα κυκλοφορούσε στις 21/4/1967, υπάρχει άρθρο του υπεύθυνου διαφώτισης της ΕΔΑ Άγγελου Διαμαντόπουλου με τίτλο «Γιατί δε θα γίνει δικτατορία». Έψαξα κι εγώ να βρω το φύλλο αυτό της *Αυγής* στη βιβλιοθήκη της Βουλής. Διαπίστωσα ότι δεν υπάρχει. Τυπικά αυτό εξηγείται, αφού αυτό το φύλλο δεν κυκλοφόρησε ποτέ. Δεν έπρεπε όμως οι υπεύθυνοι της *Αυγής*, ένα φύλλο που το εμπόδισε να κυκλοφορήσει η δικτατορία σαν ιστορικό πια ντοκουμέντο να βγει στο φως; Φοβάμαι ότι η έλλειψή του εκθέτει περισσότερο από την κυκλοφορία του και παραπέμπει σε πρακτικές απάλειψης της φιγούρας του Τρότσκι και του Καμένιεφ από τις φωτογραφίες του Λένιν.

Μιλάμε λοιπόν και σήμερα για την αναγκαιότητα των συμβιβασμών στην πολιτική. Μιλάμε όμως για συμβιβασμούς έντιμους, που δε διολισθαίνουν στην πολιτική ιδιοτέλεια και το ψεύδος, αλλά περιορίζονται στο ξεκαθάρισμα των λογαριασμών ιστορίας και πολιτικής προς όφελος κα των δύο. Για να πάψει κάθε εξουσία να επιβάλει τη δική της ιστορική εκδοχή, αλλά και η όποια ηττημένη, αλλά ηγεμονεύουσα δύναμη στο χώρο της κουλτούρας να πάψει να περιφέρει την ηττοπάθειά της ως τρόπαιο.

Φαίνεται όμως ότι επιτέλους οι δυνάμεις του σύμπαντος αποφάσισαν να συνωμοτήσουν θετικά. Στον *Ριζοσπάστη* της Κυριακής 5/3/2017 δημοσιεύθηκε η ανακοίνωση της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ για το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου. Ένα σημαντικό πολιτικό κείμενο, που αποφεύγει τη γραμμική σχηματοποίηση μιας περίπλοκης ιστορικής διαδρομής, η οποία τοποθετεί στην άκρη τη δικτατορία ως απόληξη. Έτσι, η υπεραπλουστευτική και αντιεπιστημονική φράση που λέει πως η Αποστασία οδήγησε στη Δικτατορία δέχεται σήμερα ένα δεύτερο πλήγμα. Το πρώτο από το βιβλίο που σήμερα παρουσιάζουμε. Το δεύτερο από το ιστορικό κείμενο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, που δημοσιεύθηκε στον *Ριζοσπάστη* και που επί λέξει αναφέρει:

«Δεν είναι αντικειμενική η ανάλυση που γίνεται κυρίως από το ΠΑΣΟΚ και άλλους του κεντρικού χώρου ότι στη Δικτατορία οδήγησαν τα λεγόμενα Ιουλιανά γεγονότα. Πρόκειται για ισχυρισμό που στοχεύει στη συγχάλυση των βαθύτερων αιτίων και επιλογών της αστικής τάξης κα-

θώς και στον εξωραϊσμό της Ένωσης Κέντρου και του αρχηγού της ως Γέρου της Δημοκρατίας».

Το συμπέρασμα είναι πως ολόένα και περισσότερο τεκμηριώνεται η άποψη πως τα Ιουλιανά δε συνιστούν τη γενεσιουργό αιτία της Δικτατορίας. Συμπέρασμα όμως που, παρά τη σημασία του, δε συγκίνησε, παρά μόνο την *Εστία*, που προς τιμή της προχώρησε στη σχετική επισήμανση με κύριο άρθρο του διευθυντή της Μανώλη Κοττάκη. Η ενόχληση του υπεύθυνου του τμήματος της Ιστορίας της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, Μ. Μαΐλη ασφαλώς δε μειώνει την αξία μιας τόσο καθαρής θέσης. Κλείνοντας θα έλεγα ότι το κείμενο αυτό είναι ένας ούριος άνεμος για το ταξίδι αυτού του βιβλίου.

Θα ήθελα να προσθέσω και τις δικές μου ευχές για να είναι καλοτάξιδο πιστεύοντας ότι συνδυάζει με τον καλύτερο τρόπο την αξία της τεκμηριωμένης λογικής με τη γοητεία της αιρετικής άποψης. Απέφυγα σκόπιμα τον τίτλο του βιβλίου για να τονίσω τη μόνη, αλλά έντονη διαφωνία μου. Επειδή είναι η γλώσσα που βάζει τους κανόνες στην επικοινωνία μας, από τη στιγμή που δέχεται τη χρήση του όρου η ζημιά έχει ήδη γίνει. Έχω την προσδοκία πως η εξαιρετική δουλειά στο περιεχόμενο θα την απαλείψει και θα την υπερβεί.

ΓΙΩΡΓΟΣ Α. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΗΣ

Δημοσιογράφος

Γ. Παπανδρέου, Α. Παπανδρέου και Κ. Μητσοτάκης

Θα σας πω μερικά πράγματα, τα οποία ενδεχομένως να δημιουργήσουν την επιθυμία για περαιτέρω προβληματισμό. Έχω ασχοληθεί πάρα πολύ με αυτήν την περίοδο. Ήμουν νεαρός ρεπόρτερ το 1965, όταν έζησα τα «Δουλιανά». Και στα χρόνια που ακολούθησαν, δεν σταμάτησα να ερευνώ αυτό το θέμα. Εγνώρισα από κοντά όλους τους πρωταγωνιστές των χρόνων εκείνων. Με ετίμησαν με την εμπιστοσύνη τους. Είχα μαζί τους διεξοδικές συζητήσεις και έθεσαν στη διάθεσή μου τις προσωπικές μαρτυρίες τους, αρχεία, ντοκουμέντα, κ.λ.π., τα οποία για μένα ήταν πολύτιμα. Κατά καιρούς, σε ημερήσιες εφημερίδες έγραψα αναγνώσματα γύρω από την κρίση των «Δουλιανών», ενώ παράλληλα κυκλοφόρησαν βιβλία μου με αυτήν τη θεματολογία. Τελευταίο βιβλίο μου, που αναλύει την κρίση του 1965, εξεδόθη από τον εκδοτικό οίκο «Καστανιώτη», με τον τίτλο: «Πώς και γιατί έσβησε το Κέντρον».

Σήμερα, ο χώρος του Κέντρου δεν υπάρχει. Το «Κέντρον» έσβησε λίγο μετά τη Μεταπολίτευση. Σήμερα, απλώς, χρησιμοποιούν μια ιδεολογική ταμπέλα κάποιои, που είναι άσχετοι με τις ρίζες αυτού του χώρου. Όταν λέγαμε παλιά «Κέντρον», δονούσε την ψυχή μας η ανάμνηση του βενιζελισμού. Εκεί βρισκόταν η κοίτη αυτής της ιδεολογίας, που ανέδειξε μεγάλες πολιτικές προσωπικότητες. Κάθε ένας από τα ηγετικά του στελέχη ήταν και πανάξιος αρχηγός, άνθρωποι με κύρος. Το γεγονός αυτό ήταν πλεονέκτημα, αλλά συγχρόνως και η μεγάλη αδυναμία του συγκεκριμένου χώρου. Διότι δεν μπορούσαν πάντα ενωμένοι να συμβιώνουν. Σε αντίθεση με τον χώρο της Δεξιάς όπου υπήρχε πάντα μια ισχυρή προσωπικότητα που ηγείτο και πίσω ακολουθούσαν όλοι οι άλλοι.

Προτού μπω στο κυρίως θέμα, θα σας αναφέρω τη διαφορά σκέψης αρχηγών, όταν συνέβαιναν διαφωνίες, που έμειναν γνωστές ως «αποστασίες». Όρος ανεπιτυχής. Και να δούμε τη διαφορά αντιμετώπισης εσωκομματικών κρίσεων από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή και τον Γεώργιο Παπανδρέου. Όταν το 1958 «αποστάτησαν» από την Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ) οι Γεώρ-

γιος Ράλλης και Παναγής Παπαληγούρας, ενώ και ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος βρισκόταν εκτός της ΕΡΕ, ο Καραμανλής δεν επεδόθη σε υβρεολόγιο κατά των στελεχών του. Μάλιστα, οι Κανελλόπουλος, Ράλλης, Παπαληγούρας, μαζί με τον Κωνσταντίνο Τσαλδάρη, έκαναν την «Ένωση Λαϊκού Κόμματος» και αντιπολιτεύτηκαν σφόδρα τον Καραμανλή. Ο αρχηγός της ΕΡΕ δεν κράτησε κακία και αργότερα τους κάλεσε όλους πίσω στο κόμμα του: «Γυρίστε πίσω, ξεχάστε το χθες, εδώ είναι η θέση σας», τους διεμήνυσε. Μάλιστα, ο Π. Κανελλόπουλος, επειδή προεκλογικά το 1958 είχε χρησιμοποιήσει βαρύτατους χαρακτηρισμούς κατά του αρχηγού της ΕΡΕ, είπε ότι δεν ήταν σωστό αμέσως να επανακάμψει. Κι επέστρεψε το 1961, ως αντιπρόεδρος της κυβέρνησης.

Από τον Γεώργιο Παπανδρέου θα περίμενε κανείς να αναλάβει πρωτοβουλία να καλέσει πίσω τα ηγετικά στελέχη που διαφώνησαν μαζί του. Πολύ περισσότερο, αφού στον «Γέρο» οφείλονταν οι λαθεμένες αποφάσεις στρατηγικής. Το σίγουρο είναι ότι ο ηγέτης της Ένωσης Κέντρου δε θα είχε φτάσει ποτέ σε ρήξη με το Στέμμα, εάν δεν ήταν ο Ανδρέας. Τα αισθήματα του Γεωργίου Παπανδρέου με τα Ανάκτορα ήταν ειδυλλιακά. Όταν επέστρεφε από τα Ανάκτορα, όπου συχνά ο βασιλιάς Κωνσταντίνος του παρέθετε γεύμα, ήταν ενθουσιασμένος και έλεγε χαριτολογώντας: «Σήμερα διεμοιράσθημεν με τον βασιλέα την Άννα-Μαρία...»!

Είχαν τεράστιο λάθος, όταν οι άνθρωποι της Δεξιάς τον χαρακτήριζαν σαν «Κερένσκι», που δήθεν θα γινόταν αυτός σκαλοπάτι για να περάσει στην εξουσία η Αριστερά. Η δομή σκέψης του Γ. Παπανδρέου ήταν απόλυτα αντικομμουνιστική. Ίσως, περισσότερο από του Καραμανλή. Ο κόσμος δεν γνωρίζει ότι στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια ο Γ. Παπανδρέου ήταν όχι μόνο ο έμπιστος της στρατιωτικής οργάνωσης ΙΔΕΑ, αλλά ο αξιωματικοί του είχαν ζητήσει να αναλάβει ως πολιτικός ηγέτης της οργάνωσης. Οι αξιωματικοί είχαν επισκεφθεί πολλούς πολιτικούς αρχηγούς, αλλά προτιμούσαν τον Γ. Παπανδρέου. Τελευταία στιγμή στράφηκαν προς τον Αλέξανδρο Παπάγο, χωρίς όμως να πάψουν να εκτιμούν βαθύτατα τον Γ. Παπανδρέου. Μάλιστα, όταν το 1951 έγινε το γνωστό κίνημα των στρατηγών, που καταπνίγηκε μέσα σε λίγη ώρα από τον Παπάγο, τόσο ο πρωθυπουργός Σοφοκλής Βενιζέλος, ο Νικόλαος Πλαστήρας, αλλά πρωτίστως ο Γ. Παπανδρέου, επέμειναν να δοθεί αμνηστία στους κινήματιες αξιωματικούς για να μην κλονιστεί το στράτευμα.

Πάμε, τώρα, στο 1965. Ο άνθρωπος που δυναμίτισε, όχι μόνο την Ένωση Κέντρου, αλλά ολόκληρη τη χώρα, ήταν ο Ανδρέας Παπανδρέου, με την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ. Μπορεί σήμερα η υπόθεση αυτή να φαίνεται αστεία, αλλά, τότε, στο κλίμα εκείνης της εποχής ήταν κάτι πολύ σοβαρό, που έπεσε σαν

βόμβα μέσα στην πολιτική ζωή του τόπου. «Ωστε ο γιος του πρωθυπουργού εμπλέκεται σε μυστικές οργανώσεις»; Φυσικά, η ΕΡΕ εκμεταλλεύτηκε το θέμα και σε όλους τους τόνους διεκήρυσσε ότι το Κέντρο ετοιμάζε... κίνημα! Ο Γ. Παπανδρέου, που διαφωνούσε σε πολλά με τον γιο του και συχνά έλεγε πως όποιο υπουργείο ανελάμβανε ο Ανδρέας το μετέτρεπε σε... «λαχαναγορά», βρέθηκε σε εξαιρετικά δύσκολη θέση. Σαν πατέρας ανησυχούσε για τον «ατίθασο» γιο του και προσπάθησε να τον καλύψει. Δεχόταν μάλιστα σκληρές πιέσεις – σε αφάνταστο βαθμό – από τον Ανδρέα. Τότε, έκανε το πρώτο μεγάλο λάθος. Με πίεση του Ανδρέα, έδωσε από το υπουργείο Αμύνης τον Π. Γαρουφαλιά. Ο Ανδρέας τον θεωρούσε «άνθρωπο των Ανακτόρων», αλλά εκείνος σ’ όλη του τη ζωή μόνο με τον Γ. Παπανδρέου συνεργάστηκε! Ο ίδιος ο Γαρουφαλιάς μου είχε πει αργότερα ότι ήταν αποφασισμένος να καλύψει τον Ανδρέα, διότι ποτέ δε θα άφηνε τον Γ. Παπανδρέου εκτεθειμένο. Ο Ανδρέας, όμως, ήθελε να μεταβάλει το προσωπικό νομικό του πρόβλημα σε πολιτική κρίση. Και το πέτυχε.

Τσιριμώκος, Παπαπολίτης, Στεφανόπουλος, Τούμπας, Αλλαμανής και άλλοι κορυφαίοι του Κέντρου πήγαν νύχτα στο Καστρί να πείσουν τον Γ. Παπανδρέου να μην παραιτηθεί. Το πρόβλημα μπορούσε να ξεπεραστεί και να υπάρξει γέφυρα για αποκατάσταση των σχέσεων βασιλιά – πρωθυπουργού. Δυστυχώς, ο «Γέρος», κάτω από την ασφυκτική πίεση του γιου του, παραιτήθηκε, ενώ ο Κωνσταντίνος του είχε πει ότι μπορούσε να αναθέσει το υπουργείο Αμύνης σε όποιον συνεργάτη του ήθελε. Ήταν αδύνατον, όμως, ο πατέρας του κατηγορούμενου Ανδρέα για εμπλοκή του στον ΑΣΠΙΔΑ να διατηρεί ο ίδιος το υπουργείο Αμύνης, που θα έκανε τις αναχρίσεις; Έπειτα, ο βασιλιάς του έδωσε κι άλλη λύση: να διατηρούσε το υπουργείο Αμύνης, αλλά να μεταφερόταν η υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ στα πολιτικά δικαστήρια. Ούτε αυτό δέχθηκε ο «Γέρος» και παραιτήθηκε, παρά τις αντίθετες συστάσεις των συνεργατών του. Στην ιστορική συνεδρίαση, που έγινε στη Λέσχη Φιλελευθέρων, προσπάθησαν όλοι να βρουν μια λύση, ώστε να υπάρξει άλλη κυβέρνηση από το Κέντρο. Σ’ αυτήν την αίθουσα θα νόμιζε κανείς ότι ακόμη αντηχεί η φωνή του Ηλία Τσιριμώκου, που σε μια μνημειώδη αγόρευσή του, αφού ανέλυσε τους κινδύνους, που θα διέτρεχε η χώρα από μια μετωπική σύγκρουση Ένωσης Κέντρου – Ανακτόρων, κατέληξε μ’ αυτά τα λόγια:

«Πρόεδρε, ούτε η ηλικία σας ούτε η υγεία μου μας επιτρέπουν για πολύ να προσφέρουμε τις υπηρεσίες μας σ’ αυτή τη χώρα. Δώστε λοιπόν λύση για να ξεπεράσει η πατρίδα αυτόν τον μεγάλο σκόπελο...».

Μακάρι εκείνη τη στιγμή να τον άκουγε ο Παπανδρέου. Θα είχαμε αποφύγει την Απριλιανή δικτατορία. Προς στιγμή κάμφθηκε κάπως ο αρχηγός του Κέντρου, αλλά η επιρροή του Ανδρέα ήταν καταλυτική.

Θα μου επιτρέψετε να σας πω και κάτι άλλο. Κατηγγόρησαν τον Ηλία Τσιριμώκο, γιατί πήγε στη Θεσσαλονίκη και έβγαλε λόγο υπέρ του «Γέρου», αλλά επιστρέφοντας δήθεν άλλαξε γραμμή. Δεν έγιναν έτσι τα πράγματα. Ο Παπανδρέου ζήτησε από τον Τσιριμώκο να μιλήσει στη Θεσσαλονίκη για να καλυφθεί το «προφίλ» του, άλλα έδωσε υπόσχεση ότι θα υπήρχε συμβιβασμός με τ' Ανάκτορα για να ξεπεραστεί η κρίση. Ο «Γέρος», όμως, έκανε στροφή 180 μοιρών, παρέμεινε αδιάλλακτος κι έτσι ο Τσιριμώκος βρέθηκε εκτεθειμένος, αφού άλλα είχαν συμφωνήσει. Όπως έγραφε σ' ένα άρθρο του ο Η. Τσιριμώκος,

«επιδιώκεται να καλυφθεί το γεγονός ότι η ηγεσία της Ένωσης Κέντρου είχε τρόπους να οδηγήσει σε ομαλές λύσεις, που θα διευκόλυναν την επιτάχυνση των εκλογών δίχως να παραιτηθεί από τις θέσεις της και δεν το έκανε. Έπεσε, έτσι, στο βαρύ λάθος, αφού προκάλεσε μια επικίνδυνη κρίση, να καταλήξει να ζητάει μετά από ένα χρόνο ό,τι θα μπορούσε να είχε πετύχει πριν από ένα χρόνο! Αφού έλειψε η ορθή αντιμετώπιση των γεγονότων από την ηγεσία της ΕΚ – η «αποστασία» – και ό,τι και να φρονεί κανείς για τους «αποστάτες» αποτέλεσε αναγκαία διέξοδο για τη Δημοκρατία».

Και αυτό ήταν μια μεγάλη αλήθεια.

Όσον αφορά, τώρα, το χώρο της Αριστεράς: Στα χρόνια εκείνα, μου είχε προκαλέσει ανατριχίλα το χυδαίο υβρεολόγιο της Αριστεράς κατά του Τσιριμώκου. Και δε σκέφτονταν οι άνθρωποι αυτοί ότι είχαν βεβαρυμένο παρελθόν με ανάλογα υβρεολόγια κατά δικών τους επιφανών στελεχών, όπως του Καραγιώργη, του Σιάντου, αλλά κατά του Ζαχαριάδη ακόμα για να χωρήσουν σε... «αποκατάσταση» μετά από μισό αιώνα τουλάχιστον! Συνεχώς ήταν αναγκασμένοι να παραδέχονται ότι έσφαλαν, αλλά η μετάνοια ερχόταν πάντα πολύ αργά. Κι, έστω αργά, δε βρήκαν μια λέξη συγγνώμης να πουν για το υβρεολόγιό τους κατά του Τσιριμώκου, ο οποίος κατά την πρωθυπουργία του το 1965 προωθούσε τη νομιμοποίηση του ΚΚΕ.

Τώρα, για τον Μητσοτάκη. Αυτός ήταν ο πλέον παπανδρεϊχός. Μάλιστα, όπως είπε ο κ. Στεφαννάκης προηγουμένως στην ομιλία του, ενώ ήταν συγγενής του Σοφοκλή Βενιζέλου και, βεβαίως, είχαν στενές σχέσεις, παρόλ' αυτά

ήταν με την πλευρά του Παπανδρέου. Γεώργιος Παπανδρέου και Σοφοκλής Βενιζέλος ποτέ δεν τα πηγαίνουν καλά. Είχαν λυκοφιλίες, αγκαλιάζονταν και ο ένας μαχαίρωνε την πλάτη του άλλου! Ήταν χαρακτηριστικό ότι η μητέρα του Κ. Μητσοτάκη του έλεγε:

«Κώστα, παιδί μου, κάνε ό,τι θέλεις, αλλά σε παρακαλώ, με τον Σοφοκλή να μην τσακώνεσαι. Είναι αίμα μας».

Τελευταία ιστορική συνάντηση Κ. Μητσοτάκη – Σ. Βενιζέλου έγινε το 1964 στην Κρήτη. Ήταν η τελευταία εκλογική περιοδεία του Σοφοκλή. Τον πήρε ο Κ. Μητσοτάκης στο σπίτι του. Κατά διαβολική σύμπτωση η μητέρα του, που ποτέ δεν έλειπε από το σπίτι της, εκείνο το βράδι της ήλθε να πάει σινεμά και δεν τον είδε. Κουβέντιαζαν για τις εκλογές και ο Σοφοκλής, που δε γελιόταν ποτέ στις εκτιμήσεις του, του είπε:

«Κώστα, κοίταξε να δεις, τις εκλογές θα τις κερδίσουμε, αλλά την επομένη των εκλογών θα κάνω ανακοίνωση και θα πω ότι τα κόμματα του Κέντρου κέρδισαν τις εκλογές».

Ο Μητσοτάκης πετάχτηκε πάνωω:

«Προς Θεού, μην το κάνεις αυτό, θα τιναχτούμε στον αέρα. Τί θέλεις; Έχεις προβλήματα με τον Παπανδρέου; Ας τον, θα τον φροντίσω εγώ, μην το κάνεις αυτό».

Αυτός δηλαδή που προσπάθησε ν' αποτρέψει τη διάσπαση του Κέντρου εν ώρα θριάμβου το 1964, είχε κανένα λόγο να την τινάξει ένα χρόνο αργότερα, το 1965; Γιατί; Για να κερδίσει τί; Υπουργός ήταν, υπουργός έμεινε. Αυτό το σλόγκαν «η Αποστασία έφερε τη Δικτατορία» είναι ό,τι πιο γελοίο, ό,τι πιο ανιστόρητο. Μια κασέτα, που έχουν βάλει στο κεφάλι του κόσμου και ακόμη και σήμερα, όποιον ρωτήσετε, θα σας λέει αυτό. Μα συνέβη ακριβώς το αντίθετο: η λεγόμενη Αποστασία καθυστέρησε τη Δικτατορία. Σας αποκαλύπτω το εξής: Κουβεντιάζοντας κάποτε με τον Στυλιανό Παττακό και τον Νικόλαο Μακαρέζο (εγώ στις συνομιλίες μου έφερνα όλο το πολιτικό φάσμα γύρω, από άκρα αριστερά μέχρι άκρα δεξιά), τους έθεσα το εξής ερώτημα:

«Αν το 1965 δεν έφευγαν από την Ένωση Κέντρου αυτοί που έφυγαν και ήταν συμπαγής, τί θα κάνατε»;

Μου απάντησαν και οι δύο:

«Θα κάναμε την “επανάσταση” το 1965»!

Η τελευταία κυβέρνηση της ΕΡΕ του Παναγιώτη Κανελλόπουλου δεν μπορούσε να αποτρέψει αυτό, το οποίο ήδη ερχόταν. Όλοι το έβλεπαν και δεν ήθελαν να το πιστέψουν, διότι αυτοί οι στρατιωτικοί είχαν πάρει πλέον την απόφασή τους να επέμβουν. Γιατί έκαναν την επέμβαση; Γιατί έβλεπαν ότι οπωσδήποτε στις εκλογές βγαίνει η Ένωση Κέντρου; Αλλά δεν ήταν το πρόβλημα η Ένωση Κέντρου. Έρχεται ο Ανδρέας με ουραγό την Αριστερά από πίσω του που θα κάνει ό,τι θέλει και, όπως έλεγε ο ίδιος ο Ανδρέας, «θα ορκίσω κυβέρνηση στο Σύνταγμα και ο βασιλιάς θα φύγει την άλλη μέρα». Περιμένατε ποτέ ότι οι στρατιωτικοί θα καθόντουσαν με σταυρωμένα τα χέρια και θα περίμεναν πότε θα έλθει ο Ανδρέας να πάει στο Σύνταγμα να ορκιστεί; Θα έκαναν επέμβαση, όπως κι έγινε.

Υπάρχουν και κάποια προφητικά κείμενα, στα οποία μπορείτε να ανατρέξετε. Υπάρχουν τα άρθρα του Ηλία Τσιριμώκου στην εβδομαδιαία εφημερίδα του, τη *Μάχη*, της περιόδου 1966, που είναι προφητικά. Υπάρχει μια περίφημη επιστολή του Πάνου Κόκκα προς τον Γεώργιο Παπανδρέου, που είχε δημοσιευτεί στην *Ελευθερία*, υπάρχει όλη αυτούσια στο βιβλίο που έχω εκδώσει.

Αλλά να πούμε και για το βιβλίο του Απόστολου Διαμαντή. Νομίζω ότι είναι μια μοναδική εργασία. Είναι ασυγκρίτως καλύτερη από τη μελέτη του Πόττη Παρασκευόπουλου, διότι ο μακαρίτης ο φίλος μου, ο Πόττης, έκανε μια πρώτη προσπάθεια, έντιμη, όμως το βιβλίο του Α. Διαμαντή μπαίνει μέσα με το ψυχρό μάτι του ιστορικού, αναλύει όλες τις πλευρές, μπαίνει στα παρασκήνια της κάθε πλευράς και μας δίνει μια εικόνα, την οποία, όσοι θέλουν να έχουν αντικειμενική γνώση της ιστορίας, θα πρέπει να το διαβάσουν. Τον ευχαριστούμε και τον συγχάριουμε.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

Δημοσιογράφος - Ιστορικός

Γ. Παπανδρέου, Σ. Στεφανόπουλος και Σ. Βενιζέλος στη Βουλή

Καταρχάς να ευχαριστήσω τη Λέσχη Φιλελευθέρων και το Ίδρυμα, που μου έκανε την τιμή να με φέρει εδώ στην ιστορική αίθουσα από την οποία προήλθε η Αποστασία. Δεν είμαι τελείως βενιζελικός, είμαι κατά το $\frac{1}{2}$, εκ πατρός, η μητέρα μου ήταν βασιλική, οπότε μπορείτε να καταλάβετε, ψυχικώς τουλάχιστον, κατά πού έκλυνα εγώ. Εν πάση περιπτώσει, με την Αποστασία ασχολήθηκα αρκετά χρόνια, αρχικά δημοσιογραφικά, όταν πρωτοπήγα στην *Ελευθεροτυπία*, με διευθυντή τον Γιάννη Βλαστάρη, ο οποίος είναι κάπου εκεί στο βάθος. Και ξαφνικά τους πήγα ένα κείμενο, μια συνέντευξη του Μητσοτάκη για τα Ιουλιανά χωρίς να τους ενημερώσω και μου είπαν: «αγόρι μου, πρέπει πρώτα να μας ενημερώνεις, πριν πάρεις από τον πρόεδρο συνέντευξη». Τους την πήγα εγώ, την ΄βαλαν βεβαίως οι άνθρωποι ευχαρίστως.

Από τότε άρχισα περίπου, από το 1997. Κράτησε αρκετά χρόνια, γιατί τα αρχεία είναι πολλά, ήταν και οι άλλες ασχολίες οι παράλληλες, εν πάση περιπτώσει κατέληξε εδώ σε αυτό το βιβλίο, το οποίο έχει ως αρχειακή υποστήριξη ό,τι έχουν δημοσιεύσει οι Αμερικανοί, οι αγγλικές πηγές και ένα τμήμα μικρό της Αριστεράς, που είναι στα ΑΣΚΙ, γιατί το ΚΚΕ δεν επιτρέπει, δε δίνει αρχεία, μόνο όταν θέλει, επιλεκτικά. Ωστόσο, είχα εγώ την επαφή με το ιστορικό τμήμα εκεί της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, μου έδωσαν κάποια πράγματα και με όλο αυτό το υλικό και με κάποιες συνεντεύξεις έβγαλα το βιβλίο.

Αυτό που θέλω να πω σε σχέση με αυτά που ακούστηκαν, προκύπτει ένα ζήτημα για τη στάση της Αριστεράς. Δεν πρέπει να ξεχνάμε για να είμαστε και τελείως δίκαιοι ότι το κλιμάκιο εδώ του ΚΚΕ, που καθοδηγούσε την ΕΔΑ και η ΕΔΑ γενικώς, δεν αποφάσιζαν ελεύθερα, ήταν ένα κλίμα από πίσω, ένα κίνημα λαϊκό, το οποίο ήταν και αυθόρμητο και πολύ δυναμικό, που σχεδόν ξεπερνούσε τις κομματικές διαθέσεις και αποφάσεις. Αυτό το κίνημα είχε ως βάση όλο το μετεμφυλιακό κλίμα, διότι δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι, παρότι η κυβέρνηση του Παπάγου και του Καραμανλή έβαλαν τη χώρα σε μια πορεία

ανάπτυξης οικονομικής, παρέμενε όμως το πολιτικό πρόβλημα, που ήταν το πρόβλημα του αποκλεισμού των ηττημένων του Εμφυλίου, το οποίο πρόβλημα εκλήθη να λύσει η Ένωση Κέντρου. Λοιπόν, κι αυτή επηρεάστηκε εν μέρη από αυτό το αντικειμενικό ζήτημα, το οποίο ξεπερνούσε και την ηγεσία της, την ηγεσία του Κέντρου, που ήταν φιλελεύθερη κατά βάση και είχε ορισμένες τάσεις, κάπως πιο ριζοσπαστικές, που ήταν του Ανδρέα και μερικές ακόμα. Αυτό ήταν το πρόβλημα της Ένωσης Κέντρου. Δεν υπήρχε δηλαδή συνοχή τόσο ως προς τον στόχο όσο και ως προς τον πυρήνα της εκπροσώπησης, ως προς το τί εκπροσωπούσε η Ένωση Κέντρου. Εύκολα, δηλαδή, ο τακτικισμός που ανέφερε ο κ. Στεφανάκης, που είναι μια εύστοχη ορολογία για την περίοδο, εύκολα αυτός ο τακτικισμός μπορούσε να υπαχθεί, να εξαρτηθεί από ένα αυθόρμητο πολύ σοβαρό κοινωνικό αίτημα, που διατυπωνόταν εκείνη τη στιγμή, το οποίο λόγω της κρίσης έφθασε να διατυπώσει και αίτημα αλλαγής του πολιτεύματος, δηλαδή να φύγει ο βασιλιάς. Εκεί κατέληξε η κρίση των Ιουλιανών.

Τώρα, επί της ουσίας η κρίση αυτή έθεσε πολύ σοβαρά επί τάπητος το ζήτημα της ελευθερίας του βουλευτή. Από εκείνη τη στιγμή μέχρι σήμερα η υποβάθμιση του ρόλου του βουλευτή είναι συνεχής. Σήμερα μάλιστα είναι ζήτημα, αν μπορεί κανείς σοβαρά να ισχυριστεί ότι υπάρχει ουσιαστική λειτουργία του κοινοβουλίου. Είναι μάλλον τυπική, εφόσον τα νομοθετήματα του κοινοβουλίου συντάσσονται στο εξωτερικό, μεταφράζονται, υπογράφει ο πρωθυπουργός και ψηφίζουν οι βουλευτές, χωρίς πολλές φορές καν να τα διαβάσουν. Επομένως, έχουμε ουσιαστική κατάργηση του κοινοβουλευτισμού, γιατί περί αυτού πρόκειται.

Τότε όμως που είναι η αρχή της κρίσης του κοινοβουλευτισμού μεταπολεμικά ετέθη το ζήτημα, αν μπορεί ο βουλευτής εκλεγμένος από ένα κόμμα να αλλάξει ρότα και να διαφωνήσει με τον αρχηγό ή τέλος πάντων, ενδεχομένως, να αλλάξει και κόμμα, αν θέλει. Θα πρέπει να ξέρουμε, εγώ δεν είμαι συνταγματολόγος βεβαίως, υπάρχουν νομικοί έγκριτοι εδώ να μας πουν, αλλά από πολιτική άποψη τουλάχιστον και από όσο μπορώ να ξέρω το Σύνταγμα δεν περιορίζει κατά κανένα τρόπο τις αποφάσεις ενός βουλευτή. Δεν υπάρχει δηλαδή περιορισμός τυπικός, νομικός. Υπάρχει μόνο πολιτικός περιορισμός, γιατί εκλέγεται ένας βουλευτής με τη σημαία ενός κόμματος. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι ο βουλευτής δεν είναι αντιπρόσωπος του έθνους. Επομένως, κατά καμία έννοια, ο βουλευτής δεν είναι υπάλληλος του αρχηγού του κόμματος ή είναι υποχρεωμένος να συμφωνεί με τις αποφάσεις του αρχηγού. Άρα, λοιπόν, θέμα αποστασίας δεν τίθεται.

Ωραία το έθεσε το ΚΚΕ τότε απαντώντας στο κλιμάκιο του εσωτερικού, που χρησιμοποιούσε τον όρο «αποστάτες». Τους είπε ότι είναι λάθος ο όρος, γιατί «αποστάτες» είναι μια ηθική έννοια, δεν είναι πολιτική, έλεγε το ΚΚΕ, διότι, αν φύγει κάποιος από το Κέντρο και έλθει σε μας, θα τον λέμε «αποστάτη»; Για το ΚΚΕ ο όρος χρησιμοποιούταν για τους αποστάτες της δημοκρατίας γενικά, όχι όμως για τον αποστάτη ενός κόμματος. Επομένως θέμα αποστασίας δεν τίθεται. Και από τότε ο βουλευτής λοιπόν ουσιαστικά στιγματίζεται με τον όρο «αποστάτης», αν διαφωνήσει σε ένα νομοσχέδιο και δεν ψηφίσει για το γάλα ή δεν ψηφίσει για το ψωμί ή δεν ψηφίσει για το μνημόνιο ενδεχομένως. Μάλιστα φτάσαμε και στο σημείο σήμερα να ζητείται και η παραίτηση του βουλευτή, επειδή δεν συμφωνεί με τον αρχηγό. Η παραίτηση βουλευτή είναι τελείως ακατανόητη και απαράδεκτη απαίτηση, γιατί ο βουλευτής δεν είναι διορισμένος, είναι εκλεγμένος. Φανταστείτε τώρα στις ΗΠΑ, ο Trump να θέλει να περάσει ένα νομοσχέδιο, να μην το ψηφίζουν οι βουλευτές, να ζητήσει να φύγουν από τη Βουλή για να βάλει άλλους βουλευτές! Αυτά είναι εντελώς πρωτοφανή πράγματα για τα κοινοβουλευτικά ήθη και δείχνουν βεβαίως ότι το κοινοβουλευτικό πολίτευμα νοσεί.

Νομίζω ότι η υπόθεση της Αποστασίας, η υπόθεση των Ιουλιανών, που πράγματι κι εγώ πιστεύω ότι ήταν λάθος ο όρος, αλλά ο όρος προέκυψε με την έννοια που το ΚΚΕ έθεσε, ότι δηλαδή αυτοί οι βουλευτές αποστατούν εναντίον της δημοκρατίας. Απλώς η ερμηνεία αυτή είναι λάθος. Δεν αποστατούν εναντίον της δημοκρατίας. Επρόκειτο για μια εσωκομματική πάλη μέσα στην Ένωση Κέντρου, για μια άρνηση των ηγετικών στελεχών, των υπουργών ουσιαστικά, να συμφωνήσουν με την παραίτηση Παπανδρέου και αποφάσισαν, όπως είχαν το δικαίωμα, να δεχθούν την εντολή του βασιλιά, τον διορισμό κυβέρνησης που ο βασιλιάς αποφάσισε. Ο βασιλιάς προφανώς και αποφάσισε διορισμό κυβέρνησης, διότι αυτό το δικαίωμα του το έδινε το Σύνταγμα και τουλάχιστον μέχρι τον διορισμό της κυβέρνησης Νόβα δε νομίζω να υπερέβη τα συνταγματικά εσκαμμένα. Από 'κει και πέρα, βέβαια, ο βασιλιάς, ας υποθέσουμε ότι έκανε κάπως βιαστικά τον διορισμό της κυβέρνησης Νόβα, ο διορισμός των υπολοίπων κυβερνήσεων πάσχει συνταγματικά, μπορεί να μην πάσχει τυπικά, αλλά πάσχει κατ' ουσία. Αφού ο βασιλιάς είδε ότι η κοινοβουλευτική ομάδα του κόμματος αποφάσισε, όπως αποφάσισε, όφειλε να τη δεχθεί και να προχωρήσει σε εκλογές.

Οι ευθύνες στον Γεώργιο Παπανδρέου είναι μεγάλες. Καταρχήν, δεν έπρεπε να παραιτηθεί, μπορούσε να βρει άλλη λύση. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι έχουμε δύο θεσμούς, οι οποίοι οφείλουν, όπως λένε οι συνταγματολόγοι, να

συνεργάζονται: την Αυλή και την κυβέρνηση. Αυτοί οι δύο θεσμοί πρέπει οπωσδήποτε να καταλήγουν κάπου. Αν δεν καταλήξουν, έχουμε εκτροπή ούτως ή άλλως. Δε νοείται παραίτηση του πρωθυπουργού κατόπιν διαφωνίας με τον βασιλιά. Το Σύνταγμα του 1952 δεν το προβλέπει, δεν είναι μέσα στη λογική του. Ο Παπανδρέου όφειλε να υποχωρήσει με λίγα λόγια, αλλά δεν μπορούσε να υποχωρήσει, γιατί ο γιος του δεν του το επέτρεπε και έτσι κάπως το θεώρησε ευκαιρία να ελέγξει το κόμμα και να κυριαρχήσει μέσα από τις επόμενες εκλογές.

Νομίζω ότι ο πυρήνας του προβλήματος της Αποστασίας, των Ιουλιανών, είναι ότι ένα αίτημα εκσυγχρονισμού, ανανέωσης που έθεσε η Ένωση Κέντρου, το οποίο μπορούσε να προχωρήσει και να επεκταθεί σε μια μεγάλη πολιτική και κοινωνική αλλαγή. Δεν μπόρεσε να το πετύχει, παρά το γεγονός ότι είχε στις τάξεις της πολύ σοβαρά πολιτικά στελέχη, με μεγάλη πολιτική πείρα και παράδοση.

Και να σημειώσουμε ότι η συνεχής κατάπτωση του κοινοβουλευτισμού έχει να κάνει και με την αλλαγή του πολιτικού προσωπικού, ειδικά μετά τη Μεταπολίτευση, όπου άλλαξε η φύση του πολιτικού προσωπικού, ειδικά των αστικών δυνάμεων, εκτός του ΚΚΕ. Δεν είναι πια εκπρόσωποι μιας πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής ισχύος οι αντιπρόσωποι το έθνους, αλλά είναι συνήθως προϊόντα του κομματικού σωλήνα, τα οποία δεν εκφράζουν συνήθως κάποια πολιτική και κοινωνική ισχύ. Δεν αντιπροσωπεύουν τον λαό ουσιαστικά, είναι μέλη του κόμματος. Έτσι, η Βουλή έχει μετατραπεί κατ' ουσία σ' ένα θεσμό που λειτουργεί με το πρότυπο που λειτουργούσε κάποτε και λειτουργεί ακόμη το ΚΚΕ, το πρότυπο δηλαδή του κομματικού συγκεντρωτισμού. Εφόσον αποφασίζει η πλειοψηφία, οι άλλοι υποτάσσονται. Αυτό όμως είναι ένας τρόπος λειτουργίας ενός επαναστατικού κόμματος. Δεν μπορεί το αστικό κοινοβούλιο, το οποίο αποτελείται από άτομα, να λειτουργεί κατ' αυτόν τον τρόπο. Οι βουλευτές είναι άτομα, δεν είναι μέλη κόμματος. Πρωτίστως είναι άτομα. Το έχουν πει από την αρχαιότητα ακόμη, η ελευθερία της συνείδησης είναι πέρα και πάνω από οτιδήποτε άλλο.

Δ'. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ Β' ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Κ. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗ
ΑΠΟΣΤΑΣΙΑΣ ΑΝΑΤΟΜΗ.
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΗΤΣΟΤΑΚΗ – ΙΧΝΗΛΑΣΙΑ

10 ΙΟΥΝΙΟΥ 2019

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΒΙΡΒΙΔΑΚΗΣ

Διοικητικός Σύμβουλος του Ιδρύματος

Προεκλογική ομιλία Σ. Βενιζέλου στα Χανιά

Τον Μάιο 2016, ο Γιώργος Στεφαννάκης, μου είχε κάνει και πάλι την τιμή, να είμαι ένας από κείνους, που θα παρουσίαζαν το βιβλίο του για τα Ιουλιανά του 1965. Είχα, τότε τονίσει πώς ήταν μια θετική πρωτοβουλία και πως, όποιος έχει κάτι να πει, για μια τόσο κρίσιμη περίοδο της πολιτικής μας ιστορίας, έχει και το δικαίωμα, αλλά και την υποχρέωση να το καταθέσει. Πολύ περισσότερο, αυτό ισχύει, για κάποιον που, και βιωματική σχέση έχει με τα γεγονότα, αλλά και βαθιά γνώση της Ιστορίας.

Η ενεργός συμμετοχή του πατέρα του στις εξελίξεις, στον οποίον και αφιερώνει το βιβλίο, θα ήταν παραπάνω από επαρκής λόγος για ένα τέτοιο εγχείρημα. Ας μου επιτρέψει ο Γιώργος, μαζί με την συμφωνία μου, αλλά και τη συγκίνησή μου για το γεγονός της αφιέρωσης, να διαφωνήσω με την επιλογή του κειμένου που τη συνοδεύει:

«Πίστεψε ότι η ενότητα των κεντρώων δυνάμεων θα οδηγούσε σε εθνική ανάταξη.

Η διάψευση της προσδοκίας τον λύπησε πολύ».

Η δική μου η βιωματική σχέση με τα γεγονότα, αλλά και η προσωπική μου ανάμνηση για τον Κωνσταντίνο Στεφαννάκη θα με οδηγούσε όχι σ' ένα παράπονο, αλλά σε μια έντονη κατάφαση. Δηλαδή έναν θετικό λόγο για τη σύνδεση του προσώπου του με τα γεγονότα της εποχής εκείνης, μέσα από τα οποία ανέδειξε και την ξεχωριστή προσωπικότητά του. Στην παρουσίαση της α' έκδοσης, επέλεξα ένα δικό του κείμενο, δημοσιευμένο στον *Κήρυκα* των Χανίων, στις 12/9/1965, λίγο πριν τον σχηματισμό της κυβέρνησης Στεφανοπούλου, της οποίας υπήρξε υπουργός. Επιλέγω ξανά το ίδιο κείμενο, γιατί πιστεύω ότι του ταιριάζει πιο πολύ η θετική του στάση στα γεγονότα, παρά τα παράπονα ή οι αμφιβολίες, για όσα δεν έγιναν:

«Ένοχοι και έναντι του λαού και έναντι της Ιστορίας είναι όσοι σιωπούν εις τας κρίσιμους στιγμάς ή καιροσκοπούν. Όταν αι περιστάσεις είναι κρίσιμοι είναι όχι καθήκον, αλλά επιταγή ηθικής συνειδήσεως, οι δημόσιοι άνδρες να αναλαμβάνουν τας ευθύνas των και να αντιμετωπίζουν την κατάστασιν με περίσκεψιν, αλλά και θάρρος αδιαφορούντες δια την δημοτικότητα των έχοντας μόνον ως οδηγόν τον χρέος των. Και από της πλευράς αυτής νομίζω ότι εξεπληρώσαμε εις το ακέραιον το Εθνικόν και Δημοκρατικόν χρέος μας».

Άλλωστε, θέλω να πιστεύω πως μπροστά σ' ένα μείζον πολιτικό γεγονός, είτε κατά τη διάρκεια, όταν λειτουργεί ως πολιτικό, είτε εκ των υστέρων, όταν λειτουργεί ως ιστορικό, οι πολιτικοί έτσι κι αλλιώς καταθέτουν σπονδή, στο βωμό της ιστορίας, το απόσταγμα της ψυχής τους, στο όποιο πολιτικό αποτέλεσμα.

Η περίπτωση της 15^{ης} Ιουλίου 1965 είναι τόσο ανοιχτή σε δυνατότητες προσεγγίσεων, που θα αποδυνάμωνε την ιστορική έρευνα, εάν περιοριζόμασταν σε μία απλουστευτική σχέση αιτίου αιτιατού, υποτιθέμενης συνωμοσίας – εκτροπής, αρχικής ανάτασης – διάψευσης προσδοκιών, εκπεσμού του δημόσιου βίου – κατάλυσης των ελευθεριών. Έναντι της πολυπλοκότητας αυτής, μόνη διέξοδος η αέναη ιστορική έρευνα στηριζόμενη στα ντοκουμέντα και τις αφηγήσεις και δη, τις αφηγήσεις των πρωταγωνιστών.

Είναι θετικό που ο Γ. Στεφανάκης επανέρχεται με μία β' έκδοση, αξιοποιώντας τις αφηγήσεις του, τότε, βασιλέα Κωνσταντίνου και του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη για να επανέλθει κριτικά σε επιμέρους ζητήματα. Με αφορμή τη συνέντευξη του Κωνσταντίνου, στο «Βήμα» στον Γ. Μαλούχο το 2016, αλλά κυρίως στο βιβλίο του Α. Παπαχελά «Ο Μητσοτάκης με τα δικά του λόγια», ο συγγραφέας σχολιάζει και εμβαθύνει σε πολλά, διευρύνοντας τη συζήτηση και σε άλλα. Με τον τρόπο αυτό ο Γ. Στεφανάκης, με τη βοήθεια του Μαλούχου και του Παπαχελά, προχωρά σε μια ανακριτική ιστορική διαδικασία, όπου οι δύο άνδρες εξηγούνται, απέναντι στην ιστορία και τον λαό. Θα είχε εξαιρετικό ενδιαφέρον μια δημοσιογραφική πρωτοβουλία για μια τέτοια συζήτηση όσο ζούσαν οι δύο πρωταγωνιστές. Σήμερα, δυστυχώς, γίνεται εκ των υστέρων. Όμως αφού η ευκαιρία αυτή χάθηκε, έχει πολύ ενδιαφέρον, ο ιδιότυπος αυτός διάλογος, μέσα από τις σελίδες ενός βιβλίου, έστω κι αν χρωματίζεται από την νομική αυστηρότητα και την ανθρώπινη μεροληψία του συγγραφέα.

Το εκρηκτικό ταμπεραμέντο του Γ. Στεφανάκη, του οποίου τόσο ο προ-

φορικός όσο και ο γραπτός λόγος ασφυκτιά από την ποσότητα και την πολλαπλότητα των λεγομένων του, αποτυπώνεται με τον δικό του χαρακτηριστικό τρόπο στις σελίδες τόσο της α' έκδοσης όσο και του συμπληρώματος της β' έκδοσης.

Γι' αυτό αισθάνομαι την ανάγκη να συνοψίσω τις βασικές του θέσεις σε σχέση με την κρίση των Ιουλιανών: Καταλογίζει μεγάλες ευθύνες στους βασικούς πρωταγωνιστές: τον βασιλέα Κωνσταντίνο, τον Γεώργιο Παπανδρέου και δευτερευόντως τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο. Ιδιαίτερα εύστοχη η ανάλυση για την αυτοκαταστροφική λειτουργία του Παλατιού, η οποία δεν περιορίζεται στο χρονικό διάστημα της κρίσεως, αλλά είναι διαχρονική. Εκεί, η καθαρότητα του συλλογισμού του συγγραφέα παραπέμπει στην ιδιότητά του ως νομικού. Αναφέρει:

«Ο κληρονομικός άρχων ασχούσε πολιτική. Δεν είχε συνειδητοποιήσει ότι εκείνος αποτυγχάνων καθίσταται έκπτωτος. Αυτό, αντιθέτως προς τους – κυρίως – πολιτικούς που διατηρούν απεριόριστο δικαίωμα επανόδου».

Δηλαδή, από τη στιγμή που ο ανεύθυνος άρχων με τις παρεμβάσεις του αναλαμβάνει πολιτικές ευθύνες αναμετράται με υπέρτερο αντίπαλο, που είναι οι πολιτικοί, οι οποίοι εν αντιθέσει προς τον έκπτωτο βασιλέα έχουν το πλεονέκτημα της δυνατότητας επανεκλογής τους.

Δεν χαρίζεται όμως και στον Γεώργιο Παπανδρέου στον οποίο, ορθώς κατά την άποψή μου, αποδίδει την πρωτοβουλία για τη ρήξη. Του αποδίδει επιθυμία επιστροφής στον ρόλο που του ταίριαζε καλύτερα, εκείνου της αντιπολίτευσης.

Υπαινίσσεται και άλλους παράγοντες που επηρέασαν αρνητικά τις εξελίξεις. Αφανείς, αλλά πολύ γνωστούς και δεδομένους, παράλληλους πρωταγωνιστές, όπως το φάντασμα του Κωνσταντίνου Καραμανλή για τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο και την ψυχολογική βία του Ανδρέα Παπανδρέου προς τον πατέρα του, Γεώργιο Παπανδρέου. Είναι όμως και οι πανίσχυροι εκδότες που, όπως πάντοτε συμβαίνει, υποτάσσουν τη νόμιμη πολιτική διαμάχη στον αθέμιτο ανταγωνισμό τους.

Ο Γιώργος Στεφανάκης αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στο «Μνημόνιον της Συνωμοσίας». Το συνδέει άμεσα με την αποκαλυφθείσα, κατ' ομολογία του Δημήτρη Μπίτσου, στο βιβλίο του «Στο όριο των καιρών» μυστική συμφωνία Παλατιού, ΕΚ και ΕΡΕ για την ανατροπή της κυβερνήσεως Στε-

φανοπούλου. Αναφερόμενος στις συνθήκες σχηματισμού της προεξοφλεί ότι η κυβέρνηση θα είναι βραχύβια. Εδώ θα καταθέσω τη διαφωνία μου.

Κατά την άποψή μου, η πτώση της κυβερνήσεως Στεφανοπούλου όχι μόνο δεν ήταν αναγκαστικά αναμενόμενη, αλλά υπήρξε και το τελευταίο μοιραίο λάθος. Η κυβέρνηση αυτή ήταν η μόνη που μπορούσε να οδηγήσει τη χώρα σε εκλογές. Ανεξάρτητα από την απήχηση στο λαό, στη φάση εκείνη, των πολιτικών που διαφώνησαν με τον Γεώργιο Παπανδρέου, η πολιτική κατάσταση είχε ισορροπήσει, η οικονομία, βάσει στοιχείων, είχε σταθεροποιηθεί και το κρίσιμο εθνικό θέμα της Κύπρου ήταν σε φάση μυστικών διαπραγματεύσεων που, πολύ πιθανόν, να οδηγούσε σε λύση με βάση την Ένωση. Επιπλέον η διάρκεια του βίου της κυβερνήσεως πέραν του ενός έτους (Σεπτέμβριος 1965-Δεκέμβριος 1966) σε συνδυασμό με την κρισιμότητα των εξελίξεων, νομιμοποιεί τις προσδοκίες του αναγνώστη για περισσότερες αναφορές για τη σημασία και το έργο της. Πολύ περισσότερο, όταν η παρασκηνακή ανατροπή της δρομολόγησε το σχηματισμό μιας εύθραυστης υπηρεσιακής προεκλογικής κυβέρνησης και τελικά την ανάθεση της εντολής σε μια κυβέρνηση μειοψηφίας της ΕΡΕ, που, όπως φαίνεται από τα ντοκουμέντα του βιβλίου, σχηματίστηκε όχι για να γίνουν οι εκλογές, αλλά για το αντίθετο.

Απομονώνοντας την προσθήκη που αποτέλεσε και την αιτία της β' έκδοσης, αυτή συντίθεται από ένα, σε βάθος, σχολιασμό των αφηγήσεων τόσο του τότε βασιλέως όσο και πολύ περισσότερο του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη. Προχωράει όμως και σε μια γενικότερη προβληματική, διαχρονική και επικαιροποιημένη στη βάση των σταθερών αδυναμιών του πολιτικού μας συστήματος. Παρά το πλήθος των θεμάτων που τίγονται, που καθιστούν το κείμενο αποσπασματικό κάθε απάντηση, αυτονόμως, είναι ισχυρά θεμελιωμένη με νομικού τύπου κριτήρια, τα οποία, παρά την συζητήσιμη πολιτική τους αξία, διατηρούν την πειθώ της απλής λογικής. Σε κάθε περίπτωση, ο πολιτικός αυτός αναστοχασμός του συγγραφέα, μέσω της εμπειρίας των Ιουλιανών, συνιστά ένα χρήσιμο και ιδιαίτερα ενδιαφέρον εγχείρημα. Όσο δε για τις αυστηρές επισημάνσεις και τα όσα αποδίδει στα δύο αναφερόμενα πρόσωπα για τυχόν αδυναμίες, αστοχίες, λάθη κ.λπ. θα του αντέτεινα ότι αυτό είναι το κόστος του πολύτιμου, για την ιστορία, προφορικού λόγου, του οποίου το ισοζύγιο παραμένει, πάντοτε, θετικό. Άλλωστε, και του ιδίου, διακεκριμένου δικηγόρου, γοητευτικού ομιλητή, ο λόγος του δεν είναι, πάντοτε, απαλλαγμένος λεκτικών, και όχι μόνον, αστοχιών. Κλείνω με την ευχή το βιβλίο να είναι

καλοτάξιδο, χωρίς όμως να μπορώ να αποφύγω να παραφράσω μια δική του εισαγωγική επισήμανση:

«Η τελειότητα, όπως και η αλήθεια, δεν ανήκει στον παρόντα κόσμο».

Ας είμαστε, λοιπόν, εγγρήγοροι και απαιτητικοί από τους πρωταγωνιστές, σε επίπεδο αρχών, αλλά πάντοτε με κατανόηση για το όποιο αποτέλεσμα.

Νομίζω πως αυτό μας διδάσκει, μέχρι και σήμερα, και το ατέλειωτο καλοκαίρι του '65, που έχει τη δύναμη να παραμένει ατέλειωτο, και που καλά κάνουμε να το κρατάμε κι εμείς ζωντανό, γιατί έχει πολλά ακόμη να μας πει.

ΝΙΚΟΣ ΓΕΡΑΚΑΡΗΣ

Δημοσιογράφος

Κοβέζνηση Γ. Αθανασιάδη-Νόβα, 1965

Επανήλθε ... δριμύτερος, ο δικηγόρος, δημοσιολόγος και ιστορικός αναλυτής Γιώργος Στεφαννάκης, με δεύτερο, «συμπληρωματικό» βιβλίο, στην αποστασία του Ιουλίου του 1965. Στην παρουσίαση της πρώτης έκδοσης του βιβλίου *Αποστασίας Ανατομή*, στις 12 Μαΐου 2016, το είχε χαρακτηρίσει «θησαυρό», λόγω των στοιχείων που παρατίθενται στις σελίδες του. Αληθινών ντοκουμέντων, μαρτυριών αναμφισβήτητων. Με παραπομπές σε πηγές για σημαντικά γεγονότα, ήδη, όμως λησμονημένα και άλλα, εντελώς άγνωστα. Με αναφορές σε πρωταγωνιστές μεγάλης σημασίας για την χώρα μας ζητημάτων, καθώς και σε λάθη στα οποία υπέπεσαν σχεδόν όλοι. Οι συνέπειες οδυνηρές για τους πρωταγωνιστές αυτούς. Ο βασιλεύς Κωνσταντίνος απώλεσε τον θρόνο του, ο Γεώργιος Παπανδρέου την πρωθυπουργία και το κόμμα του (Ένωση Κέντρου), που είχε θριαμβεύσει τον Φεβρουάριο του 1964 με 53%, διαλύθηκε χωρίς ποτέ να επανασυσταθεί. Και το χειρότερο, ίσως, όλων, το μέγιστο πλήγμα κατά της Κύπρου (απώλεσε το 38% του εδάφους της). Πλήγμα τεράστιο και για τον ελληνισμό στο σύνολό του. Αυτή ήταν η δεύτερη μεγάλη καταστροφή του Έθνους, μετά την Μικρασιατική.

Συγγραφέας, που διαθέτει και ρητορική δεινότητα, ο Γιώργος Στεφαννάκης, βάζει εναντίον όλων! Κατά του έκπτωτου βασιλέα Κωνσταντίνου, του αείμνηστου Προέδρου της Δημοκρατίας Κωνσταντίνου Τσάτσου, κατά πατρός και υιού Παπανδρέου, αλλά και κατά Κωνσταντίνου Μητσοτάκη και Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Δεν αποφεύγει την επίθεση και κατά της Αριστεράς, χαρακτηρίζοντάς την «μειωπική». Επισημαίνει, όμως, ότι αρκετοί από τους πρωταγωνιστές των γεγονότων του Ιουλίου 1965, διέθεταν προσόντα, καθώς και ότι ορισμένοι από αυτούς τήρησαν ορθή στάση σε δεδομένες κρίσιμες για τη χώρα στιγμές. Ο γιος του Κωνσταντίνου Στεφαννάκη, υπουργού Δικαιοσύνης επί Αποστασίας, αλλά και επί Κωνσταντίνου Καραμανλή, «στέκεται» με ιδιαίτερο τρόπο στη στάση του τότε βασιλέα. Αφού χαρακτηρίζει την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ «όλως διόλου αστεία υπόθεση», αποδέχεται ότι ο Κωνστα-

ντίνος «τη χαραυγή της 21ης Απριλίου ήταν πρακτικά αβοήθητος». Και προσθέτει:

«Όλο το σύστημα είχε ευθύνη για το κατάντημα που οδήγησε στην εκτροπή – και ο βασιλέας ασφαλώς. Η ασήμαντη ιστορία του ΑΣΠΙΔΑ έδωσε πρόσχημα κατάλυσης του κοινοβουλευτισμού, που δεν θα γινόταν, αν ο Κωνσταντίνος είχε αρνηθεί την ορκωμοσία της δικτατορικής κυβέρνησης. Από την ορκωμοσία και μόνον, οι επίορκοι οικειοποιήθηκαν τον κρατικό μηχανισμό. Έκτοτε απέκτησαν εξουσία αποτελεσματικής διοίκησης. Ο βασιλέας είχε επιλογή. Να μείνει ακίνητος! Να μην αντιδράσει δυναμικά, αλλά και να μην τους αποδεχθεί. Στις 22, ή 23, ή 24 Απριλίου, οι στασιαστές θα ήταν περικυκλωμένοι από όλη την υπόλοιπη Ελλάδα. Δεν θα είχαν δυνατότητα ανεφοδιασμού των τμημάτων τους. Θα εστερούντο ακόμη και τροφίμων. Εκ της απραξίας του Κωνσταντίνου και μόνο, θα κατέρρεαν. Επίσης, στις 13 Δεκεμβρίου 1967, ο Κωνσταντίνος ήταν ακόμη κυρίαρχος των Ενόπλων Δυνάμεων. Δεν θα τολμούσαν να τον συλλάβουν. Αν συνέβαινε το αντίθετο, θα μοιραζόταν την τύχη των φίλων του. Θα δοξάζόταν ως γενναίος».

Νέα, συναρπαστικά για την ταραγμένη εκείνη εποχή, στοιχεία, που δεν είναι δυνατόν να αμφισβητηθούν, περιέχονται λοιπόν στην δεύτερη έκδοση του βιβλίου. Διαβάστε το. Αξίζει!

Οι συμπτώσεις είναι ενίοτε εντυπωσιακές. Για εμένα, η πρώτη ήταν ότι κάλυψα το ρεπορτάζ του υπουργείου Δικαιοσύνης και τις δύο ταραγμένες περιόδους, κατά τις οποίες ο αείμνηστος Κωνσταντίνος Στεφανάκης ήταν υπουργός Δικαιοσύνης. Η δεύτερη σύμπτωση προηγήθηκε. Ήταν Σεπτέμβριος του 1959. Αμφιθέατρο Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Κατάμεστο... Ημέρες των πρώτων μαθημάτων των πρωτοετών φοιτητών. Εισέρχεται, με γρήγορο βήμα, ο (πολύ νέος τότε) καθηγητής της Δημόσιας Οικονομίας, Ξενοφών Ζολώτας, διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος αργότερα, υπηρεσιακός πρωθυπουργός. Μετά το σύνθηres «καλημέρα», είπε:

«Κυρίες φοιτήτριες και κύριοι φοιτητές, δεν θα αρχίσω με το μάθημα. Θα σας πω ότι από σήμερα θα είναι μαζί σας ο διάδοχος Κωνσταντίνος. Θα παρακολουθεί το δικό μου μάθημα και το μάθημα του καθηγητή του Συνταγματικού Δικαίου, Χρήστου Σγουρίτσα. Είμαι βέβαιος ότι θα κάνετε καλή παρέα».

Και έδειξε προς το μέρος που καθόταν ο μελλοντικός βασιλιάς. Ήμουν ένας από τους συμφοιτητές του. Άσχετο. Στο Γυμνάσιο Νικαίας ήμουν (άλλη σύμπτωση) συμμαθητής του Τόλη Βοσκόπουλου. Ο Κωνσταντίνος, ωραίο παιδί, όπως σχολίαζαν οι συμφοιτήτριες, γελαστός και ευγενής, όλες τις ημέρες, που δεν ήταν όμως πολλές. Μετά από μερικούς μήνες, εγκατέλειψε τη Νομική, στην οποία δεν είχε εισαχθεί βεβαίως κατόπιν εξετάσεων. Ούτε σε άλλες προφορικές ή γραπτές είχε πάρει μέρος κατά τη διάρκεια της ολιγόμηνης φοίτησής του.

Στο δικό του βιβλίο ο τέως βασιλιάς ομολογεί με ειλικρίνεια: «Πέραν της ιππασίας, της ιστιοπλοΐας και άλλων αθλημάτων, από τις πολεμικές τέχνες μου άρσεσε πολύ το καράτε και για χρόνια προπονιόμουν 4-5 ώρες καθημερινά». Εύλογο είναι το ερώτημα πότε προλάβαινε να διαβάσει και να μορφωθεί, ώστε ως βασιλιάς αργότερα να αντιμετωπίσει τα προβλήματα, που αναποφεύκτως, θα εδημιουργούντο, όπως αποδείχθηκε με την Αποστασία, το 1965 και με το στρατιωτικό πραξικόπημα, το 1967. Εύχομαι στον Κωνσταντίνο να είναι πάντοτε υγιής. Δεν θα λησμονήσω ποτέ, πάντως, το γεγονός της ... αστραπιαίας συνάντησής του με τον Γεώργιο Παπανδρέου (είχε διαρκέσει μόνο δέκα λεπτά). Ο πρωθυπουργός υποστήριξε μετά την συνάντηση ότι είπε στον βασιλιά «αύριο θα υποβάλλω την παραίτησή μου». Σύμφωνα με την πλευρά Γεωργίου Παπανδρέου, ο διάλογος που ακολούθησε ήταν ο εξής:

Κωνσταντίνος: Άκουσα την λέξιν παραίτησις και την λαμβάνω υπόψιν μου. Μου αρκεί.

Γ. Παπανδρέου: Αντιλαμβάνομαι τον λόγον δια τον οποίον επείγεσθε.

Κωνσταντίνος: Η παραίτησις είναι δεδομένη.

Γ. Παπανδρέου: Γνωρίζω τι έχετε κατά νουν. Κάποτε θα μετανιώσετε αλλά θα είναι αργά.

Τελειώνοντας, θα σημειώσω ότι ο αείμνηστος Κωνσταντίνος Στεφανάκης, ως υπουργός Δικαιοσύνης το 1965, είχε απελευθερώσει πολιτικούς κρατουμένους, με την σιωπηρή συναίνεση του αρχηγού της ΕΡΕ, Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Επίσης, ο ίδιος εισηγήθηκε στο υπουργικό συμβούλιο (είχε προηγηθεί συνεννόηση με τον Κωνσταντίνο Καραμανλή) μετατροπή της θανατικής ποινής που είχε επιβληθεί στους πρωταίτιους της 21ης Απριλίου, Γεώργιο Παπαδόπουλο, Στυλιανό Παττακό και Νικόλαο Μακαρέζο, σε ισόβια κάθειρξη. Απόφαση και ορθή και σκόπιμη.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΥΜΠΙΑΣ

Δημοσιογράφος

Γ. Παπανδρέου και υποργοί της Ένωσης Κέντρου στα έδρανα της Βουλής

Ένα από τα πρώτα πράγματα που μού έμαθαν οι δάσκαλοί μου στην δημοσιογραφία, με προεξάρχοντες τον Γιώργη Ανδρουλιδάκη και τον Παναγιώτη Πατρίκιο, είναι πως «η είδηση είναι ιερή και το σχόλιο ελεύθερο». Μετέχοντας λοιπόν στην παρουσίαση της συμπληρωμένης δεύτερης έκδοσης του βιβλίου του κ. Στεφανάκης, μιλώντας κατ' αρχάς για το έργο, δεν θα μπορούσα να μην προσυπογράψω αυτά που γράφει μεταξύ άλλων στον πρόλογό του ο ακαδημαϊκός Κωνσταντίνος Σβολόπουλος:

«Πρόκειται για ερμηνεία των συμβάντων από έναν έμπειρο σύγχρονο, ο οποίος εισφέρει προσωπικές απόψεις, ενίοτε ριζοσπαστικές στην απόλυτη - τουλάχιστον - διατύπωσή τους. Και σ' αυτήν τη βάση, σε ορισμένα σημεία, δεν διστάζει να εκφέρει και πολιτικά αξιώματα γενικότερης ισχύος».

Παρουσιάζει γεγονότα ο κ. Στεφανάκης: ειδήσεις που δεν επιδέχονται αμφισβήτησης. Γι' αυτό και ξεκίνησα με το αξίωμα «η είδηση είναι ιερή». Ταυτόχρονα, ο συγγραφέας διατυπώνει προσωπικές απόψεις, ενίοτε ριζοσπαστικές, όπως επισημαίνει και ο κ. Σβολόπουλος. Αλλά είπαμε: «το σχόλιο είναι ελεύθερο».

Θα εστιάσω λοιπόν στο ειδησεογραφικό κομμάτι του βιβλίου, επιχειρώντας να φωτίσω με την προσωπική μου εμπειρία κάποιες αδιευκρίνιστες πτυχές της ιστορίας του «Μνημονίου της Συνωμοσίας», που δημοσίευσε την Πρωτοχρονιά του 1967 η εφημερίδα *Ελευθερία*, στην οποία εργαζόμουν τότε. Πέρασαν 52 χρόνια κι ακόμη – παρ' ότι πολλά έχουν γραφτεί και ακουστεί – δεν έχει αποσαφηνιστεί πώς έφθασαν στη δημοσιότητα οι διάλογοι που περιλαμβάνονται στο «Μνημόνιο».

Η πρώτη εκδοχή ήταν αυτή που δημοσίευσε η εφημερίδα την ημέρα της αποκάλυψης, γράφοντας στο πρώτο θέμα της:

«Πλήρες φως ρίπτεται εις την συνωμοσίαν, που ωδήγησεν εις τας προσφάτους πολιτικές εξελίξεις. Κείμενον συγκλονιστικόν δια τας αποκαλύψεις, αλλά και δια τον κυνισμόν του περιήλθε εις χείρας της *Ελευθερίας*, η οποία το δίδει σήμερον εις την δημοσιότητα. Προέρχεται από το προσωπικόν αρχείον του Αρχηγού της ΕΡΕ κ. Π. Κανελλοπούλου. Και αποτελεί «μνημόνιον» μυστικής συζήτησεως μεταξύ του Αρχηγού της ΕΡΕ, του Αρχηγού του Πολιτικού Γραφείου του βασιλέως κ. Μπίτσιου και πολυπράχμονος κυρίας, η οποία, καθ' όλας τας ενδείξεις, είναι η εκδότις των εφημερίδων *Καθημερινή* – *Μεσημβρινή* κ. Ελένη Βλάχου».

Και σε διπλανή στήλη παραθέτει τους επίμαχους διαλόγους με πρόλογο:

«Το κείμενον του μνημονίου Κανελλοπούλου φέρει τον τίτλον «Στενογραφικά σημειώσεις εκ της τελευταίας συζήτησεως επί του εγχειρήματος» και έχει ως εξής».

Για να ακολουθήσει το ρεπορτάζ.

Με βάση το δημοσίευμα της *Ελευθερίας* στις 1/1/1967, οι εμπλεκόμενοι στη «συνωμοσία» κράτησαν και στενογραφημένα πρακτικά. Ως «αρχηγός» φέρεται ο Κανελλόπουλος, ως «η γυναίκα» η Ελένη Βλάχου, ως «Μπ», ο αρχηγός του Πολιτικού Γραφείου του βασιλιά. Στη βάση αυτής της συμφωνίας, η ΕΡΕ ανατρέπει την κυβέρνηση Στεφανόπουλου, που στηρίζονταν στις ψήφους της και διορίζεται υπηρεσιακή κυβέρνηση με πρωθυπουργό το διοικητή της Εθνικής Τράπεζας Ιωάννη Παρασκευόπουλο.

Όπως ήταν αναμενόμενο υποβλήθηκαν μηνύσεις κατά των υπευθύνων της εφημερίδας, του Π. Κόκκα και του Γ. Ανδρουλιδάκη. Ο Π. Κανελλόπουλος με τη μήνυσή του για «συκοφαντικήν δυσφήμησιν και πλαστογραφίαν» κατήγγειλε «ως πρωτοφανούς θρασύτητος κατασκευάσμα το δημοσιευθέν κείμενον, το οποίον είναι, ως ετόνισεν, εξ ολοκλήρου πλαστόν». Ο Γεώργιος Παπανδρέου – ο οποίος εμφανιζόταν ότι συναινεί στα όσα συμφώνησαν οι τρεις του «Μνημονίου» – αποκάλεσε το δημοσίευμα «θεατρικόν έργον που εγράφη εκ των υστέρων». Το «εκ των υστέρων» βασίστηκε προφανώς στο ότι η εφαρμογή του σεναρίου των τριών είχε ήδη ολοκληρωθεί, όταν έγινε η αποκάλυψη, στις 1/1/1967. Η κυβέρνηση Στεφανόπουλου είχε πέσει σύμφωνα με το σενάριο και στις 22 Δεκεμβρίου 1966 είχε αναλάβει η κυβέρνηση Παρασκευόπουλου.

Άλλωστε και η *Καθημερινή* – όχι πια της Ελένης Βλάχου – στις 3/1/2016, 49 χρόνια μετά, στη στήλη «Ο Φιλίστωρ» έγραφε:

«Το κείμενο του «Μνημονίου» μάλλον δεν ήταν γνήσιο, αλλά ανταπεκρίνετο εις τα πράγματα. Αργότερον απεκαλύφθη ότι υπήρξε συμφωνία για την ανατροπή των «Αποστατών» μεταξύ Βασιλέως Κωνσταντίνου, Γ. Παπανδρέου και Κανελλόπουλου, η οποία υπεγράφη από τους δύο τελευταίους και τον Μπίτσιο με ημερομηνία 18 Δεκεμβρίου 1966. Ενώ όμως κατά τη δημοσίευση η *Ελευθερία* μιλούσε για «στενογραφικές σημειώσεις», όπως καταγράφεται στα πρακτικά της δίκης Κόκκα και Ανδρουλιδάκη για το «Μνημόνιο» – δίκης που άρχισε στις 17 Απριλίου 1967 και δεν τέλειωσε ποτέ λόγω της Δικτατορίας – «ο κ. Κόκκας λέγει στον κ. Κανελλόπουλο:

Πρόσωπο προσκείμενον προς υμάς μου έφερε το δακτυλογραφημένο κείμενο.

ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ: Ποιος;

ΚΟΚΚΑΣ: Δεν θα το κατονομάσω για λόγους δημοσιογραφικής δεοντολογίας».

Χρειάστηκε να περάσουν 41 χρόνια από τότε και στις 9 Μαΐου του 2008 ο Κ. Μητσοτάκης σε συνέδριο με θέμα «Από τον Ανένδοτο στη Δικτατορία» υποστήριξε ότι ο ίδιος είχε δώσει στον Π. Κόκκα το πρωτότυπο κείμενο του «Μνημονίου», που του είχε παραδώσει δημοσιογράφος, το όνομα του οποίου δεν θέλησε να αποκαλύψει. Το εντυπωσιακό για το πώς γράφεται η Ιστορία, είναι ότι ο Μητσοτάκης τότε είχε καταθέσει... μήνυση κατά των εφημερίδων που τον είχαν αναφέρει ως υπεύθυνο της διαρροής.

Μια διαφορετική εκδοχή – ή μάλλον συμπληρωματική – είναι η παραδοχή του Κ. Μητσοτάκη στο βιβλίο του συναδέλφου Αλέξη Παπαχελά *Ο Μητσοτάκης με δικά του λόγια*:

«Όταν βγήκε το «Μνημόνιο» του Πάνου του Κόκκα, εγώ το 'δωσα ως κείμενο. Μου το 'δωσε ο μακαρίτης ο Νίκος ο Αγγελής, τώρα που πέθανε μπορώ να το πω, ίσαμε τώρα δεν το 'λεγα. Δεν ξέρω από πού το πήρε. Αρνήθηκε μέχρι τέλους να μου πει. Πέθανε και δεν πρόλαβε, δεν μου 'πε ποτέ από πού το πήρε».

Ο Αλέξης Παπαχελάς στη σελίδα 15 του βιβλίου αναρωτιέται: «Μου έκρυψε πράγματα ο Μητσοτάκης; Δεν έχω καμιά αμφιβολία πως ναι»· ωστόσο και η δική μου άποψη είναι πως δεν του είπε όλη την αλήθεια.

Η τελευταία εκδοχή, παραδοχή μάλλον, του Κ. Μητσοτάκη βρίσκεται

πάντως πιο κοντά στην πραγματικότητα, όπως την έζησα εγώ. Ήταν πρωί της Τετάρτης 28 Δεκεμβρίου 1966 – συμπαματικά η ημέρα των γενεθλίων μου – όταν μου τηλεφώνησε στο σπίτι ο αρχισυντάκτης μου Γ. Ανδρουλιδάκης και μου ζήτησε να πάω στο γραφείο του όσο το δυνατόν πιο γρήγορα. Όταν έφθασα, μου έδειξε ένα μαγνητόφωνο και δίνοντάς μου μια μαγνητοταινία – οι κασέτες ήταν άγνωστο είδος τότε – μου είπε ότι με απαλλάσσει από οτιδήποτε είχα για εκείνη την ημέρα, προκειμένου να απομαγνητοφωνήσω και να καταγράψω σε χαρτί το περιεχόμενο της ταινίας.

Συμπληρωματικά, μου είπε πως πρόκειται για συνομιλία τριών ατόμων, δύο ανδρών και μιας γυναίκας, προσθέτοντας ότι έπρεπε να τους καταγράψω ως «Γυναίκα», «Ανδρας Α΄» και «Ανδρας Β΄». Και όταν τον ρώτησα πώς θα ξεχώριζα τους δύο άνδρες, μου απάντησε: «Είναι πιο απλό από όσο νομίζεις. Ο ένας μιλάει με το γο αντί για ρο». Εκ των υστέρων κατάλαβα ότι επρόκειτο για τον Π. Κανελλόπουλο.

Κλείστηκα στο γραφείο του και αργά το απόγευμα του παρέδωσα την απομαγνητοφώνηση, γύρω στα 30 χειρόγραφα μου, τα οποία δόθηκαν για δακτυλογράφηση στην Άννα, την γραμματέα του ιδιοκτήτη και διευθυντή της εφημερίδας Πάνου Κόκκα. Εκεί τελείωσε η δική μου συμμετοχή.

Όποιοι ή όποιοι επιμελήθηκαν το κείμενο αντικατέστησαν τα «Γυναίκα», «Ανδρας Α΄» και «Ανδρας Β΄», που είχα γράψει, σε «ΓΥΝ(ΑΙΚΑ)», «ΑΡΧ(ΗΓΟΣ)» και «ΜΠ(ΙΤΣΙΟΣ)». Τα άλλα ονόματα που κωδικοποιήθηκαν ακούγονταν κανονικά. Δεν θυμάμαι μόνο, αν ο Πιπινέλης αναφερόταν ως «Καρχελάριος».

Όταν πάντως παραμονές της δίκης ρώτησα τον Ανδρουλιδάκη «γιατί δεν εμφανίζουμε τη μπομπίνα να τους αποστομώσουμε;», μου απάντησε: «Δεν είναι τόσο απλό... Ωστόσο, μην ξεχνάς τις «χρυσές εφεδρείες» του Πάνου [ενν. Κόκκα]» εννοώντας στοιχεία που παρουσίασε ο Κόκκας σε δίκη με τον άλλοτε αρχηγό ΓΕΣ στρατηγό Βασίλειο Καρδαμάκη, τον «όσο δεξιότερα τόσο καλύτερα». Με τα στοιχεία αυτά, που αποκληθήκαν «χρυσές εφεδρείες», ο Κόκκας αθωώθηκε. Για την ιστορία, η Χούντα έκανε τον Καρδαμάκη διοικητή της ΔΕΗ...

Και κάτι για το Νίκο Αγγελή, ο οποίος έφυγε από τη ζωή στα 73 του, το Σεπτέμβριο του 2002, πολύ πριν τον «δώσει» ο Κ. Μητσοτάκης. Τις ημέρες της δημοσίευσης του «Μνημονίου» στα γραφεία της εφημερίδας ήταν κοινό μυστικό μεταξύ των επιτελικών στελεχών πως κομιστής του υλικού – που κάποιος ήξεραν ότι ήταν ηχητικό –, ήταν ο Νίκος Αγγελής ή κατά κόσμον Νίκος Αγγελάκης. Συζητώντας μάλιστα σε κλειστό κύκλο συναδέλφων ο

Παναγιώτης Πατρίκιος είχε πει: «Φαίνεται πως οι παλμοί της Κρήτης πιά-
νουν και άλλα πράγματα». Και αυτό γιατί ο Αγγελάκης έγραφε κάθε Κυρια-
κή στην *Ελευθερία* μια λογογραφικού περιεχομένου στήλη με τίτλο: «Οι
παλμοί της Κρήτης». Επειδή όμως τότε δούλευε στον ΟΤΕ, χρησιμοποιούσε
το ψευδώνυμο Νίκος Αγγελής.

Μια ακόμη επισημάνση για την *Ελευθερία*, την εφημερίδα από την
οποία ουσιαστικά ξεκίνησα ως επαγγελματίας δημοσιογράφος. Τη χαρακτη-
ρίζει ο συγγραφέας ως σημαιοφόρο του Ανεδότου Αγώνος μαζί με τον
«συνδεδεμένο κύκλο κεντρών της αριστερής πτέρυγας» με επικεφαλής τον
Κ. Μητσοτάκη. Ο τελευταίος, καταθέτοντας ως μάρτυρας στη δίκη για το
«Μνημόνιο», με αφορμή την «αποκάλυψη» ότι «δια την εκλογική των νίκη
ο αρχηγός της ΕΡΕ και η εκδότις εφημερίδων της, δεν ορρωδούν προ των
μεγάλων μέσων χρησιμοποίησεως και του Στρατού», είπει:

«Η αλήθεια είναι ότι (στις Ένοπλες Δυνάμεις) και επί ειδικής κυβερνή-
σεως (Στεφανόπουλου) πάντοτε εγένετο αυτό που ήθελε η Δεξιά. Εγένετο
ακόμη και επί κυβερνήσεως Γεωργίου Παπανδρέου».

Ήδη όμως, όπως επισημαίνει ο Γ. Στεφανάκης στη σελ. 228 του βιβλίου του,
ο Μητσοτάκης «εξοστραχίζόταν από το χώρο της πολιτικής του καταγωγής.
Έπαιρνε νέο πολιτικό στίγμα». Και μερικά χρόνια αργότερα κομπορρημονού-
σε (σελ. 202):

«Από τότε που έγινα αρχηγός της Δεξιάς ήμουν ίσως ο μόνος αληθινός
αρχηγός της. Ο Καραμανλής ποτέ δεν υπήρξε αληθινός αρχηγός της
Δεξιάς».

Κλείνοντας, δυο λόγια ακόμη για το βιβλίο. Αναμφίβολα αποτελεί πολύτιμη
πηγή για τον ιστορικό του μέλλοντος, αλλά και του παρόντος. Λένε πως η
Ιστορία γράφεται ύστερα από 50 χρόνια. Και από την Αποστασία, το «Μνη-
μόνιο» και τη Δικτατορία έχουν περάσει πάνω από 50. Και ήδη οι ιστορικοί
γράφουν.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ:

Ο Δ. Κουμπιάς μιλά ως αυτόπτης. Εκθέτει ότι ο Ανδρουιδάκης του τηλεφώνησε και ότι εν
συνεχεία απομαγνητοφώνησε το φωνητικό υλικό σε κείμενο. Άλλος αυτόπτης πρωταγωνι-

στής της περιόδου, ο Κώστας Κ. Μητσοτάκης, εκθέτει: «Το κείμενο μου το έδωσε ο Νίκος Αγγελής». Η απόκλιση δεν είναι σημαντική. Κρίσιμο είναι πως το «μνημόνιο» υπήρχε. Και επ' αυτού συμφωνούν όλοι.

Η απόκλιση επισημαίνεται μόνο για ναδειχθεί η δυσχέρεια του έργου του ιστορικού ερευνητή.

Γ. Κ. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ

ΓΙΩΡΓΟΣ Α. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΗΣ

Δημοσιογράφος

Ο Πέτρος Γαρναλιδάς στο προαύλιο της Βουλής

Πριν αναφερθώ στο βιβλίο του συγγραφέα αισθάνομαι την ανάγκη να τιμήσω τον πατέρα του, τον Κώστα Στεφανάκη, τον οποίο είχα την τιμή να γνωρίσω και να συζητήσω μαζί του ιστορικά θέματα. Αρκούν μόνο δυο λόγια: Ο Κωστής Στεφανάκης ήταν λεπτός. Λεπτός στον νουν, λεπτός στην ψυχή, λεπτός στην ιδιοσυγκρασία. Ήταν άνθρωπος που ήξερε να μη μιλάει πολύ, αλλά ήξερε να βλέπει. Ο Γιώργος Στεφανάκης μιλάει, γράφει, διότι έχει πάντα να προσφέρει στο ακροατήριο και στο αναγνωστικό κοινό σοφία, πείρα, επιστημονική και πολιτική σκέψη. Κι ο λόγος και το γραπτό του ξεχωρίζουν, διότι αποπνέουν τη γνώση και τον «φανατισμό της μετριοπάθειας».

Ο Μπρεχτ έγραφε σ' έναν στίχο του: «Πάντα, ο νικητής του νικημένου γράφει την ιστορία. Το πρόσωπο του χτυπημένου παραλλάζει εκείνος που τον χτύπησε. Από τον κόσμο φεύγει ο αδύναμος και πίσω μένει το ψέμα...». Αυτό ακριβώς συνέβη με τους «χτυπημένους» και «αδύναμους» των «Ιουλιανών» του 1965. Κι έμεινε πίσω το ψέμα. Κι εδώ νομίζω ότι βρίσκεται η μεγάλη αξία της ιστορικής μελέτης του Γιώργου Στεφανάκη. Το βιβλίο του με ψυχραιμία και αντικειμενικότητα, αποκαθιστά την αλήθεια για όσα συνέβησαν στην πιο ταραγμένη περίοδο της μεταπολεμικής Ιστορίας. Σύρει την αυλαία της δραματικής εκείνης εποχής για να εξιστορήσει την αλήθεια. Παρουσιάζει όσα ο κόσμος δεν εγνώριζε – και δεν θέλησε ποτέ να ακούσει – τυφλωμένος από φανατισμό και εμπάθεια. Τα χρόνια περνούν. Οι νέοι σήμερα, αλλά και πολλοί μεγαλύτεροι σε ηλικία, δε γνωρίζουν και δεν ενδιαφέρονται να μάθουν τι ακριβώς συνέβη το 1965. Επειδή όμως πάντα θα υπάρχουν άνθρωποι με το πάθος για την Ιστορία, ο Γ. Στεφανάκης τους προσφέρει την πηγή απ' όπου θα προβληματιστούν και θα μελετήσουν πιο σοβαρά τα πολιτικά γεγονότα, που σημάδεψαν την πορεία αυτού του τόπου. Εκείνοι που ήθελαν να καλύψουν τις προσωπικές τους ευθύνες για τον «καυτό Ιούλη», φρόντισα, ώστε το απληροφόρητο κοινό να εξοικειωθεί με την κατευθυνόμενη κονσερβοποιημένη συνθηματολογία περί «αποστατών» και δεν

συμμαζεύεται, που ακόμα αντηχεί στ' αυτιά μας σαν ήχος περαστικής λα-τέρνας.

Όποτε γίνεται συζήτηση γύρω από την πολιτική κρίση του Ιουλίου 1965, τρία ερωτήματα ανακύπτουν: α) Μπορούσε να αποφευχθεί εκείνη η κρίση που προήλθε από τη σύγκρουση των Ανακτόρων με την οικογένεια Παπανδρέου; β) Ο όρος «Αποστασία», που επικράτησε, ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα; γ) Αυτή η λεγόμενη «Αποστασία» οδήγησε στη δικτατορία ή, μήπως, η επέμβαση του στρατού προκλήθηκε από άλλη αιτία;

Οι πάντες πλέον σήμερα γνωρίζουν ότι αφετηρία της όλης αναταραχής ήταν η υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ και η ανάμειξη σ' αυτήν του Ανδρέα Παπανδρέου. Τα λάθη ξεκινούν από τη στιγμή που ο πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου αγωνίζεται να καλύψει τις ευθύνες του γιού του και παίρνουν ακόμη χειρότερη μορφή από την ολέθρια επιρροή που ασκούσε με εκβιαστικό τρόπο ο Ανδρέας προς τον πατέρα του. Και, κυρίως, η καταστροφική «στρατηγική», που επέβαλε ο Ανδρέας, προκειμένου το προσωπικό του νομικό πρόβλημα να μετατραπεί σε πολιτική κρίση, ανακίνηση καθεστωτικού και σε μετωπική σύγκρουση με το Στέμμα. Πίσω όμως από το Στέμμα συντάσσονταν δύο ομάδες: Οι ανώτεροι αξιωματικοί και οι κατώτεροι, που ήσαν πιο δυναμικοί από τους στρατηγούς. Και μην ωραιοποιούμε τα πράγματα, όπως το συνηθίζουμε, λέγοντας ότι «μια μικρή μερίδα» αξιωματικών προχώρησε σε εκτροπή. Δεν επρόκειτο για «μικρή ομάδα», αλλά για «μεγίστη». Διότι ανώτεροι και κατώτεροι ήταν σύμφωνοι με την παρέμβαση στην πολιτική ζωή. Απλώς είχαν μεταξύ τους διαφορετικό σκεπτικό και πρόγραμμα. Τόσο το Στέμμα όσο και οι βουλευτές της Ένωσης Κέντρου, και εννοούμε την ομάδα των Παπανδρεϊκών, αγνοούσαν (κάποιοι παρασιωπούσαν) το γεγονός ότι τον μηχανισμό του στρατού δεν τον ήλεγχε κανείς τους. Νόμιζαν ότι τα πάντα μπορούσε να ελέγξει ο Βασιλεύς. Ολέθρια πλάνη. Όμως, ο Γ. Παπανδρέου γνώριζε ίσως καλύτερα από πολλούς άλλους τη δύναμη του στρατού, διότι υπάρχει μια προϊστορία, που πλείστοι θέλουν να την ρίχνουν στη λήθη. Ο πανίσχυρος ΙΔΕΑ, που είχε ιδρυθεί στα χρόνια του πολέμου στη Μέση Ανατολή, εξακολουθούσε πάντα να υφίσταται. Και στα δραματικά χρόνια της περιόδου 1946-1949 με την ένοπλη κομμουνιστική ανταρσία ξαναβγήκε στο προσκήνιο.

Αποτελεί μύθο αυτό που συνηθίζουν να λένε ότι ο ΙΔΕΑ ήταν μυστική οργάνωση. Δεν ήταν καθόλου μυστική. Ήταν ολοφάνερη και είχε έλθει τότε σε επαφή με όλους τους πολιτικούς αρχηγούς, προκειμένου να εξετάσουν από κοινού την πιο αποτελεσματική αντιμετώπιση του κομμουνιστικού κινδύνου.

Και όλοι οι τότε πολιτικοί ηγέτες του Κέντρου και της Δεξιάς εξήραν με τα πιο θερμά λόγια την εθνική προσφορά της στρατιωτικής αυτής οργάνωσης. Αλλά ο εκλεκτός του ΙΔΕΑ ήταν ο Γεώργιος Παπανδρέου, τον οποίον προ-όριζαν οι αξιωματικοί για πολιτικό ηγέτη τους. Η πρότασή τους είχε γίνει ανοικτά. Και μόνον όταν ανέλαβε την αρχιστρατηγία ο Αλέξανδρος Παπά-γος, άφησαν στην άκρη αυτή την πρόταση, αλλά δεν έπαψαν να τρέφουν μεγάλη εκτίμηση προς τον Γ. Παπανδρέου. Κι όταν το 1951 έγινε το Κίνημα των Στρατηγών Χρηστέα, Κουρούκλη κ.ά., το οποίο κατέστειλε αστραπιαία ο Παπάγος, ο Γ. Παπανδρέου ως αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Σ. Βενιζέλου, ήταν ο πρώτος που επέμεινε να δοθεί αμνηστία, προκειμένου να διαφυλαχθεί το κύρος του στρατεύματος. Επομένως, ο Γ. Παπανδρέου γνώριζε άριστα το 1965 τη δύναμη που είχε ο στρατός. Γι' αυτό και, όταν σχημάτισε την πρώτη κυβέρνησή του, το 1963, προκειμένου να καθησυχάσει και τ' Ανάκτορα και τις Ένοπλες Δυνάμεις, ανέθεσε το μεν υπουργείο Αμύνης στον στρατηγό Παπα-νικολόπουλο, το δε υπουργείο Δημόσιας Τάξης στον στρατηγό Γ. Παναγιω-τόπουλο.

Το ξεκίνημα της θύελλας του 1965 εστιάζεται στην αποκάλυψη του ΑΣΠΙΔΑ και στην ανάμιξη του Ανδρέα Παπανδρέου. Τότε, θυμάμαι, ο κε-ντρώς Τύπος επέμενε ότι ο ΑΣΠΙΔΑ αποτελούσε (μύθευμα) και ήταν «σκευ-ωρία». Ένας ψευδής ισχυρισμός, που δεν μπορούσε να αλλάξει τα γεγονότα. Δεν έχει σημασία, αν ήταν σοβαρή ή αστεία υπόθεση ο ΑΣΠΙΔΑ. Από τη στιγμή που ήλθε στο φως και μέσα στο κλίμα εκείνης της εποχής μετετράπη σε νάρκη για την κυβέρνηση της Ε.Κ. Και για να προφυλάξει τον εαυτό του ο Ανδρέας τι έκανε; Μεθόδευσε μια τυχοδιωκτική επαναστατική μετωπική σύγκρουση με το Στέμμα. Οι «γιάφκες» που χρησιμοποιούσε η ηγεσία του ΑΣΠΙΔΑ για να συναντάται κρυφά με τους έμπιστους του Ανδρέα, Στρατή και Λιβάνη, ήταν το ξενοδοχείο «Άρης» της οδού Πειραιώς και μια γκαρσονιέρα της οδού Μάγερ στην πλατεία Βάθης. Ο Α. Παπανδρέου ανέλυσε το «σκε-πτικό» του για τη δημιουργία κρίσης ως εξής στον αρχηγό του ΑΣΠΙΔΑ, λοχαγό τότε Άρη Μπουλούκο:

«Θα προκαλέσουμε λαϊκές εκδηλώσεις. Ο Βασιλιάς θα αναγκαστεί να αυθαιρετήσει, να παραβεί το Σύνταγμα. Ήδη βρίσκεται στα πρόθυρα της αντισυνταγματικότητας, οπωσδήποτε θα αυθαιρετήσει, η κυβέρνηση θα παραιτηθεί. Και ο λαός θα ξεσηκωθεί εναντίον του Βασιλιά και των κύκλων της ανωμαλίας. Συγχρόνως θα μας δοθεί ευκαιρία για «ανακά-θαρση» της παράταξης...».

Σε εύλογη παρατήρηση του Άρη Μπουλούκου ότι αυτά μπορεί να φέρουν δικτατορία, ο Ανδρέας τον διαβεβαίωσε – χωρίς να τον πείσει – ότι:

«Δικτατορία στην Ελλάδα δε στέκεται σήμερα. Δεν τη σηκώνει το διεθνές κλίμα. Δεν το επιτρέπουν τα σύγχρονα ρεύματα στην Ευρώπη...».

Έσπρωχνε λοιπόν ο Ανδρέας σε μετωπική σύγκρουση ενώ είχε σχέδιο ν' απαλλαγεί από τους πολιτικούς ηγέτες που είχαν ιδρύσει την Ε.Κ., και οι οποίοι δε θα δέχονταν να γίνουν οργανέτα του. Μια λεπτομέρεια που είχε τη σημασία της. Προτού οι αξιωματικοί του ΑΣΠΙΔΑ πλησιάσουν τον Ανδρέα, είχαν έλθει σ' επαφή με τον Κ. Μητσοτάκη. Εκείνος τους απέπεμψε και τους επέστρεψε την προσοχή στο τι θα μπορούσε να προκαλέσει η οργάνωσή τους, αν την ανακάλυπταν. Ο Μητσοτάκης είχε στοιχεία ατράνταχτα στα χέρια του για τη διασύνδεση του ΑΣΠΙΔΑ με τον Ανδρέα. Δεν τα έφερε όμως ποτέ στο φως, όταν αποκαλύφθηκε η ύπαρξη της οργάνωσης και ο Ανδρέας μπήκε στο στόχαστρο. Έδειξε μια μεγαλοψυχία έναντι του εσωκομματικού του αντιπάλου και ας τον καθύβριζε εκείνος ως «αποστάτη» και «προδότη». Μόνο μετά τη Μεταπολίτευση ο Μητσοτάκης αναφέρθηκε στον ΑΣΠΙΔΑ. Μόνο στον Γ. Παπανδρέου μίλησε εμπιστευτικά. Τι έγινε μετά; Ο γέρος Παπανδρέου πιεζόμενος φορτικά από τον γιο του ακολούθησε μια πολιτική «ανένδοτη», χωρίς να έχει λύση ρεαλιστική στο μυαλό του. Ρίζα του κακού ήταν ότι η Ε.Κ. δεν κατόρθωσε να γίνει δημοκρατικό κόμμα και να αποκτήσει συλλογική ηγεσία, εφόσον είχε ιδρυθεί από πολλούς αρχηγούς μικρών σχηματισμών. Έτσι εδόθη σ' έναν άνθρωπο με μέγα πράγματι τάλαντον, αλλά έξαλλο εγωισμό, μια απίθανη δύναμη και η δυνατότητα να μεταβάλει το όνομά του σε σύνθημα.

Η Ε.Κ. είναι αλήθεια δεν είχε οργανωθεί δημοκρατικά. Κι έδωσε στην όλη κρίση μια εικόνα διαφορετική από την πραγματικότητα. μια εικόνα που χάρη στη λαϊκιστική απλούστευσή της (θυμίζουμε τα συνθήματα: «Ό,τι πει ο αρχηγός», «Ποιος κυβερνά: ο Βασιλιάς ή ο λαός;») αφομοιώθηκε εύκολα από ένα μέρος των λαϊκών μαζών, που έκλεισαν για καιρό αυτιά και μάτια σε οποιαδήποτε εξήγηση. Στου κουφού την πόρτα. Συνταγματολόγοι του γραφείου ή του ποδαριού στις στήλες των εφημερίδων ή στα καφεενία ανέλαβαν να αφαιρέσουν από το θέμα κάθε πολιτική χροιά. Και συνέτειναν στην απλούστευση του «ποιος κυβερνά». Έτσι κάτω από την πολιτική μπαγκέτα του αρχηγού η Ε.Κ. στην εξουσία, «μοναρχήθηκε» κατά τύπους και «αναρχήθηκε» στην ουσία. Το υπεύθυνο συμβούλιο των ηγετικών στελεχών αντικατέστησαν

οι ανεύθυνοι σύμβουλοι. Ουδέν άρθρο του καταστατικού ετηρήθη ποτέ και η κρίση επήλθε από την ανυποχώρητη αξίωση του Γ. Παπανδρέου να κρατήσει ο ίδιος και το υπουργείο Αμύνης, προκειμένου να καλύψει τις ευθύνες του Ανδρέα, ενώ είχαν αρχίσει ανακρίσεις από την στρατιωτική Δικαιοσύνη για τον ΑΣΠΙΔΑ. Απεμάκρυνε τον Π. Γαρουφαλιά γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο.

Αλλά ήταν λογικό να διαξάγονται οι ανακρίσεις υπό την εποπτεία του πατρός του κατηγορουμένου; Ο Κωνσταντίνος όμως του έδωσε την ευχέρεια να αναλάβει το υπουργείο Αμύνης οποιοσδήποτε συνεργάτης της εμπιστοσύνης του «Γέρου». Πολλοί νομίζουν ακόμα ότι ο Βασιλιάς «έδιωξε» τον Παπανδρέου. Δεν είναι αλήθεια. Άλλοι λένε ότι «τον εξηνάγκασε σε παραίτηση». Ούτε αυτό συνέβη. Απλά ο Παπανδρέου εξωθούμενος από τον τυχοδιωκτισμό του γιού του, ήταν αποφασισμένος να παραιτηθεί, προκειμένου να περάσει η παράλογη αξίωση του για το υπουργείο Αμύνης, διαφορετικά ζητούσε άμεσες εκλογές, που θα είχαν όμως χαρακτήρα καθεστωτικού. Και μετά απορούν, γιατί ο στρατός βρισκόταν σε αναταραχή. Οι τέσσερις εκδότες των κεντρώων εφημερίδων, Κόκκας, Λαμπράκης, Βελλίδης και Παπαγεωργίου, ήταν σύμφωνοι σε γέφυρα συνεννόησης με κυβέρνηση Στεφανόπουλου, ώστε να φθάναμε σε εκλογές, χωρίς ένταση. Όταν όμως ο φανατισμένος όχλος έκαιγε στην πλατεία Κλαυθμώνος τα φύλλα των εφημερίδων, Λαμπράκης, Βελλίδης και Παπαγεωργίου έκαναν πίσω.

Μάταια, σ' αυτήν εδώ την αίθουσα, τα ηγετικά στελέχη προσπάθησαν να πείσουν τον «Γέρο» να δώσει ο ίδιος λύση. Δραματική ήταν η έκκληση που απηύθυνε ο Ηλίας Τσιριμώκος στον αρχηγό της Ε.Κ. Με την μακρά αγωνιστική του πείρα, ο Τσιριμώκος ανέλυσε το πρόβλημα επισημαίνοντας:

«Αν το αίτημα των άμεσων εκλογών πρόκειται να συνοδευτεί από πολιτική δράση που τείνει εις το να επιβάλει την αποδοχήν του αιτήματος, τότε η επιμονή στο αίτημα, η αδιάλλακτη φραστική επιμονή, θα είναι μια πολιτική απάτη και προπέτασμα για να καλύψει την παράδοση της εξουσίας στη Δεξιά. Αν το αίτημα των άμεσων εκλογών πρόκειται να συνοδευτεί από πολιτική δράση με τον σκοπό να εξαναγκάσει την αποδοχή του αιτήματος, η δράση αυτή μοιραίως θα είναι ή θα εξελιχθεί σε επαναστατική. Διότι η παράνομη λαϊκή δράση ή σβήνει σύντομα ή εξελίσσεται αναγκαστικά σε επαναστατική. Μέση λύση δεν χωρεί. Τουλάχιστον μέχρι σήμερα η Ιστορία και οι αγώνες των λαών και πιο συγκεκριμένα η ελληνική Ιστορία δεν έχουν γνωρίσει μέση λύση. Η παράνομη λαϊκή δράση ή εκφυλίζεται και χάνεται άδοξα μέσα στην αποτυχία η

εξελίσσεται αναγκαστικά σε επαναστατική, οπότε η αιματοχυσία είναι αναπόφευκτη. Συνεπώς, το καθήκον της δημοκρατικής παράταξης, του κόμματος και της ηγεσίας του είναι ν' αποφύγει τη σύγκρουση. Να συμβιβαστεί. Διότι υπάρχουν περιπτώσεις, που ο τακτικός συμβιβασμός, όταν είναι αναγκαίος εξ αιτίας του συσχετισμού των δυνάμεων, δεν είναι ήττα, αλλά νίκη...».

Η τόσο ρεαλιστική αυτή εκτίμηση του Τσιριμώκου έδινε ανάγλυφα όλη την ουσία του προβλήματος και τη λύση που θα μπορούσε να δοθεί, ώστε να μην φθάσουμε σε ανατροπή της δημοκρατίας. Δεν τον άκουσαν.

Κι όμως, η συνεννόηση, η συνδιαλλαγή σε κρίσιμες περιόδους είναι απαραίτητες προκειμένου να μη μπει η χώρα σε περιπέτειες με οδυνηρές συνέπειες. Η συνδιαλλαγή και όχι οι κραυγές του φανατισμένου όχλου με το ολοκληρωτικό σύνθημα: «ό,τι πει ο αρχηγός»! Ο Ηλίας Τσιριμώκος από τα πρώτα χρόνια μετά την Απελευθέρωση είχε τονίσει αυτήν την προϋπόθεση για να ζήσει η δημοκρατία. Έλεγε στις 2/2/1945:

«Η συνδιαλλαγή είναι η υπ' αριθμόν 1 ζωτική ανάγκη του Έθνους. Αν αυτό δε γίνει, βαθύτατη πίστη όλων όσοι καθοδηγούν την κοινή γνώμη και ολόκληρου του ελληνικού λαού, κάθε προσπάθεια για την ανόρθωση της χώρας, είναι καταδικασμένη».

Θα σας πω και κάτι τελείως άγνωστο γύρω από τις περίφημες βασιλικές επιστολές προς τον Γ. Παπανδρέου. Έχουν γραφεί πολλά γι' αυτό το θέμα. Υπάρχει όμως κάτι ακόμη, που δεν το ανέφεραν, ούτε ο Κωνσταντίνος, ούτε οι δύο Παπανδρέου. Μου το είχε αποκαλύψει ο παλιός βουλευτής της ΕΔΑ και αργότερα ευρωβουλευτής του ΚΚΕ, ο Βασίλης Εφραιμίδης. Όπως μου είχε αφηγηθεί ο ίδιος, τον Ιούλιο του 1965 βρέθηκε στην Κύπρο. Μέχρι τότε, κανείς δεν ήξερε (πλην φυσικά του Βασιλέως και των Παπανδρέου) για την ύπαρξη αυτών των επιστολών. Εκεί, λοιπόν, στη Λευκωσία, ο Μακάριος αποκάλυψε στον Εφραιμίδα ότι υπήρχαν επιστολές του Κωνσταντίνου, αλλά απέφυγε να του πει λεπτομέρειες. Όταν ο Εφραιμίδης επέστρεψε στην Αθήνα, επισκέφθηκε αμέσως τον Ανδρέα. Χωρίς να του αποκαλύψει την πηγή της πληροφορίας του, του ζήτησε να μάθει τι έλεγαν οι επιστολές. Ο Ανδρέας χαμογέλασε: «Ποιος από τους δικούς μου σου του είπε;», ρώτησε. «Κανείς δικός σου», απάντησε ο Εφραιμίδης. Κι ο Ανδρέας σχολίασε: «Πάμε σε μεγάλη κρίση». Το μέγα ερώτημα παραμένει: Πώς το γνώριζε ο Μακάριος;

Οι δύο κυβερνήσεις Τσιριμώκου και Στεφανόπουλου, ακραιφνείς κεντρικές κυβερνήσεις, καταπολεμήθηκαν αψυχολόγητα και πεισματικά. Έτσι φθάσαμε σε μυστική συμφωνία Βασιλιά, Παπανδρέου και Κανελλόπουλου στην κυβέρνηση Παρασκευόπουλου για να ακολουθήσει η αυλαία με κυβέρνηση Κανελλόπουλου, δηλαδή της ΕΡΕ. Οι καλύτερες δυνάμεις του Κέντρου είχαν αποχωρήσει ενώ υπήρξε και το παράδοξο φαινόμενο με τους «Ανεξάρτητους του Κέντρου», αλλά μέσα στο Κέντρο, που διαφωνούσαν όμως με τη γραμμή των Παπανδρέου, δηλαδή την ομάδα Παπαπολίτη.

Κι έτσι καταλήξαμε μοιραία στη θύελλα της 21^{ης} Απριλίου. «Ανεμένετο και εγένετο», σχολίασε φιλοσοφικά ο «Γέρος», όταν τον συνέλαβαν. Κρατούμενος στο Γουδί, ο αρχηγός της Ε.Κ. ξέσπασε την οργή του στον Ανδρέα: «Στο είχα πει. Τα έβαλες με όλους. Με το Παλάτι, με τον στρατό, με τους Αμερικάνους, με τους πάντες. Να τ' αποτελέσματα». Κατσάδιασε και τον Λεωνίδα Κύρκο για την τακτική της Αριστεράς: «Από τη στιγμή που εσείς με τον Ανδρέα κάνατε κάτι σαν το νέο ΕΑΜ η δικτατορία κατέστη αναπότρεπτος...». Συνήθως άπαντες παπαγαλίζουν το σλόγκαν ότι «η αποστασία έφερε τη δικτατορία». Πρόκειται περί μεγάλης πλάνης. Το αντίθετο ακριβώς συνέβη. Η λεγόμενη «Αποστασία» δεν οδήγησε, αλλά καθυστέρησε τη δικτατορία, που, διαφορετικά, θα είχε εκραγεί νωρίτερα. Δεν το λέω εγώ. Το βεβαίωσαν οι επικεφαλής των «Συνταγματαρχών».

Υπάρχουν καταγεγραμμένες μαρτυρίες των πρωταγωνιστών της 21^{ης} Απριλίου, που βεβαιώνουν γι' αυτό. Το αναφέρει ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος στο βιβλίο με τις αναμνήσεις του. Σε συνομιλία του Κωνσταντίνου με τον Γ. Παπαδόπουλο το 1967, ο επικεφαλής του στρατιωτικού κινήματος τον διαβεβαίωσε ότι, εάν είχε παραμεριστεί ο κίνδυνος επικράτησης του Ανδρέα με τους συμμάχους του της Αριστεράς, τότε δε θα προχωρούσαν στο τόλμημα. Το ίδιο κατέγραψε στις αναμνήσεις του και ο υποστράτηγος Καραμπέρης. Κάποτε εγώ ο ίδιος έθεσα στον Σ. Παττακό το ερώτημα: «Ας υποθέσουμε, στρατηγέ, ότι το 1965 οι λεγόμενοι «αποστάτες» έμεναν προσκολλημένοι στη γραμμή των δύο Παπανδρέου. Εσείς, τότε, τι θα κάνατε;». Μου απάντησε χωρίς δισταγμό: «Τότε θα είχαμε κάνει την «Επανάσταση» από το 1965...».

Το τραγικό ήταν ότι οι πολιτικοί ηγέτες που διεχώρησαν τη θέση τους από τη γραμμή των Παπανδρέου, επειδή ακριβώς έβλεπαν ότι με μαθηματική ακρίβεια ο νέος «ανένδοτος» οδηγούσε στη δικτατορία, κατηγορήθηκαν αυτοί ως υπαίτιοι της εκτροπής ενώ εκείνοι, που διαβεβαίωναν ότι «δικτατορία δε γίνεται στις μέρες μας», παρ' όλο που έπεσαν τραγικά έξω, δοξάστηκαν. Αλλά, όταν το βαρόμετρο δείχνει ότι έρχεται θύελλα, φταίει το βαρόμετρο;

Ο φιλόσοφος Bainville, σώφρων και διορατικός συντηρητικός, αλλά αντιδικτατορικός, έγραφε: «Δεν αρκεί να καταδικάζεις τη δικτατορία. Σημασία έχει να μην την κάνεις αναπόφευκτη με τις πράξεις...». Κι απεδείχθη ότι είχε δίκιο.

ΑΝΤΩΝΗΣ Δ. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΙΔΗΣ

Δημοσιογράφος

Προεξλογική ομιλία Σ. Βενιζέλου

Μετά από τον καταιγισμό απόψεων και στοιχείων, που ακούσαμε, σας καλώ όλους να τα καταγράψετε αυτά τα στοιχεία. Αλλά και να πάρετε το βιβλίο, να το διαβάσετε: Δεν είναι ένα βιβλίο με το οποίο ξοφλάς γρήγορα, γιατί, αν δεν δώσεις σημασία στην λεπτομέρεια, χρήσιμα πράγματα θα μείνουν πίσω. Να σας κάνω μια αποκάλυψη δημοσιογραφική! Σε λιγότερο από 4 ώρες από τώρα ο πρωθυπουργός της Ελληνικής Δημοκρατίας θα επισκεφθεί τα παλιά Ανάκτορα και θα συνομιλήσει με τον κ. Προκόπη Παυλόπουλο για να δρομολογήσει την κάλπη. Αυτό – πηγαίνοντας πίσω στον χρόνο – είναι κάτι, το οποίο, όταν το διαβάζεις στο βιβλίο για το οποίο μιλούμε σήμερα, έχει πολύ ενδιαφέρον. Όταν δε δεις τι συμβαίνει στον αστερισμό των σημερινών πολιτικών κομμάτων, έχει μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Αν μάλιστα κλείσεις τα μάτια σου και θυμηθείς ότι κάπου πιο κάτω και δεξιά, νότια και ανατολικά από την Αθήνα, βρίσκεται ένα νησί – η Κύπρος – που βρισκόταν και τότε εκεί και ότι μια δεκαετία σχεδόν μετά τα γεγονότα του βιβλίου συμβαίνουν περίεργα πράγματα γύρω από εκείνο το νησί (και σε όλο το διάδρομο που οδηγεί μέχρι το ωραίο Αιγαίο πέλαγος), τότε το βιβλίο αποκτά μια δυσάρεστα προφητική και δυσάρεστα επίκαιρη διάσταση. Πρώτη παρατήρηση, αυτή.

Δεύτερη παρατήρηση. Η Ιστορία γράφεται – παραφράζω – απ' αυτούς που τη γράφουν κι όχι τόσο από τους νικητές. Ό,τι δεν γράφεται, αυτό δεν υπάρχει! Όποιος δε γράφει την Ιστορία, μπαίνει σε αυτήν η άποψή του. Μόνο μέσα από την καλειδοσκοπική ανάγνωση των άλλων: των ιστορικών (συμπαθής τάξη), των δημοσιογράφων (λιγότερο συμπαθής τάξη), των αναφορών των άλλων γίνεται γνωστή η Ιστορία. Αλλά, πάντοτε, όταν αναφέρομαι σε κάποιον με τον οποίον διαφωνώ, μάλλον η δική μου οπτική γωνία θα είναι εκείνη, που θα κυριαρχήσει. Υπ' αυτήν την έννοια θα μου επιτρέψει ο συγγραφέας του βιβλίου – ο Γιώργος Στεφανάκης – να τον συγχαρώ που «το έκανε», που το έκανε στην α' έκδοση και που το κάνει και στη β', η οποία έρχεται να «τσακωθεί»: Αυτό κάνει, σε ορισμένα σημεία φαίνεται καθαρά, με δύο άλλες

καταθέσεις, του Κωνσταντίνου Β' και του Κ. Μητσοτάκη. Είναι πολύτιμο λοιπόν ότι υπάρχει αυτό το βιβλίο, να διαβάζεται και να υπάρχει διαθέσιμο.

Έρχομαι σε κάτι περαιτέρω, που δεν έχει σχέση με το κυρίως θέμα, αλλά που εμένα με γοήτευσε. Αφενός μία από τις πρώτες εισαγωγικές ατάκες του βιβλίου ότι «η αλήθεια, ως αξιολογική κρίση απόλυτη, δεν ανήκει στον παρόντα κόσμο». Αυτό είναι κάτι πολύ δύσκολο να ειπωθεί, διότι όλοι μας ισχυριζόμαστε ότι ξέρουμε την αλήθεια. ειδικά, τώρα, στον δημόσιο λόγο, στον πολιτικό κόσμο «είδηση είναι αυτό που λέω εγώ». Δείτε τον πολιτικό λόγο, όπως διαμορφώνεται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ή πάλι στην Τηλεόραση... Αυτή η παραδοχή του μη-απόλυτου σ' αυτό το βιβλίο, σ' αυτή τη χώρα, αυτή τη στιγμή έχει για μένα μια συγκλονιστική αξία.

Συγκινητική πάλι αξία έχει μια άλλη ατάκα, ένα μικρό προσωπικό βίωμα, ένα ανέκδοτο, η οποία λέει ότι ο Κωνσταντίνος Στεφανάκης πίστεψε ότι η ενότητα του Κέντρου θα οδηγούσε σε εθνική ανάταξη. «Η διάψευση τον λύπησε πολύ». Αυτό το βαθύτατο «τον λύπησε πολύ», που δεν κραυγάζει, δεν υπάρχει απόγνωση, αποτελεί το πιστεύω ενός ανθρώπου, με το οποίο πορεύτηκε την προσωπική και πολιτική του ζωή.

Είναι πολύ ενδιαφέρον που μιλάμε για τα θέματα αυτά εδώ, αλλά και απέναντι από «εκεί». Δεν ξέρω, αν ήταν οχλοκρατούμενο το κάψιμο των εφημερίδων του Λαμπράκη απέναντι από την αίθουσα όπου βρισκόμαστε. Τότε, πρέπει να ήμουν 13 ετών. Ο πατέρας μου, Κεντρώος και στην πλευρά του Ανδρέα εκείνη τη στιγμή, κατέληξε φίλος του Μητσοτάκη στη συνέχεια, με είχε πάει στην πομπή προς το Καστρί, στη βίλα «Γαλήνη». Με έφερε λοιπόν κι εδώ. Μου λέει: «εδώ θα είναι αγριευτικά τα πράγματα», είχαν καεί οι εφημερίδες, «να το έχεις δει». Προσωπικά βιώματα. ...

Η μελαγχολία, λοιπόν, του τι θα έχει απομείνει, όχι από τους συγκεκριμένους πολιτικούς σχηματισμούς, αλλά από εκείνο που είναι η έννοια του Κέντρου και η δυνατότητα συναινετικής προσέγγισης των πραγμάτων, είναι κάτι επίσης πολύτιμο, που το υπηρετεί αυτό το βιβλίο. Ζούσα σε ένα μεσοαστικό σπίτι, αρκετά μεγάλο, ώστε να υπάρχει ένα γραφείο και ένα μεγάλο σαλόνι. Στο γραφείο ήδρευε η εφημερίδα *Το Βήμα*, στο τραπέζι στο σαλόνι ήταν η *Καθημερινή*. Ο πατέρας μου πήγαινε μόνο στο γραφείο όπου ήταν *Το Βήμα*. Η μητέρα μου, δεξιιστροφής, αναχτορικής οικογένειας, πήγαινε μόνο στο σαλόνι. Οι δύο αυτοί κόσμοι, των οποίων είμαι προϊόν και είμαστε με τον ένα ή με τον άλλον τρόπο προϊόντα όλοι μας στη σημερινή Ελλάδα, δεν πρόκειται να πεισθούν ο ένας από το αφήγημα του άλλου!

Είναι όμως πολύτιμο – και αυτό ας είναι το δικό μου ακροτελεύτιο σχόλιο

– να υπάρχουν διαθέσιμα τα αφηγήματα. Είναι πολύτιμο να συνεχίσουν να υπάρχουν βιβλία που να ξεκλειδώνουν ερμηνείες καταγράφοντας μαρτυρίες. Και προσέρχομαι με ένα είδος περιέργου θαυμασμού στη φιγούρα του Γ. Στεφανάκη, ο οποίος έκατσε, το σκέφτηκε, το συμμαζέψε και το έγραψε. Κάθε τόσο ρίχνοντας και μια σφαλιάρα – επιτρέπετε την λαϊκότητα έκφραση – στους σημαντικούς ανθρώπους, οι οποίοι έχουν παίζει ρόλο στον τόπο αυτό.

Αυτό ήταν το δικό μου σχόλιο.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ

Πρόεδρος του Ιδρύματος

Ο Σ. Βενιζέλος στο Ρέθυμνο. Πίσω διακρίνεται ο Γ. Στεφανιάδης

ΕΠΙΤΟΜΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ: Η ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ, Η ΑΝΟΡΘΩΣΗ

Ευχαριστώ τους κυρίους εισηγητές για τους φιλόφρονες λόγους τους. Το βιβλίο «εξαντλείται» στην επισήμανση κρίσιμων γεγονότων και στις συνακόλουθες λογικές συνέπειές τους.

Θεωρώ τίτλο τιμής ότι **ουδέν** των γεγονότων αμφισβητήθηκε, πάντως, ευθέως.

I

Ιστορικά, ενάρετη δεκαετία είναι εκείνη των ετών 1953-1963. Οι προϋπολογισμοί τηρούνται. Οι χρήσεις είναι πλεονασματικές. Το νόμισμα, αντιστοίχως, είναι ισχυρό. Η Ελλάς καλείται μετά τους έξι ιδρυτές να μετάσχει στην τότε ΕΟΚ (Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα).

Από του 1963, εισάγονται κείνσιανά μέτρα. Το φαινόμενο δεν είναι ελληνικό. Ανάλογα μέτρα λαμβάνονται σε όλον τον τότε λεγόμενο ελεύθερο κόσμο. Πλησιάζουμε την εικοσαετία από του τέλους του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Οι ανάγκες παρουσιάζουν σημεία κορεσμού. Συντρέχει περίπτωση, όπως τονωθεί η ζήτηση.

Η Ελλάδα αποτελούσε τότε κλειστή εθνική οικονομία. Επομένως, η κείνσιανά προκαταβαλλόμενη αύξηση των αμοιβών των εργαζομένων μεγιστοποιούσε την εσωτερική ζήτηση.

Τα αποτελέσματα του 1966 είναι τα καλύτερα μεταπολεμικά, παρά την πολιτική οξύτητα της εποχής.

II

Το βαρύ, δομικό και ανεπούλωτο τραύμα η ελληνική οικονομία το υπέστη μετά τις εκλογές του 1981. Όχι κυρίως διότι ο Παπανδρέου έδωσε ιδιαιτέρως μεγάλες αυξήσεις. Αυτό είναι το λιγότερο. Το μέγα ζήτημα έγκειται στο ότι

δεν έγινε αντιληπτό πως η ελληνική οικονομία από εθνική, είχε μετασχηματισθεί σε ευρωπαϊκή, άρα, περίπου παγκόσμια. Οι αυξήσεις που δόθηκαν δεν κινητοποιήσαν την εσωτερική παραγωγή. Έφυγαν για την εισαγωγή αγαθών, κυρίως, μάλιστα, καταναλωτικών. Κάθε αγαθό που εισάγεται, συνεπάγεται αντίστοιχη έξοδο εθνικού πλούτου. Αποτέλεσμα: μέσα σε λίγους μήνες 67 εμβληματικές ελληνικές βιομηχανικές, κυρίως, εταιρίες κατέρρευσαν.

Ο Ανδρέας Παπανδρέου το 1978 στο Ζάππειο είχε κάνει την ιδιαίτερα βαριά δήλωση ότι θα προχωρήσει σε δημοψήφισμα. Αυτό ώστε από τον λαό να κριθεί η παραμονή μας στην ΕΟΚ. Δεν έκανε τίποτε. Αντιθέτως πήγε στην Ευρώπη ζητώντας βοήθεια. Να του επιτραπεί, δηλαδή, να προχωρήσει σε κρατική ενίσχυση για να μη διαρραγεί εντελώς η ελληνική οικονομία. Δυνάμει της άδειας αυτής ιδρύθηκε ο Οργανισμός Ανασυγκρότησης Επιχειρήσεων (ΟΑΕ). Υπήχθησαν, τελικά, 81 κορυφαίες μέχρι τότε ελληνικές επιχειρήσεις. **Ουδείς ανασυγκροτήθηκε.** Στο πηγάδι του κρατισμού χάθηκαν δισεκατομμύρια. Έγιναν πλούσιοι μόνο οι πρασινοφρουροί.

Η κραιπάλη εκτάθηκε ταχύτατα και στην κοινωνική ασφάλιση. Πρόκειται για τις περίφημες «συντάξεις – αγωνιστών». **Απονεμήθηκαν χωρίς καταβολή εισφορών.** Πενήντα χρόνια μετά το τέλος του πολέμου κρίθηκε κομματικά σκόπιμο να δοθούν οι συντάξεις αυτές. Αυτό ώστε να ικανοποιηθούν οι κομματικοί πραιτοριανοί. Συνακόλουθα και να προσελκυσθούν νέοι.

ΕΛΑΣ, ΕΛΑΝ και ΟΠΛΑ ουδέποτε διέθεταν σε σταθερή βάση περισσότερους από 30 χιλιάδες μαχητές. Οι «συνταξιούχοι αγωνιστές» υπερέβησαν, ίσως, και τους 250 χιλιάδες (!!!). Πώς, να κρατηθεί το ασφαλιστικό σύστημα λοιπόν;

III

Υπό συνθήκες τέτοιας δημοσιονομικής αναρχίας περάσαμε στο ευρώ. Η συγκρότηση της Ευρωζώνης υπήρξε μέγα οικονομικό γεγονός, παγκοσμίως. Η Ευρωπαϊκή Ένωση είχε ήδη συγκεντρώσει 500 εκατομμύρια καταναλωτών υψηλού επιπέδου σε διεθνή κλίμακα, λαμβάνοντας δηλαδή υπ' όψιν και την Ασία και την Αφρική και τη Ν. Αμερική. Από αυτήν την ομάδα των οικονομικά προηγμένων κρατών οι καλύτεροι πλέον θα εξέδιδαν και δικό τους κοινό νόμισμα: **το ευρώ € (!).** Τράπεζες και διεθνείς οίκοι αξιολόγησης έκριναν ότι κάθε ομόλογο, που θα φέρει σφραγίδα της **Ευρωζώνης**, θα βρίσκεται εξ ορισμού σε επενδυτική βαθμίδα. Το άγγελο υπήρξε, εδώ, ιδιαιτέρως ευπρόσδεκτο. Το ελληνικό σύστημα θεώρησε ότι τα ομόλόγά μας με σφρα-

γίδα της Ευρωζώνης, θα είναι διαρκώς ανακυκλούμενα και ουδέποτε εξοφλούμενα. Δηλαδή το «νέο χρήμα» θα ακολουθεί διαρκώς το «παλιό» και **δαπανούμενο (!!!)**.

Η οικονομία έγινε ιδιαίτερα εισαγωγική. Αυξάνουμε την κατά κεφαλήν δαπάνη. Αυτό χωρίς να μεγθύνεται αναλόγως και η παραγωγική βάση. Πολύ γρήγορα το ευρώ το «κάνουμε» εκατοστάρικο. Ο καφές έγινε πιο ακριβός στην πλατεία Συντάγματος απ' ό,τι στο Μόναχο. Εκδηλώθηκαν κάποιες ανησυχίες. Διαμορφώθηκε, όμως, η αντίληψη ότι αναπληρούνται η ελλείπουσα βιομηχανική βάση από τον Τουρισμό. Δύο οι πλάνες. Το έσοδο του τουρισμού σε μεγάλο ποσοστό πραγματοποιείται εκεί που συμφωνούνται τα πακέτα, δηλαδή, οι συμβάσεις μαζικής έλευσης των περιηγητών. «Τα πακέτα», όμως, δεν καταρτίζονται στην Ελλάδα και, επομένως, το αντίστοιχο έσοδο μένει εκτός της χώρας. Εξ άλλου, εάν δεν έχεις επαρκή παραγωγική βάση, ο τουρίστας που έρχεται θα καταναλώσει τρόφιμα εισαγόμενα. Φθάσαμε να εισάγουμε ντομάτες από την Αλγερία, πατάτες από το Βέλγιο ή τη Γερμανία, λάδι τυποποιημένο από την Ιταλία.

Όταν εκδίδεται το στατιστικό στοιχείο και αναφέρει έσοδα που εισέρευσαν από τον τουρισμό, είναι πλασματικό. Αυτό διότι δεν συνεκτιμά, πόσα χρήματα βγήκαν στο εξωτερικό, ώστε να εισαχθούν τρόφιμα και λοιπά αναλώσιμα που κατευθύνθηκαν προς τους επισκέπτες – τουρίστες (!!!).

© Το χρέος ανέβαινε και κάποια στιγμή περάσαμε το 100% του ΑΕΠ. Τρόμαξαν οι ξένοι και σταμάτησαν να δανείζουν. Επήλθε κατάρρευση. Είναι χαρακτηριστικό το σύνθημα με το οποίο ο Γιώργος Α. Παπανδρέου κέρδισε τις εκλογές του 2009: **«Λεφτά υπάρχουν, έχουμε πρόγραμμα»**. Ούτε λεφτά υπήρχαν, ούτε πρόγραμμα. Δεν σχολιάζω τις παλινωδίες αναφορικά προς την εφαρμογή των μνημονίων. Τονίζω όμως ότι τα μνημόνια ένα σκοπό είχαν: να ορθολογίσουν την ελληνική οικονομία για να μπορεί ν' ανταποκριθεί στις οικονομικές ανάγκες της Ευρωζώνης.¹

1. Το παράδειγμα που ακολουθεί καθιστά αμέσως αντιληπτό το ζήτημα: ανειδίκευτος εργαζόμενος βρίσκεται συμπτωματικά σε μία από τις καλλίτερες σουίτες του Hilton. Απολαμβάνει, τρώει, κοιμάται. Το πρωί του εμφανίζουν λογαριασμό 900,00 €. Συγκλονίζεται. Ακολουθεί ο εξής διάλογος: ευρώ 900,00 € δεν κερδίζω ούτε μηνιαίως. Η διεύθυνση του ξενοδοχείου του ζητά να αποχωρήσει. Ο θαμών αντιλέγει ότι πολύ του άρεσε η περιποίηση και θέλει να μείνει. Προσφέρεται, λοιπόν να πλένει τα πιάτα. Η διεύθυνση του εξηγεί ότι η προσφορά δεν είναι δεκτή: όσα πιάτα και να πλύνει, 900,00 € ημερησίως δεν θα κερδίσει. Το επόμενο βήμα είναι να αναβαθμιστεί ο θαμών σε παραγωγικότερη

Η ανεπιφύλακτη υπαγωγή στο καθεστώς των μνημονίων ολοκληρώθηκε στις 13-14 Ιουνίου 2015 στις Βρυξέλλες. Το αποτέλεσμα ήταν, **«ετερογονία επιδιώξεων, ταυτότης στόχων»**. Όλοι οι μετέχοντες αποκόμισαν κάποιο όφελος. Η Ελλάς όχι. Είναι σήμερα σε χειρότερη θέση. Ειδικότερα: Ο Σόιμπλε διασφάλισε την υστεροφημία του. Είπε, δηλαδή, ότι η Ελλάδα αδυνατεί να μείνει στην Ευρωζώνη. Πρότεινε και οικονομική αρωγή μας, ώστε να φύγουμε. Η κα Α. Μέρκελ είπε ότι επί των ημερών της δε θα ανεχθεί ρήγμα στην Ευρωζώνη. Ο Φ. Ολάντ ανέλαβε καθήκοντα υπέρμαχου των χωρών του Νότου. Τόνισε κι αυτός, αντιστοίχως, την πολιτική του φυσιογνωμία. Ο πλέον ωφελημένος υπήρξε ο κ. Α. Τσίπρας. Πέτυχε κάτι το ιδιαιτέρως σπάνιο: Δύο φορές πρωθυπουργός, τεσσεράμισι χρόνια πρωθυπουργίας. Πέρασε τον Σοφοκλή Βενιζέλο, τον Γεώργιο Παπανδρέου, τον Νικόλαο Πλαστήρα, τον Παναγή Τσαλδάρη, τον Κωνσταντίνο Τσαλδάρη, τον Θεμιστοκλή Σοφούλη, τον Γεώργιο Ράλλη, τον Γεώργιο Θεοτόκη κ.ά. Πέρασε, άρα, εμβληματικές φυσιογνωμίες της ελληνικής πολιτικής ζωής.

© Η χώρα όμως εντάχθηκε στα μνημόνια με δημόσιο χρέος ίσον με 110% του ΑΕΠ. Τώρα πάει στο 180%. Το δημόσιο χρέος σε απόλυτους αριθμούς ανερχόταν σε 325 δις περίπου. Πρέπει ήδη να έχει περάσει τα 340. Λησμονούν όλοι τα 107 δισεκατομμύρια ομόλογα που έμειναν απλήρωτα κατά τους όρους του PSI.² Αλλά και επί πλέον αυξήθηκε ιδιαίτερα το εσωτε-

οικονομική δράση, ώστε να εξακολουθήσει να ζει πολυτελώς (παραγωγική αναβάθμιση σημαίνει μνημόνια).

Τηρουμένων, βεβαίως, αναλογιών το παράδειγμα δείχνει ότι συνέβη στην Ελλάδα. Πέρασε στην υψηλού επιπέδου οικονομική διαβίωση της Ευρωζώνης. Αυτό χωρίς αντίστοιχη παραγωγική υποδομή. Ζούσαμε, δηλαδή, επί ένα διάστημα μεγάλο πουλώντας ομόλογα τα οποία δεν ήταν δυνατόν να εξοφλήσουμε. Και ήλθαν τα μνημόνια, ώστε να εξορθολογιστεί η ελληνική οικονομία. Να έχουμε, άρα, παραγωγικές δυνατότητες, που να επιτρέπουν την διατήρησή μας στην Ευρωζώνη.

Περί αυτού πρόκειται (!).

2. Η αδυναμία της Ελλάδας να πληρώσει τα ομόλογα της θ' ακολουθεί, ως κατάρρα, τη χώρα επί χρόνια.

Παγίως οι αγορές θα ζητούν **«επασφάλιστρο»** του ελληνικού κινδύνου. Το ζήτημα δεν είναι αμέσως ορατό σήμερα. Αυτό διότι βγαίνουμε στις αγορές μόνο δοκιμαστικά και για πολύ μικρά ποσά. Ακόμη και διότι τις μικρές αυτές εκδόσεις ομολόγων χρησιμοποιούν οι εκδότες συνθέτων ομολογιακών προϊόντων. Αυτό ώστε να διαμορφώσουν προϊόντα με

ρικό χρέος. Δηλαδή ό,τι χρωστούν οι πολίτες στις τράπεζες, τα «περίφημα κόκκινα δάνεια», ό,τι χρωστούν προς το κράτος, ό,τι οφείλει το κράτος σε πολίτες. Εκτιμάται ότι το εσωτερικό χρέος έχει εκτιναχθεί στα 220 δις.

V

Η κατάσταση είναι δυσόιωνη. Τρία δεδομένα το πιστοποιούν: I. Υπογεννητικότητα. Δεν γεννιούνται παιδιά στην Ελλάδα. II. Διογκώνεται εξαιρετικά η μετανάστευση κυρίως νέων και άξιων Ελλήνων. III. Η Τουρκία γίνεται διαρκώς απειλητικότερη.

Όλων των δεινών πηγή είναι το χρέος (!!!). Ήδη τονιστέο πως ένα χρέος αντιμετωπίζεται με τους εξής τρόπους: Πρώτον, με εξόφληση. Εδώ αποκλείεται. Αν ρωτηθεί ο μέσος Έλληνας πώς θα εξοφλήσει ό,τι εκ του χρέους τού αναλογεί, δε θα απαντήσει. Θα λιποθυμήσει. Η εξόφληση είναι αδύνατη. Επόμενη εκδοχή θα ήταν να χαρισθεί το χρέος. Αλλά για να συμβεί αυτό πρέπει κάποιος άλλος να πληρώσει. Αφ' εαυτού ουδέν χρέος εξαφανίζεται (!). Στην προκείμενη περίπτωση ούτε ο πληθωρισμός σώζει. Εξηγείται στο βιβλίο ότι το € έχει γεννηθεί κατ' εικόνα του γερμανικού μάρκου, δηλαδή ως νόμισμα αποθεματικό. Επομένως, οι πλούσιες χώρες που αποθεματοποιούν δε θα δεχθούν πληθωρισμό υπέρ των Νοτίων, άρα και υπέρ της Ελλάδας. Ο λόγος της άρνησης είναι προφανής. Αν πληθωρισθεί το νόμισμα, θα έχουμε αυτομάτως μεταφορά αξίας. Αυτό εκ μέρους των Βορείων, που θα χάνουν αξία επ' ωφελεία των Νοτίων. Οι Νότιοι θα ωφελούνται με δύο τρόπους. Τα χρέη τους θα μειώνονται κατ' αξία. Οι εξαγωγές τους, αντιστοίχως, θα γίνονται και φθηνότερες.

Τη διεκυστίνδα παρακολουθούμε με τη διάσταση μεταξύ της Ιταλίας του κ. Σαλβίνι και της Ευρωζώνης.

Υπάρχει ευτυχώς και τρίτη εκδοχή. Θέλει όμως κότσια. Είναι η εκδοχή κάποιας μορφής εσωτερικού συμψηφισμού. Συμψηφισμού, δηλαδή, ενεργητικών και παθητικών στοιχείων του ελληνικού κράτους. Το κλειδί έχει παράσχει ο πατριάρχης του κρατισμού. Ο Ανδρέας Παπανδρέου. Έγραψε ένα άρθρο εξαιρετικό σε στιγμή νηφαλιότητας στο *Βήμα*, στις 25 Οκτωβρίου 1987. Εκεί, λέει πράγματα πολύ ενδιαφέροντα. Λέει ... «**οι οικονομικοί πόροι για επενδύσεις συνθλίβονται από τα ελλείμματα του δημοσίου**». Επισημαίνει

υψηλότερη απόδοση επί τη βάσει της αντίστοιχα υψηλότερης ονομαστικής απόδοσης των ελληνικών τίτλων.

... «... έχουμε περίπου το διπλάσιο προσωπικό που απαιτείται για να παράγουμε τις αναγκαίες υπηρεσίες ...» ... Προβλέπει ότι, αν συνεχίσουμε έτσι, οι νέοι θα φύγουν και οι ηλικιωμένοι θα παρέχουν υπηρεσίες στα ξενοδοχεία.

Αναλαμβάνει την ευθύνη να λύσει το πρόβλημα μέσα σε 10 ή 15 χρόνια. Δηλαδή μέχρι το 1997 ή μέχρι το 2002. **Τίποτε δεν έγινε.**

Ως οικονομολόγος ο Ανδρέας Παπανδρέου παίρνει άριστα. Ως πρωθυπουργός παίρνει μηδέν (!!!).

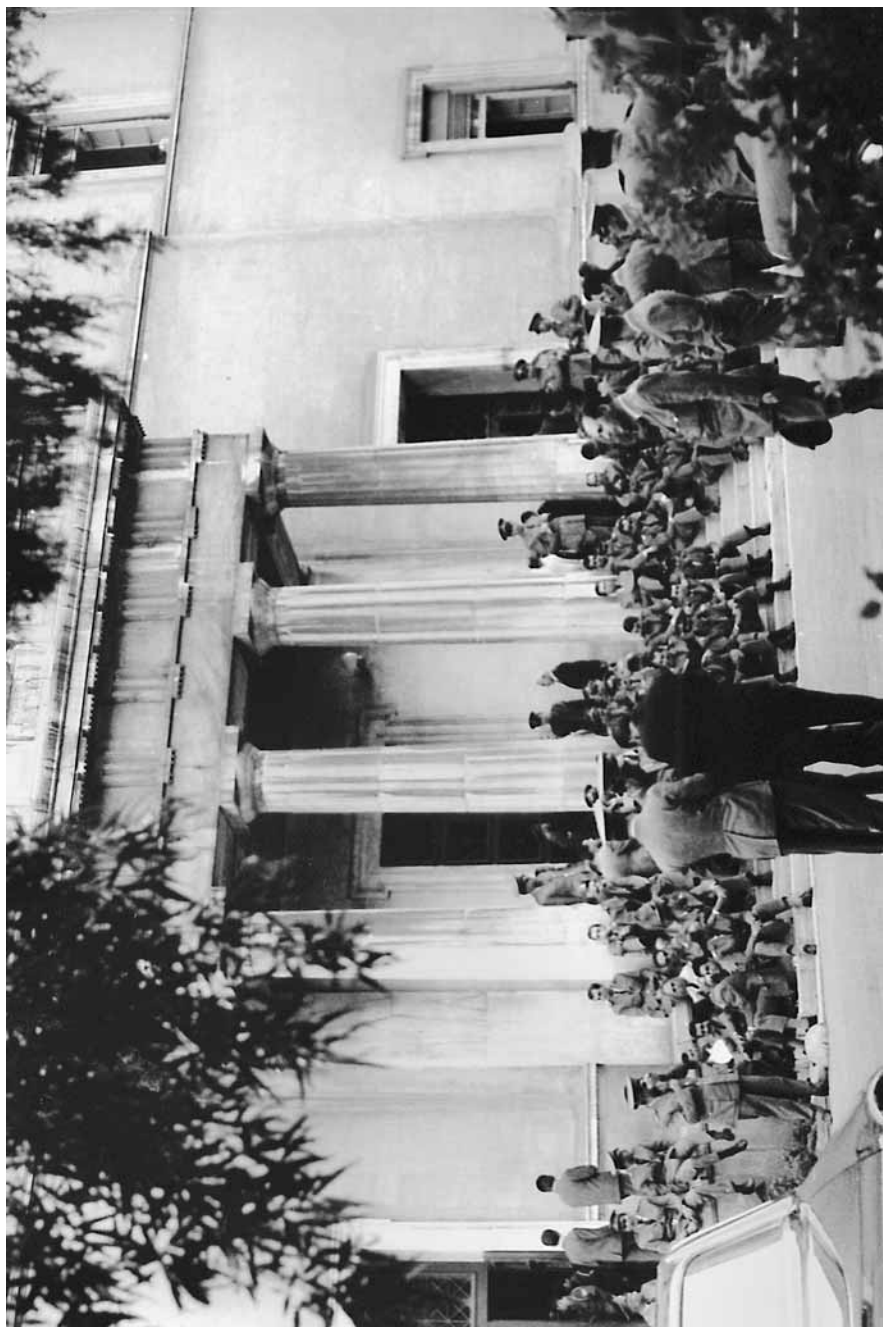
Αν υποθεθεί ότι βρισκόταν κάποιος με το αναγκαίο θάρρος για να χωρήσει σε μια τέτοια λύση, το θέμα του χρέους λύνεται αυτομάτως. Και λύνεται ως εξής: Αν υπολογίσουμε την Ελλάδα με τιμές Μονακό, το χρέος χάνεται. Είναι τόσο μεγάλη η υπεραξία, που αποκτά η χώρα από αυτήν την αξιολόγηση, ώστε το χρέος αυτομάτως υποβαθμίζεται **σ' ελάχιστο ποσοστό επί του ενεργητικού**. Αλλά για να φτάσει η Ελλάδα να τιμάται σε τιμές Μονακό, θα πρέπει να έχει ανάλογο φορολογικό σύστημα με το Μονακό ή προς το Λουξεμβούργο ή προς την Κύπρο. Αν πετύχουμε έναν τέτοιο εξορθολογισμό, τότε η Ελλάδα θα γίνει το ακριβότερο οικόπεδο στη γη. Και θα αγοράζεται κιόλας.

Για να συμβούν αυτά τα ωραία ανάγκη είναι να μειωθεί το κράτος. Αυτό ακριβώς, όπως το επισημαίνει ο Ανδρέας Παπανδρέου. Κι εγώ προσθέτω: Λιγότεροι υπάλληλοι χρειάζονται, πολύ καλύτερα αμειβόμενοι.

© Οι Τούρκοι έχουν καταλάβει το 38% της Κύπρου. Αν εκεί υπήρχαν αγγλικές βάσεις, δε θα υπήρχε κατοχή. Οι Τούρκοι δε θα προσέβαλαν τη βρετανική κυριαρχία. Τι ο μύθος δηλοί λοιπόν; Ότι η Ελλάδα για να εξασφαλίξει την εθνική της κυριαρχία και να αποτρέψει τον εκ Τουρκίας κίνδυνο οφείλει να φέρει επενδύσεις υπό την έννοια της εδώ εγκατάστασης. Πανεπιστήμια, σχολές, ναυτιλιακές, ασφαλιστικές εταιρίες κ.ο.κ. Έχουμε όλα τα πρόσφορα στοιχεία για να ζήσουμε καλά και οι επόμενες γενιές καλύτερα.

Η οικονομική ευεξία ταυτίζεται προς την εθνική ασφάλεια. Επιδιώκονται αυτομάτως αμφότεροι οι στόχοι.

© Ακούω, κάποτε, στην τηλεόραση προτάσεις, των κατά καιρούς αρμοδίων. Αναμασούν όλοι περίπου τα ίδια. Μεγάλες οι κουβέντες. Ελάχιστο το αντίκρισμα. Με λυπεί η φτώχεια των επιχειρημάτων. Το κοντόφθαλμο της θεώρησης. Αναλυτικότερη εξήγηση της ανεπιτηδευότητας του πολιτικού κόσμου διαλαμβάνω στο παρουσιαζόμενο βιβλίο μου.

Θέρος 1965. Ιαγνή αστυνομική γροντά έξω από τη Βουλή

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ιωάννης Κ. Φίλανδρος	
Πρόλογος	7

Α'. ΗΜΕΡΙΔΑ

ΓΙΑ ΤΑ ΠΕΝΗΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΣΤΑΣΙΑ

8/12/2015

Ηλίας Νικολακόπουλος	13
Παντελής Βιρβιδάκης	23
Γεώργιος Κ. Στεφαννάκης	35

Β'. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Κ. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗ *ΑΠΟΣΤΑΣΙΑΣ ΑΝΑΤΟΜΗ*

12/5/2016

Παντελής Βιρβιδάκης	43
Νίκος Γερακάρης	51
Πάυλος Τσίμας	57
Γεώργιος Κ. Στεφαννάκης	63

Γ'. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΔΙΑΜΑΝΤΗ *Η ΑΠΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ 1965*

27/3/2017

Γεώργιος Κ. Στεφαννάκης	69
Μανώλης Κοττάκης	77
Παντελής Βιρβιδάκης	81
Γιώργος Α. Λεονταρίτης	89
Απόστολος Διαμαντής	97

Δ'. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ Β' ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
 ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Κ. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗ
ΑΠΟΣΤΑΣΙΑΣ ΑΝΑΤΟΜΗ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΗΤΣΟΤΑΚΗ – ΙΧΝΗΛΑΣΙΑ
 10/6/2019

Παντελής Βιρβιδάκης	105
Νίκος Γερακάκης	113
Δημήτρης Κουμπιάς	119
Γιώργος Α. Λεονταρίτης	127
Αντώνης Δ. Παπαγιαννίδης	137
Γεώργιος Κ. Στεφανάκης, <i>Επιτομή Οικονομικής Ιστορίας:</i> <i>Η κατάρρευση, η ανόρθωση</i>	143

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΗΜΕΡΙΔΩΝ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1965

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΜΕ ΑΠΛΑ ΤΗΣ ΜΟ
ΝΟΤΥΡΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟ
«ΑΝΑΓΡΑΜΜΑ» ΤΟ ΟΠΟΙΟ ΕΙΧΕ ΚΑΙ ΤΗ
ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΤΟΥ ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑ
ΣΜΟ ΤΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΕΥ
ΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ. ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΕΠΙ
ΜΕΛΗΘΗΚΕ Ο ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΦΙΛΑΝΔΡΟΣ

